

esély

2014/3

Társadalom- és szociálpolitikai folyóirat

TARTALOM

Tanulmányok

- 3 **Csoba Judit:** Szolgáltatás vagy társadalmi kontroll?
24 **Rácz Andrea:** Az előítéletes gondolkodás megjelenése
a gyermekvédelemben

Nemzetközi kitekintés

- 48 **Franz Hamburger:** Európai szakítópróba

Műhely

- 64 **Bugarszki Zsolt:** A magyarországi szociális munka válsága
– *Vitaindító gondolatok*
74 **Győri Péter:** Néhány szubjektív gondolat a szociális szakmáról
79 **Krémer Balázs:** Az alapvetések érthetőségéről – és tarthatatlanságáról
87 **Szoboszlai Katalin:** A szociális munka a változások tükrében:
kik vagyunk, hol tartunk és mit kellene tennünk?
95 **Németh László:** Hova jutott a szociális szakma
a rendszerváltástól napjainkig?

Dokumentum

- 100 **Csikós Tímea – Kiss Bernadett:** A (téli) krízisidőszak tereptapasztalatai
az ombudsman szemével

Recenzió

- 111 **Somogyi Ildikó:** A szociális munka Európában

115 Abstracts

117 Contents

CSOBA JUDIT

SZOLGÁLTATÁS VAGY TÁRSADALMI KONTROLL?

A szociális munkások szerepének változása az átalakuló jóléti modellben Magyarországon

Az utóbbi években a jóléti állam visszavonulása egyre erőteljesebbnek tűnik Magyarországon is. A társadalmi egyenlőtlenségek kiegyenlítésében, az egzisztenciális szükségletek kielégítésének garantálásában az állam részéről jelentős elmaradásokat tapasztalunk.

A jóléti modell átalakulása, a gazdasági, társadalmi és politikai környezet változása szükségszerűen magával hozza a szociális munkások szerepének változását is. Ez a mind szélesebb körben tapasztalható szerepváltás komoly szakmai, etikai kérdéseket vet fel. A viták középpontjában a korábban jóléti ellátásokra, szolgáltatásokra koncentrált tevékenységek háttérbe szorulása és a szociális kontrollra irányuló elvárás erősödése áll. A tanulmány célja, hogy a tartósan munka nélkül lévő kliensekkel foglalkozó szociális szakemberek körében végzett kutatások alapján igazolja a szociális szakemberek szerepeivel kapcsolatos elvárások változását a szolgáltatástól a társadalmi ellenőrzés felé.

Bevezetés

A jóléti állam visszavonulása az utóbbi években egyre erőteljesebbnek tűnik Magyarországon is. A társadalmi egyenlőtlenségek kiegyenlítésében, az egzisztenciális szükségletek kielégítésének garantálásában az állam részéről jelentős elmaradásokat tapasztalunk. A társadalmi problémák megoldásában – még ha azok háttérben alapvetően strukturális okok húzódnak is – egyre nagyobb felelősség hárul az egyénre és a természetes támogató rendszerekre, a családra, a helyi közösségekre.

A jóléti modell átalakulása, a gazdasági, társadalmi és politikai környezet változása szükségszerűen magával hozza a szociális szakemberek, kiemelten a szociális munkások szerepének változását is. Mivel Magyarországon a szociális munkások több mint 90 százaléka állami alkalmazásban áll, a szakmai szerepek változásának kényszere a korábban meghatározó jóléti modell elemeinek változásával egyre erőteljesebb. Ez a mind szélesebb körben tapasztalható szerepváltoztatási kényszer komoly szakmai, etikai kérdéseket vet fel. A viták középpontjában a korábban jóléti ellátásokra, szolgáltatásokra koncentrált tevékenységek, juttatások

körének háttérbe szorulása és a szociális kontrollra irányuló elvárás erősödése áll. A tartósan munka nélkül lévő kliensekkel foglalkozó szociális szakemberek körében végzett kutatások markánsan igazolják a szociális szakemberek szerepeivel kapcsolatos elvárások változását a szolgáltatástól a társadalmi ellenőrzés felé.¹

„Tranzit társadalom”: a jóléti állam ideológiájának, szerepének változása a rendszerváltást (1989) követően

A tertvutasításon alapuló gazdaság növekedési forrásainak kimerülésével a szocialista gazdaság és annak alappillére, a teljes foglalkoztatás veszélybe került Magyarországon (Vobruba 2000, Ferge 2001, Csoba 2001). A piacgazdaságra való áttéréssel, a gazdaság új alapokra helyezésével a kedvezőtlen kísérő tünetek – növekvő társadalmi egyenlőtlenség, szegénység, munkanélküliség – kezelésére is figyelmet kellett fordítani. A rendszerváltás első éveiben a társadalmi problémák kezelésére kialakuló intézmény- és eszközrendszer az akkori politikai vezetés deklarált értékei szerint a már sok évtizedes tapasztalatokkal rendelkező, alapvonásaiban a szociáldemokrata elemeket őrző – s a szocializmusban kialakult, főként a családokra, gyermekekre és idősekre koncentráló jóléti ellátási formáitól sem túl távol eső –, az állampolgárok számára széles körű szociális biztonságot garantáló észak-európai (skandináv) modellt követte² (Esping–Andersen 1990, Ferge 1991, Ferge 1997, Tomka 2009, Tomka 2012).

A rendszerváltást megelőzően a magyar szociális ellátórendszer kiterjedt, a teljes foglalkoztatásra épülő, biztosítási elven működő ellátásokból (nyugdíj, egészségügyi ellátás, családi pótlék, táppénz, gyed) és univerzális alapon biztosított szolgáltatásokból állt (idősek és gyermekek nappali ellátása). Az ellátások és szolgáltatások jelentős része a munkahelyhez kötődött, és a biztosított, illetve a családtagjai ezen keresztül vehették igénybe a szükséges jóléti szolgáltatásokat. Széles körben kiépült az üzemi étkeztetés a dolgozóknak, az üzemi bölcsődék, óvodák rendszere gyermekeiknek, létrehozták az üzemei orvosi rendelőket és a rekreációt biztosító vállalati üdülőket. A munkahely volt a helyszíne a társadalombiztosítási ügyintézésnek, ahol a táppénzt, anyasági ellátásokat és más biztosítási alapon igénybe vehető juttatásokat vehettek igénybe a jogosultak.

A jóléti szolgáltatások egy másik körét (főleg a szakellátásokat) pedig a területileg illetékes kormányzati egységek alá rendelték. Így működtek például a megyei

¹ A tanulmány alapjául szolgáló kutatásokat a tartósan munka nélkül lévő kliensekkel foglalkozó, a családsegítő szolgálatoknál dolgozó szociális szakemberek körében végeztük, így megállapításainkat elsődlegesen az ő körükben tekintjük érvényesnek. Ugyanakkor felvetjük annak lehetőségét is, hogy az elemzett tendencia a szakembereknek ennél szélesebb körében tapasztalható.

² A tanulmány jóléti modelljeit az Esping-Andersen (1990) munkájában definiált modell szerint használjuk.

kórházak, idősothonok, vagy az ellátásra szoruló gyermekek bentlakásos intézményei.

A rendszerváltás után a termelőegységek privatizációját követően – amikor a profitorientált szervezetek a jóléti ellátások/szolgáltatások jókora részét már nem finanszírozták (így került sor pl. a munkásszállók, üzemi bölcsődék, vállalati üdülők felszámolására), egy vállalaton kívülre kiterjedő és bonyolult szociális védelmi rendszer alakult ki, ahol a jóléti intézmény- és eszközrendszer felépítésében és működtetésében az államra továbbra is jelentős szerep hárult, maga a rendszer rendkívül centralizáltan működött. Az állami szeplők kiemelt felelőssége mellett csak nagyon kis mértékben s viszonylag későn jelentek meg más szereplők (egyházak, nonprofit szervezetek, piaci szolgáltatások) a rendszerben.³

A gyermek- és idősellátásban a szocializmus ideje alatt meglévő intézmények (pl. bölcsőde, óvoda, szociális étkeztetés, időseknek biztosított házi segítségnyújtás, szociális otthonok rendszere) továbbra is széles körben, de már nem a vállalatok, hanem az állam, illetve az időközben létrejött önkormányzatok⁴ által szervezve és finanszírozva működtek a kilencvenes évek második feléig. A szociális problémák kialakulásának jelentős részét magyarázó munkanélküliség esetében például a kezelésére alkalmas aktív munkaerő-piaci eszközök széles spektrumában épültek ki (tanácsadás, képzés, bértámogatási programok, utazási támogatás), a kiadásokat elemezve azonban megállapíthatjuk, hogy a rendszer a passzív ellátásra, valamint az állami, önkormányzati szereplők által szervezett és működtetett közfoglalkoztatási programok⁵ körére fókuszált már a kilencvenes évek közepétől (Frey 1995, Csoba 2010b).

A piaccgazdaság kiépülésének következtében leszakadó csoportok számának növekedése, a szegénység mélyülése az univerzális ellátások fokozott felszámolásához és egy célzottabb, rászorultságra építő, sok tekintetben a liberális jóléti modell elemeit is felmutató ellátási rendszerhez vezettek. Az 1990-es évek során létrejött, a szociális területet meghatározó új törvényekben⁶ már egyre nagyobb szerepet kapott a rászorultság vizsgálata, valamint a passzív segélyezés helyett az igénybe vevők kötelezése az aktív(abb) munkavállalásra és együttműködésre. (Ferge 1998, KSH 2013: 3.)

³ 2011-ben 5825 nonprofit szervezet tevékenykedett szociális területen, az összes nonprofit szervezet 8,9%-a. http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_qpg004.html (utolsó letöltés: 2013. 07. 12.)

⁴ 1990. évi LXV. törvény a helyi önkormányzatokról. http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=99000065.TV

⁵ Az 1991. évi IV. törvény a foglalkoztatás elősegítéséről és a munkanélküliek ellátásáról (foglalkoztatási törvény) szabályozza a közhasznú foglalkoztatást. Ennek értelmében a foglalkoztatásból származó közvetlen költségek legfeljebb 70%-át finanszírozták a központból, a további 30%-ot önrészként kellett mellé tenni a szervezőnek (többnyire önkormányzatoknak) a foglalkoztatáshoz. Az elismert és támogatott költségek közé tartozott a bér és járulékaiknak, a munka és védőruha költségeinek, a szerszámoknak, valamint a munkásszállításnak és az irányításnak a költségei.

⁶ 1991. évi IV. törvény a foglalkoztatás elősegítéséről és a munkanélküliek ellátásáról, 1993. évi III. törvény a szociális igazgatásról és a szociális ellátásról, 1997. évi XXXI. törvény a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról

A rendszerváltás korszakának első passzív ellátása a munkanélküli-segély volt, melynek folyósítására 1989. január 1-jétől a 114/1988. (XII. 31.) MT rendelet alapján került sor.⁷ A segélyben részesülők száma ezt követően a kilencvenes évek végéig folyamatosan emelkedett (1. táblázat). A munkanélküliek ellátását egységesen szabályozó, a rendszerváltást követően elfogadott 1991. évi IV. törvény a foglalkoztatás elősegítéséről és a munkanélküliek ellátásáról – az előző rendelethez hasonlóan – két évig biztosította a passzív ellátást a munkanélküliek számára, és a jövedelempótlás szintje viszonylag magas volt.

1. táblázat: Munkanélküliség esetén járó támogatások és az átlagbér, 1990–2011

Év	Munkanélküli-járadék és egyéb, nem jövedelemtől függő munkanélküli-ellátások			Jövedelempótló támogatás és rendszeres szociális segély			Havi nettó átlagbér, Ft ^a
	átlagos havi összeg, Ft	a nettó bér %-ában	átlagos létszám, fő	átlagos havi összeg, Ft	a nettó bér %-ában	átlagos létszám, fő	
1990	3 845	37,1	30 302	3 209	30,9	46 823	10 371
1995	11 891	44,6	182 788	6 590	24,7	234 411	26 637
2000	22 818	41,0	131 665	14 656	26,3	162 245	55 650
2005	39 593	38,2	111 732	16 991	16,5	158 565	103 727
2010	50 073	37,8	125 651	132 628
2011	52 107	36,9	110 803	141 127

^a A nettó átlagbér a nemzetgazdaság egészére vonatkozik, versenyszféra 1998 előtt: 19 fő feletti; 1998 után: 4 fő feletti munkáltatók.

Forrás: Munkaerőpiaci tükrök 2012, 391. old. adatai alapján.

A biztosítási elven működő munkanélküli-ellátás kimerítését követően a munkát keresők egy jövedelemteszten vettek részt, és amennyiben rászorultságuk igazolódott, a szociális ellátórendszerben 1993-tól jövedelempótló támogatásra, majd 1998-tól rendszeres szociális segélyre váltak jogosulttá.⁸ A biztosítási elven működő ellátás ideje a kilencvenes évek elején 24 hónap volt, a rászorultsági alapú szociális ellátást pedig kezdetben korlátlan ideig, illetve a nyugdíjaskor eléréséig finanszírozták.⁹

⁷ 114/1988. (XII. 31.) MT rendelet a munkanélküli-segélyről. Ennek értelmében segélyre az jogosult, aki az utolsó munkaviszonyának megszűnését megelőző 3 éven belül legalább 18 hónap munkaviszonyával rendelkezett, és az utolsó munkaviszonyának megszűnése óta egy évnél hosszabb idő nem telt el. A segély három éven belül összesen 365 naptári napra volt folyósítható, de a szabályzat lehetővé tette, hogy a 365 nap lejártát követően további 365 napig a munkanélküli átmeneti munkanélküli-járadékot kapjon lényegesen alacsonyabb ellátási szinten.

⁸ A munkanélküliek rászorultsági alapú ellátását az 1993. évi III. törvény vezette be, illetve annak 1998. évi módosítása szabályozta.

⁹ Ezt követően a saját jogú nyugdíjjal nem rendelkezők rászorultsági alapú nyugdíjban részesültek.

A rendszerváltást követően a mindenkori kormányzat – ugyan változó hangsúllyal és ráfordítással – igyekezett megtartani a szociális biztonság fő pilléreit: a foglalkoztatást segítő, illetve a munkanélküli-ellátásokat, a társadalombiztosítást, a családtámogatásokat és a szociális, valamint a gyermekvédelmi támogatások és szolgáltatások rendszerét. A kilencvenes évek második felétől a célzottság előtérbe kerülése miatt az ellátórendszer szétaprózottá vált, mára mintegy 350-féle kedvezményből és támogatásból tevődik össze az igénybe vehető támogatások köre.¹⁰ A gazdasági és társadalmi feltételek kedvezőtlen alakulásával, valamint a szétaprózott rendszernek és a sokféle ellátásnak következtében jelentősen megnőtt a különféle jóléti juttatásokból élők száma. *Mára már a munkaképes korú lakosság közel harmada vesz igénybe valamilyen – munkanélküli-, anyasági vagy rokkantsági, illetve korai nyugdíjellátást* (Ferge 1998, Gyulavári–Krémer 2006, KSH 2013). Ez az arány nagy kihívás elé állítja a szociális ellátórendszerek finanszírozóit, és megkérdőjelezi a jelenlegi rendszer hosszú távú fenntarthatóságát.

A jóléti rendszer válságának első jelei már a '90-es évek közepén mutatkoztak, és egyre szélesebb körben nyilvánvalóvá vált, hogy a korábban követendőként választott skandináv jóléti modell egy erőteljesen liberalizálódó gazdasági környezetben nem tud hatékonyan működni. Az 1995 márciusában elfogadott átfogó reformtervezet (Bokros-csomag¹¹) az addigi jóléti rendszer elemeit sok tekintetben megkérdőjelezte, s jelentős állomása volt a skandináv modellt alapján épülő „welfare” rendszernek a sok tekintetben liberális, ugyanakkor számos konzervatív elemet is magában foglaló „workfare” rendszerre irányába történő elmozdulásban. A korábban időkorlát nélküli munkanélkülieknek folyósított szociális ellátást például maximum 24 hónapra korlátozták, és újabb két évre való folyósítását munkavégzéshez kötötték. Az ellátás ideje mellett az ellátás jövedelempótló mértékét is csökkentették (vö. 1. táblázat). Az aktív korúak passzív ellátását például folyamatosan munkavégzéshez kötötték (workfare). A munkavégzés terepe a nyílt munkaerőpiac vagy a támogatott foglalkoztatási forma lehetett. A legtöbb esetben ez utóbbi volt a jellemző, amikor a szociális ellátásban részesülők az önkormányzatok által szervezett közfoglalkoztatási programokban szereztek meg a szociális segély folyósításához szükséges jogszerző időt, anélkül hogy a tovább-

¹⁰ A támogatások és ellátások hátterében a következő törvények és rendeletek állnak: a megváltozott munkaképességű dolgozók foglalkoztatásáról és szociális ellátásáról szóló 8/1983. (VI. 29) EüM–PM együttes rendelet, a rokkantsági járadékról szóló 83/1987. (XII. 27.) MT rendelet, a hadigondozásról szóló 1994. évi XLV. törvény, a nemzeti helytállásért elnevezésű pótlékról szóló 173/1995 (XII. 27.) Korm. rendelet, a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. törvény, a családok támogatásáról szóló 1998. évi LXXXIV. törvény, a fogyatékos személyek jogairól és esélyegyenlőségük biztosításáról szóló 1998. évi XXVI. törvény.

¹¹ Az 1995. március 12-én Bokros Lajos pénzügyminiszter által bejelentett gazdasági kiigazítási csomag célja az ország fizetőképességének megmentése és a magyar gazdaság megbomlott külső és belső egyensúlyának helyreállítása volt. További célként a gyors gazdasági növekedés újraindulásának alapjait kívánta lefektetni. Legfőbb elemei a forint egyszeri 9%-os leépítése, a nominálbér emelkedésének korlátozása a közszférában, a gyermekgondozási segélyre, családi pótlékra, gyermeknevelési támogatásra jogosultak körének szűkítése, a nyugdíjkorhatár felemelése és a gyógyszerek állami támogatásának csökkentése volt.

foglalkoztatásra a legcsekélyebb esélyük is lett volna (Frey 1993, Csoba 2011, Csoba–Nagy 2012).

Ferge Zsuzsa szerint: ha a „csomagot csak a gazdasági csőd kivédése motiválta volna, akkor egy sor szociális megszorító intézkedést lehetett volna átmenetiként vagy ellentételezésekkel meghozni. Ténylegesen azonban a megszorító intézkedések zöme mögött a minimális állam koncepcióját valló, erős neoliberális ideológiai töltés” állt (Ferge 2002: 20).

A teljes modellváltásra nem volt lehetőség, mert a sokféle ellátásnak nagy szerepe volt a szélesedő munkanélküliség okozta jövedelemkiesés pótlásában, valamint a jövedelmi különbségek csökkentése és a szegénység enyhítése terén. A passzív ellátások hiányában a lakosság fele tartozna ma is a relatív szegények csoportjába, míg a transzferjuttatások révén ez az arány 12,3 százalékra csökkenthető (KSH 2013: 2).

A szolgáltatások és jóléti ellátások helyett mind hangsúlyosabbá váló kontroll hatására 2012 júliusában a nyilvántartott munkanélkülieknek 53,7 százaléka már semmilyen – sem munkanélküli, sem szociális – passzív ellátásra nem volt jogosult. A jogosultak közül pedig csak 53 500 fő kapott biztosítási alapon és 190 600 fő rászorultsági alapon ellátást¹² (A munkaerőpiaci... NFSZ 2012: 16). Alapvetően ez az alulfoglalkoztatásból származó jövedelemhiány magyarázza, hogy a *szegénységben élők aránya a kilencvenes évek végéhez viszonyítva* (1998: 6%; 2012: 14%) *nőtt*, a középosztály aránya (1998: 42%; 2012: 30%) pedig jelentősen csökkent (Medgyesi–Tóth 2012). Az alulfoglalkoztatás hatása különösen nagy horderejű a gyermekek szegénységének alakulására. Az Európai Unióban 2010-ben átlagosan a gyerekek tizede (11%) élt foglalkoztatott nélküli háztartásban, miközben Magyarországon ez az arány 16 százalék volt. A tendenciákat tekintve is rosszul állunk: míg az unióban alig 1 százalékponttal, addig nálunk 2,4 százalékponttal romlott a helyzet 2006 és 2010 között (Farkas 2011: 70).

A nagyarányú szegénységet és a transzferjuttatásokra való nagymértékű ráutaltságot főként a foglalkoztatás alacsony szintje, a rendkívül magas bérköltségek, az egykulcsos adórendszer és az inaktív lakosság magas aránya magyarázza. Mindezek fényében érthetővé válik az is, hogy Magyarországon a jóléti juttatásoknak jóval kisebb hányada függ ma is az ellátottak vagyoni/jövedelmi helyzetétől (5,1%), mint a 27 tagállamban (11,2%), és sokkal szélesebb körben támaszkodnak az alanyi jogon és a biztosítási alapon elérhető juttatások körére. Ez utóbbi két ellátási formából különösen nagy összegeket köt le a családtámogatási rendszerek finanszírozása. A 18 éven aluli gyermeket nevelő családok mindegyike részesül valamilyen pénzbeli ellátásban. A három- és annál több gyermekeseknél a családtámogatás eléri a teljes jövedelem 26 százalékát (KSH 2013: 2–3).

A nyilvántartott álláskeresők számának és létszám szerinti megoszlásának alakulását a 2. táblázat mutatja. Ebből szembeötlően kitűnik, hogy a vizsgált időszakban az ellátás nélküli álláskeresők száma nagymértékben emelkedett.

¹² http://nfsz.munka.hu/engine.aspx?page=full_afsz_stat_merop_2012

2. táblázat: A nyilvántartott álláskeresők száma és ellátási forma szerinti megoszlása, 2008–2012

Év	Álláskeresési ellátásra jogosult	Szociális ellátásban részesülők	Ellátás nélküli álláskeresők	Nyilvántartott álláskeresők összesen
Nyilvántartott álláskeresők létszáma, ezer fő				
2008	134	148	161	442
2009	202	156	204	562
2010	188	168	227	583
2011	160	182	241	583
2012. június	51	193	280	524
A létszám megoszlása, %				
2008	30	33	36	100
2009	36	28	37	100
2010	32	29	39	100
2011	27	31	41	100
2012. június	10	37	53	100

Forrás: Ferge 2012: 16.

A biztosítási elven nyújtott munkanélküli-ellátás idejét a munkanélküliek számának és a költségeknek a növekedésével az elmúlt 20 évben fokozatosan csökkentették. Az eredetileg 24 hónapos munkanélküli-segély ideje 2011. szeptember 1-jétől Európában egyedülálló módon már csak 3 hónap (90 nap).

Mivel a magyar gazdaság a foglalkoztatási ráták összehasonlításában – alapvetően strukturális problémák miatt – ma is az európai átlagtól, de még a vele hasonló helyzetből induló volt szocialista országoktól is messze elmarad, a jövedelempótlásnak, illetve az abból való kirekesztődésnek különös jelentősége van (3. táblázat¹³).

Ugyancsak alacsony a munkanélküliség kezelésére fordított forrás is, s ezen belül különösen kevés jut olyan aktív munkaerő-piaci eszközökre, ahol a szociális munkások az elengedhetetlen, de státuszkonzerváló jövedelempótláson túl olyan szolgáltatásokat kínálhatnak, amelyek az életminőség javulását, vagy a társadalmi és munkaerő-piaci integráció esélyét növelnék (4. táblázat).

¹³ Mivel a balti államok többsége, Málta, Ciprus, Románia és Bulgária nem OECD-tagok, így ebből az OECD-adatbázison alapuló összevetésből kimaradtak. Mindemellett célszerű megjegyezni, hogy az EU adatbázisai is hasonló képet rajzolnak a magyarországi alacsony foglalkoztatásról.

3. táblázat: Néhány ország foglalkoztatási rátája
a 15–64 éves korosztályban (%)

Ország	2000	2005	2010
Cseh Köztársaság	65,2	64,8	65,0
Észtország	61,0	64,2	61,0
Lengyelország	55,0	53,0	59,3
Magyarország	56,0	56,9	55,4
Szlovákia	56,8	57,7	58,8

Forrás: OECD, StatExtracts, 2011. <http://stats.oecd.org/Index.aspx?DatasetCode=STLABOUR#>

4. táblázat: A munkanélküliség kezelésére fordított kiadások, 2011 (a GDP %-ban)

Ország	A teljes összeg	Az aktív eszközökre fordított összeg	Ebből képzésre fordított összeg	A passzív eszközökre fordított összeg
	a GDP %-ban			
Dánia	4,51	1,85	0,54	2,66
Finnország	2,88	0,82	0,37	1,69
Görögország	0,47	0,07	0,04	0,40
Hollandia	2,68	1,22	0,13	1,46
Írország	1,48	0,61	0,28	0,86
Japán	0,59	0,19	0,04	0,40
Magyarország	0,64	0,28	0,06	0,36
Németország	2,97	0,88	0,33	2,09
Olaszország	1,32	0,53	0,22	0,79
Svédország	2,32	0,96	0,58	1,36

Forrás: <http://stats.oecd.org/wbos/Index.aspx?DatasetCode=LMPEXP>

Milyen segítséget tudnak nyújtani ilyen körülmények között a szociális munkások? Milyen szerepelvárással találkozunk a munkanélküliekkel foglalkozó szociális munkásokra vonatkozóan?

A szociális munkások szerepének változása az átalakuló jóléti modellben

A szociális munkások szerepkészlete és a kontrollszerep

Számos szociális munkával foglalkozó elemző szerint a szociális munka mint szakma válságban van nem csupán Magyarországon, hanem azokban az országokban is, ahol a professzionális segítség évszázados múltra tekint vissza (Asquith et al. 2008: 3). Mások szerint, még ha nincs is „válság”, a szociális munka szakmai, strukturális és szervezeti szempontból egyaránt fordulóponthoz érkezett (Jordan–Jordan 2000, van Zwanenberg 2003, Skinner 2003). A gazdasági, társadalmi, politikai változások folyamatosan átfogalmazzák korábbi megrendeléseiket, és az új elvárásokhoz a szakmának – a fennmaradás érdekében – több-kevesebb mértékig szükségyszerűen alkalmazkodnia kell. Új szemléletet, értékeket, munkaformákat, munkaköröket kell bevezetnie a gyakorlatba, miközben fokozatosan átalakulnak a korábbi – a szakmát azonosító – stabilnak hitt fogódzók. Hol van az átalakulás határa? Kik a szociális munkás szerepének alakítói (kik a szolgáltatás megrendelői), és milyen szerepet várnak el a szociális munkásoktól? Az elvárásrendszer és a szerepkészlet napjainkra igen sokszínű lett. Ez természetesen nem csupán azzal van összefüggésben, hogy a szociális szakemberek ma már nagyon széles célcsoport körében és változatos munkaformákban dolgoznak, hanem az egyes országokban eddig követett jóléti modellek átalakulásával, a modellelemek és elvárásrendszerek egyidejű jelenlétével is.

A szociális munkások lehetséges szerepeit vizsgálva már a '90-es évek elején közel 60 szerepet sikerült azonosítani a kutatóknak. A válaszokat 6 főbb kategóriába gyűjtve az 5. táblázatban bemutatott paletta tárul elénk.¹⁴

A szociális munkás szerepe nagyon sokféle elvárás erőterében alakul. Ezek az elvárások egyfelől a kliens oldaláról megjelenő szerepelvárások, másfelől elvárások fogalmazódnak meg a munkaadó részéről, s végül – de a lehetséges „megrendelők” körét korántsem kimerítve – elvárások fogalmazódnak meg a szociális munkások szakmai körében/szervezeteiben is, támaszkodva a közösen vallott és a szakma határainak azonosítására szolgáló alapelvekre, etika kódexekre.

¹⁴ A táblázatot Pataki Éva készítette Wilhelm Klüsche (1990) könyve alapján. A szerepkategóriák a kliensek meghatározásai alapján kerültek kialakításra. A kutatásban a szerepekkel kapcsolatban azt a kérdést tették fel a gyakorló szociális munkásoknak/szociálpedagógusoknak, hogy a megkérdezettek szerint milyen szerepekben láthatják őket a klienseik.

5. táblázat: A szociális munkásokkal kapcsolatos szerepelvárások

Tanácsadó	Segítő	Bizalmas	Kontrollőr	Szakértő	Ellenfél
beszélgetőtárs	támogató	partner	hatósági személy	vezető	ellenség
közvetítő	ügyvéd	barát	főnök	tanár	bűnbak
informátor	megvalósító	apa-anya	tekintély	példakép	nem szeretett munkatárs
terapeuta	mentő	barát-barátnő	ügyész	animátor	hivatalnok
hallgatóság	tűzoltó	jó rokon (nagynéni, nagybácsi)	bíró	guru	rossz lelkiismeret
referenciaszemély	kísérő	szülő-helyettes	funkcionárius	motivátor	kritikus
szellemi, lelki támogató	védelmező	testvér	befolyásos személy	kiképző	detektív
	szószóló	vájár			privilegizált személy
	ápoló	házastárs			szimatoló
	szolgálólány	szövetséges			okostojás
		cinkos			palimadár

Forrás: Pataki et al. 2009: 247.

Mindezek eredményeként a szakmai szerepekkel kapcsolatban számos probléma merül fel. Egyfelől meg kell állapítanunk, hogy „a szociális munkások szerepkészlete meglehetősen diffúz, ami a szakmai identitás bizonytalanságával járhat, illetve nehezen rajzolhatók fel a szakma határai” (Pataki et al. 2009: 244) Másfelől észre kell vennünk, hogy egy ilyen képlékeny határu szakma esetében a modellváltás csaknem észrevétlenül, kisebb változtatásokra építve megy végbe, hiszen az elvárások sokszor ugyan még a szerepkészleten belüli területre vonatkoznak, de lehet, hogy a megrendelő által kiemelt területek már a szerepkészlet dilemmákkal terhes határterületén mozognak. Ilyen dilemma lehet például, hogy kell-e és ha igen, milyen mértékig és formában kell kontrollt gyakorolni egy szociális munkásnak a kliensekkel kapcsolatban. A szociális szakemberek a legtöbb esetben ragaszkodhatnak a maguk alkotta szerepképhez, de a megrendelők, a kliensek más elemekre helyezik/helyezhetik a hangsúlyt. Ilyen szerepdefiníciós problémák merülnek fel – mint korábban már utaltunk is erre – az együttműködésre kötelezett kliensekkel való szociális munka során is. Ebben az esetben könnyen előfordul – főleg ha a segítségnyújtáshoz szükséges eszközök, szolgáltatások nem, vagy csak nagyon korlátozott mértékben állnak rendelkezésre, mint például Magyarországon –, hogy a kontrollőrszerep kiemelt hangsúlyt kap. A szakmai elvek

helyett – különösen akkor, ha a segítők nagy arányban a közszféra alkalmazottai, s egzisztenciálisan függő helyzetben vannak – a bürokratikus jogszabályok, az adminisztrációs feladatok és protokollok veszik át a mindennapi munka irányítását. A bürokratikus eljárások szerint irányított formális kritériumok teljesítése (a feladat adminisztrációja) sokkal jobban illeszkedik a kontrollszerephez, mint a szociális munkás más szerepeihez.

A kontrollfolyamat megjelenése és erősödése a segítő szakmában nem új keletű. A gazdasági válságciklusokkal párhuzamosan és a válság mélyülésével arányosan erősödik a kontroll a segítségre várók körében nemcsak Magyarországon, hanem Európában és a világ más táján is (Csoba 2010a).

A bérmunkára épülő szociálpolitikának a logikájából ugyanis az következik, hogy a támogatásra szorulóknak bizonyítaniuk kell az aktivitásra, a közösségi szerepvállalásra, a munkavégzésre irányuló hajlandóságot és azt, hogy problémájukat önerőből megoldani képtelenek. Mead (1997) „*új paternalizmusnak*” nevezi a hatalom működésének azt a formáját, amelyben az állam elvárja a szegényektől, hogy kötelező módon úgy viselkedjenek, ahogyan az a társadalom és gazdaság érdekeinek megfelel. A közösségi érdekek azonban sok esetben ütközhetnek a személyi magánérdekeivel. Az állam ennek következtében kényszerítő eszközöket alkalmaz, és arra szorítja a szociálpolitikát, hogy úgy szabályozza a jóléti rendszert, hogy a munkaképes korúak dolgozzanak vagy tanuljanak, ha támogatásában akarnak részesülni. Az „*új paternalizmus*” az állam szoros felügyelete a szegények és a tehetetlenek fölött annak érdekében, hogy a leszakadó rétegek társadalmi aktivitását olcsó munkaerőként biztosítsa, a réteg önellátását és ennek révén az állami jóléti kasszák tehermentesítését elősegítse (uo.). A tulajdonosok tehát maximális szabadsággal, míg a bérmunkások maximális alávetettséggel kell, hogy számoljanak ebben az új rendszerben. A két szélsőség – vagy korlátlan szabadság, vagy maximális kontroll – persze alapjaiban ássa alá a társadalmi szolidaritást és a jogállamiságot. E megosztó modell következetes alkalmazásával a társadalmi szerkezet szerinti differenciálójog alakulna ki (Standing 1999: 343).

Az amerikai szociális munka 1960–90-es évek során végbement átalakulását elemezve Gilbert is hasonló következtetésekre jut:

„Az utóbbi 35 év főbb jóléti reformjainak elemzése azt mutatta, hogy a jövedelemmegtartó programokban résztvevők és a szociális szolgáltatásokra jogosultak köre leszűkülte, egyúttal a helyi felelősség és a szociális szféra magánszolgáltatásai szélesedtek, ezen kívül a szolgáltatás funkcióinak hangsúlyai is eltolódtak, a rehabilitatív eseti munkakeresés és tanácsadás megritkult, a munkaorientációjú, tréning típusú munkát kereső aktivitások és a helyi munkaalkalmak teremtésére tett erőfeszítések jelentősebbé váltak. A támogatások szövetségi alapú kötelezettsége egyre inkább eltolódott egy szükségletalapú, költségvetés által behatárolt időszakos, szankciókkal és ösztönzőkkel körülbástyázott segélyforma felé, ahol a jóléti ellátások klienseit egyre gyakrabban kötelezik va-

lamilyen munkavégzéssel kapcsolatos tevékenységre. Ez az eltolódás a jóléti szolgáltatásoktól, a „welfare”-tól a munkavégzéshez kapcsolt segélyformák, a „workfare” felé a szociális munkások szakmai megközelítésére is hatással volt. A társadalmi kontroll is egyre inkább nőtt ebben az időszakban. Mindez nem segíti elő, hogy a szociális szakemberek a közszféra szociális szolgáltatásaiban keressenek munkát.” (Gilbert 1998: 1)

A szociális szolgáltatások súlyának a visszaszorulásával, a rászorultság alapú, szűk kört érintő ellátások előtérbe kerülésével, az ellátások munkavégzéshez kötésével, a „workfare”-jelleg erősödésével a segítő szakemberek feladatköre is átalakult. Szerepkörük mind nagyobb mértékben tolódik át a szolgáltatás felől a társadalmi kontroll felé.

A kontroll megjelenése Magyarországon

Magyarországon a jelenség az 1993. évi III. törvény (szociális törvény) 1996. évi módosításakor került előtérbe. A törvény módosítása ugyanis előírta, hogy az önkormányzat az általa fenntartott családsegítő központtal való együttműködési kötelezettséghez kösse a munkanélküliek rászorultság alapján biztosítható ellátását. Ez azt jelentette, hogy a korábban önkéntes kliensek körében végzett szociális szolgáltatást a szociális munkásoknak kötelezett kliensek körében, a kötelezettség megszegésekor az egzisztenciát érintő szankciók alkalmazásával kellett volna végezniük.

A munkanélküliek juttatásainak feltételhez kötése és a *kontrollszerep* már 1996 előtt is ismert volt a magyar jóléti rendszerben, de az ügyfelek kötelezettségének ellenőrzése nem a szociális szakemberek és a jóléti szolgáltatások feladata volt, hanem a munkaerő-piaci intézményrendszerben, többnyire igazgatási feladatkörben dolgozó munkatársaké. A szociális igazgatási rendszerben a szociális törvény hatálybalépését megelőzően (1993) a 43/1992 (III. 11.) Korm. rendelet szabályozta a munkanélküli-ellátásból kikerülő munkanélküliek szociális támogatását. Ez a támogatás fix összegű volt, és a jogosultsági feltételek között – a munkanélküli-ellátás biztosítási jellegével szemben – a rászorultsági elv érvényesült. A kérelmezőknél a családban az egy főre jutó jövedelem nem haladhatta meg az öregségi nyugdíj minimumát. További feltételként a rendelet *együttműködési kötelezettséget írt elő a munkaügyi kirendeltséggel*. Ha az együttműködés nem valósult meg, az ügyfelet a támogatásból kizárták. A hatósági és szolgáltatási feladatok azonban mind a jogszabályban, mind a hétköznapi munka során szervezeti szinten is világosan különváltak, és a szociális munkások feladatai a szolgáltatások szervezésére, működtetésére fókuszáltak.

A szociális törvény 1993. évi elfogadásakor is az ellátás igénybevételéhez az igénylőnek az illetékes *munkaügyi központtal való együttműködést kellett vállalni*, melynek részleteit a foglalkoztatási törvény 25. §-ának 3. bekezdése szabályozta, vagyis:

- a munkaügyi központnál jelentkezett és nyilvántartásba vetette magát;
- a munkaügyi központtal rendszeres kapcsolatot tartott;
- a felajánlott munkalehetőségeket mérlegelte;
- maga is részt vett a megfelelő munkahely felkutatásában;
- a saját maga által talált vagy munkaügyi központ által felajánlott megfelelő munkát elfogadta.

A szociális törvény 1994. évi módosításában¹⁵ már megjelent a munkaügyi központ mellett az önkormányzattal való együttműködési kötelezettség. Ennek keretében a legalább 6 hónapja jövedelempótló támogatásban részesülők az önkormányzat által szervezett közösségi munkavégzés keretében havi max. 40 órában foglalkoztathatók. A munkanélküliek a számukra felajánlott munkát kötelesek elfogadni. További változás volt, hogy az együttműködést nem vállaló munkanélküli a felajánlott munkahely vagy közhasznú munka visszautasításától számított 6 hónapig jövedelempótló támogatásban nem részesülhetett. A tartós munkanélküliek jelentős része ekkor már a szociális igazgatás területén jelent meg, s ügyeiket (a segély megállapítása, kapcsolattartás, kontrollálás, közösségi munkába való bevonás) az önkormányzatoknál dolgozó igazgatási feladatot ellátó munkatársak végezték.

A szociális törvény 1996. évi változtatásakor¹⁶ új ellátási formát vezettek be, a *rendszeres szociális segélyt* (RSZS).¹⁷ Erre az ellátásra azok a személyek is jogosultak lettek, akik korábban munkanélküli-ellátásban nem részesültek, de meghatározott ideig együttműködtek vagy az önkormányzattal, vagy a munkaügyi központtal. Az ellátásban nem részesülők széles csoportja jelent meg ekkor az RSZS-t kérelmezők között. Zömében olyan kliensek, akikkel korábban az önkormányzatnak nem volt kapcsolata. A megnövekedett létszám meghaladta az önkormányzatok szociális igazgatásának kapacitását, így az önkormányzatok által működtetett családsegítő szolgálatokat és az ott dolgozó szociális munkásokat kívánták bevonni a kliensek együttműködési kötelezettségének kontrollálásába.

A szociális szolgáltatások bázisa: a családsegítő szolgálat

A többnyire alanyi jogon járó, illetve a biztosítási rendszerek keretében folyósított ellátások kiterjedtsége mellett az 1991. évi foglalkoztatási, az 1993. évi szociális majd az 1997. évi gyermekvédelmi törvény számos új szolgáltatási formát is életre hívott, amelynek keretében a szociális munkások – többnyire állami, önkormányzati intézményekben – a passzív ellátás mellett az életfeltételek változtatásához,

¹⁵ 1994. évi VI. törvény (hatályos: 1994. II. 1-jétől)

¹⁶ 1996. évi CXXVIII. törvény (hatályos: 1997. I. 1-jétől)

¹⁷ Mivel az 1993-as szociális törvénybe bevezetett jövedelempótló támogatás csak max. 24 volt hónapig adható, a rendszeres szociális segélyre ennek lejártát követően vált jogosulttá a rászoruló. A rendszeres szociális segély összege a korábbi jövedelempótló támogatáshoz képest változott, a mindenkori öregségi nyugdíj-minimum 70%-a volt, ugyanakkor a folyósítás idejét ebben az esetben nem korlátozták.

a munkaerő-piaci és társadalmi integrációhoz igyekeztek segítséget nyújtani. Erre a segítségnyújtásra a különböző célcsoportok és szolgáltatások körében nagy szükség volt, hiszen a rászorulókat által igénybe vehető ellátásokat és szolgáltatásokat számos jogszabály szabályozta, melyek koordinációja újabb és újabb szabályozást igényelt, s ez az öngerjesztő folyamat az ügyfél által átláthatatlan, gyakran változó, számos elemében ellentmondásos jogszabályi környezet kialakulásához vezetett. A rendszer komplexitása – bár sokirányú lehetőséget kínált – széles körű felkészültséget igényelt a szociális szakemberektől.

Az 1990-es években kialakuló szociális szolgáltatások rendszerén belül máig a családsegítés jelenti földrajzi és szakmai értelemben is a legszélesebb körben működő szolgáltatástípust. A családsegítők 1985-ben, kísérleti jelleggel jöttek létre, a meglévő társintézmények – védőnői hálózat és nevelési tanácsadók – mellett új, önálló intézményi formaként. Számuk 1990-re már meghaladta a 80-at, de a végleges jogi szabályozással 1993-ig, a szociális törvény megjelenéséig kellett várni. 1998-ban 462 szolgálat volt, 2009-ben már 715 családsegítő szolgálat működött. A vizsgált tíz év alatt a szolgáltatást igénybe vevők száma több mint kétszeresére nőtt, miközben az őket ellátó/segítő foglalkoztatottak száma csak 40 százalékkal emelkedett (*Családsegítő...* 2011). *A családsegítő szolgálatok, de a többi jóléti szolgálat esetében is elmondhatjuk, hogy a foglalkoztatottak számának növekedése évről évre jelentősen elmarad a szolgáltatást igénybe vevők számának növekedésétől.*¹⁸

Az elmúlt 20 évben a gyorsan változó jogszabályi környezet a szűkös kapacitás ellenére a családgondozáson és az általános segítő szolgáltatásokon túlmenően olyan speciális szolgáltatásokat írt elő a családsegítőkből tevékenykedő szociális szakembereknek, amelyek megvalósítása egyfelől meghaladta teljesítőképességüket, másfelől néhány esetben szakmai okok miatt tiltakoztak a jogszabályokban megjelenő új elvárásokkal szemben (KSH 2012: 2). Ez történt 1996-ban is, amikor – a számukra kedvezőtlen törvényi változást felismerve – az ombudsmanhoz fordultak, hogy kikényszerítsék a kontrollt előíró CXXXVIII. törvény módosítását. Szerintük ugyanis a törvényben rögzítettek olyan tevékenységre kényszerítik a családsegítőket, mely azok céljától idegen, és a szakmát tönkretelheti. A rendszeres szociális segély továbbfolyósításának a felülvizsgálatához – mint fentebb jeleztük – az önkormányzatok a családsegítőket akarták igénybe venni, akik kénytelenek lettek volna a törvény szerint olyan adatokat kiadni, amelyek a gondozott személyek, családok mentális állapotára, betegségére, káros szenvedélyeire vonatkoztak. A tiltakozók véleménye szerint „a törvény sérti az állampolgárok személyiségi jogait és a szociális biztonsághoz való jogát, ezért a családsegítők nem kívánnak ennek végrehajtói lenni” (Gönczöl 1997: 94). Elsősorban az együttműködésre kötelezéssel, illetve ennek elmulasztása miatt kötelező szankcionálással nem értettek egyet.

¹⁸ 1998-ban 2142 fő, 2011-ben 2928 fő volt a családsegítőben foglalkoztatottak száma. 1998-ban 246 426 ezer fő, míg 2011-ben 463 879 fő volt az általuk gondozott ügyfelek száma. http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_fsg003.html (utolsó letöltés. 2014. 05. 28.)

Az ombudsmani vizsgálat megállapította, hogy „az állampolgárság-eszme európai fejlődésének éppen az az egyik legfontosabb sajátossága, hogy a szükség szenvedőknek sem kell lemondaniuk az állammal szemben az őket megillető alkotmányos jogaikról” (Gönczöl 1997: 9). Az ombudsman megállapítása úgy kezeli a munkanélküli státust, mint szabadságjogot, amelyet az együttműködési kötelezettség megsérthet. Felhívja a figyelmet arra is, hogy a kötelező együttműködés ahhoz a több évszázados gyakorlathoz hasonlítható, amely a segílyt kérőt dologházba vetheti, vagy mint teljes joggal nem rendelkező polgárt, szavazati jogától megfoszthatja. A vitatott törvényhely nevesíti ugyan, hogy az együttműködési kötelezettségen a szociális helyzethez és mentális állapothoz igazodó programban való részvételt kell érteni, de ilyen szolgáltatások hiányában a kötelező együttműködés nem jelent mást, mint a kliens rendelkezésre állási készségének kontrollját, melyet a családsegítőkből dolgozó szociális munkásoknak kellene elvégezni.

Az ombudsmani jelentés szerint mindezek ismeretében a családsegítővel való kötelező együttműködés nem lehet feltétele a segíly folyósításának. Bár a tiltakozás hatására a törvényt nem vonták vissza, de kötelezettség helyett *lehetőségként* írta le az együttműködést. Az önkormányzat kijelölhet olyan szociális intézményt,¹⁹ ahol a rendszeres szociális segílyben részesülő személyek a jobb társadalmi státus kialakítása érdekében együttműködhetnek szociális intézménnyel vagy szolgáltatóval.

A családsegítőkből dolgozó szociális munkásokat érintő következő lényegi jogszabályi változás 2000. május 1-jével²⁰ lépett életbe, amikor az RSZS-ben részesülők együttműködése – a korábbi évek küzdelme ellenére – már *kötelezettségként* jelent meg a szociális törvényben. A kötelezettség – melynek teljesítését a családsegítőnek kellett ellenőrizni – a következőkre terjedt ki:

- települési önkormányzatnál való nyilvántartásba vétel,
- jogosultság feltételeinek felülvizsgálatában való részvétel,
- felajánlott (települési önkormányzat, munkaügyi központ által felajánlott) megfelelő munkalehetőség elfogadása,
- szociális helyzethez, mentális állapothoz igazodó önkormányzati rendeletben szabályozott programokon való részvétel.

Az ellenőrzés elsődleges célja volt, hogy a mind nagyobb létszámú ügyfélkört szűkítsék és a munkaképes kliensek elsődleges munkaerőpiacon való elhelyezkedését elősegítsék. Az alacsony képzettség, a területi hátrányok, az elérhető munkalehetőség hiánya, a munkanélküliek magas száma miatt a szociális szakemberektől elvárt feladat – a munkaerőpiacra való visszatérés elősegítése, a hátrányos helyzetből adódó nehézségek kezelése és a költségvetési kiadások csökkentése –

¹⁹ Az önkormányzatok a jogszabályban meghatározott módon több mint 90%-ban családsegítőket jelöltek ki a segílyezetttekkel való együttműködésre.

²⁰ 1999. évi CXXII. törvény egyes munkaügyi és szociális törvények módosításáról (hatályos 2000. I. 1-jétől).

teljesíthetetlennek tűnt. Az ügyfelek jelentős része nem volt alkalmas az azonnali munkába lépésre. Így egyre nagyobb figyelem irányult a munkanélküli lét mögött meghúzódó komplex problémák feltárására, és a közvetlen munkába állítás elvárása helyett a foglalkoztathatóság feltételeinek javítása került a középpontba.

A döntéshozók 2005 szeptemberében ennek megfelelően újraszabályozták az RSZS-ben részesülő ügyfelekkel kapcsolatos feladatokat, és „*Beilleszkedési program*” néven egy új programot vezettek be. Ennek végső célja továbbra is az egyén elsődleges munkaerő-piacra történő visszatérésének segítése volt, de kétéves időtartamot biztosított a cél elérést segítő és a foglalkoztathatóság javítását szolgáló – az ügyféllel közösen tervezett – programelemek megvalósítására.

A Beilleszkedési programmal kapcsolatos részletes szabályozást a 63/2006. (III. 27.) kormányrendelet tartalmazta. Az új típusú együttműködésben *hangsúlyossá vált a segélyezett és az együttműködésre kijelölt szervezet közös felelőssége*. Ehhez a munkához – a foglalkoztathatóság javítása, a képesség fejlesztése – a munkaügyi szervezet felépítése, félfogadási rendszere, dolgozóinak képzettsége nem biztosított megfelelő hátteret. Ezért a feladat megfelelő ellátása érdekében a legtöbb önkormányzat számára célszerűnek tűnt az együttműködési kötelezettséget – korábbi együttműködési tapasztalatokra alapozva – a családsegítő szolgálatokhoz rendelni. Az 1/2000 (I. 7.) SzCsM rendelet 30. § 2. bekezdésének c) pontja jó alapot adott a családsegítő feladatkörének bővítéséhez, a Beilleszkedési program szervezéséhez. Az önkormányzatok a több száz, esetenként több ezer kliens „beilleszkedési programjának” elkészítéséhez központi forrást nem vehettek igénybe. A szükséges feltételeket a Beilleszkedési programhoz vagy saját erőből biztosították, vagy pályázatokkal próbáltak forrást teremteni a technikai feltételek megteremtéséhez.

A megnövekedett feladatot bővülő eszköztár nélkül ellátó családsegítők helyzetét tükrözi az a 2007-ban szervezett kutatás, amely a Beilleszkedési program indulását követően készült.²¹ A megkérdezett családsegítők arról számoltak be, hogy a rendelkezésre álló feltételek csak az adminisztratív feladatok elvégzésére elegendőek, és a szakmai munkára már nem jut idő, energia. A kutatás szerint az egy szociális munkásra eső átlagos kliensszám 133 fő volt, de voltak olyan mikrorégiók, ahol az egy segítőre eső ügyfélszám meghaladta a 300 főt. Így érthető, hogy a háromhavonta előírt találkozási alkalmakkor egy ügyfélre átlagosan 25,7 perc jutott, és a szociális munka hagyományos eszköztára nem fért bele ebbe az időkeretbe. Az új program, melynek eredeti célja az ügyfelek készségeinek fejlesztése, foglalkoztathatóságának javítása lett volna, a legtöbb esetben nem jutott túl az adminisztratív feladatokon. Az eredeti szolgáltató szerep helyett – a munkavégzés feltételeinek korlátozottsága miatt – nagymértékben a kontrollszerepre

²¹ A Szociális és Munkaügyi Minisztérium megbízásából 2007-ben a Revita Alapítvány szervezésében készült a kutatás a „*Beilleszkedési programban*” közreműködő szociális szakemberek körében ($N = 501$). Az idézett adatok forrása: *Az aktív korú munkanélküliek rendszeres szociális segélyében részesülők érdekében a családsegítő szolgálatoknál tevékenykedő szakemberek helyzete, tevékenységi formái, fejlesztésük lehetséges irányai*” c. zárótanulmány. Revita Alapítvány, Debrecen, 2007. A kutatást vezette: Csoba Judit.

helyeződött a hangsúly. Ennek következtében már az sem volt meglepő, hogy arra a kérdésre: „*Mit tenne, ha az ügyfél nem tartja be a közös megállapodást?*”, csupán a szociális munkások 10 százaléka válaszolt úgy, hogy nem alkalmazna szankciót, hanem dolgozna tovább az ügyféllel; 20 százalék úgy nyilatkozott, hogy tájékoztatná a klienst a szerződészegés következményeiről. A megkérdezettek 70 százaléka minden további nélkül tájékoztatná az önkormányzatot, aminek következménye a kliensnek az ellátásból való időleges vagy teljes kizárása.

Így sodródott a szolgáltatási feladatot ellátó szakember a szolgáltató szerepből a kontrollőrszerepbe a jogszabályi változásoknak, a szakmai munkavégzés hiányzó feltételeinek és a fokozódó politikai nyomásnak betudhatóan. A szociális munkások egzisztenciális függősége – a megkérdezettek 95 százaléka önkormányzati alkalmazottként dolgozott a családsegítő központban –, úgy tűnik, nem sok választási lehetőséget biztosított a családsegítőnek.

A szociális segélyben részesülők helyzete és a szociális munkások lehetőségei a Beilleszkedési program óta nem sokat változtak. Bár 2009-től a tartósan munka nélkül lévőknek újfent a Munkaügyi Központokkal kell kapcsolat tartaniuk, és csak azok maradtak a családsegítők kliensei – és kapnak RSZS-t –, akik egészségi állapotuk, életkoruk (55 éves felettiek) vagy speciális élethelyzetük (14 éven aluli gyermeket nevelnek a családban) miatt nem képesek a munkavégzésre, az eszköztelenség és státuszbizonytalanság továbbra is meghatározza a családsegítőkben dolgozó szociális munkások mindennapi munkavégzését. A csökkenő támogatás, a visszaszoruló szolgáltatási háttér és a kontroll széles körű alkalmazása egyébként a segélyezettekkel kapcsolatban 2009-óta általánossá vált. Az ekkor bevezetett Út a munkához program²², majd 2011-től a Nemzeti Közmunka program²³ alapvetően átírta a segélyezés feltételeit. Az aktív korú munkaképes személyek számára a segély feltételeként kötelezően előírták a közfoglalkoztatásban való részvételt. A közfoglalkoztatási munkaviszonyt kiemelték a munka törvénykönyve alól.²⁴ Ezzel a közfoglalkoztatási bér a minimálbér alá süllyedt. A napi 8 órás munkával megkereshető jövedelem bruttó 71 800 forint lett, ami a 2012. évi rendes bruttó minimálbér 77 százaléka (nettó értéke havi 47 025 Ft \approx 157 euró). Azok az aktív korú segélyezettek, akik nem tudnak belépni a közfoglalkoztatásba, foglalkoztatást helyettesítő támogatást kapnak, melynek összege 22 800 forint, és feltétele, hogy az előző évben legalább 30 munkanap munkaviszonyt igazoljon az ellátást kérelmező. E feltételek egy-

²² Az egyes szociális és foglalkoztatási tárgyú törvények módosításáról szóló 2008. évi CVII. törvény (Eszft.) több törvény módosítását is tartalmazza. Átalakítja a rendszeres szociális segélyezést, bevezeti az „aktív korúak ellátása” keretében a rendszeres szociális segély mellett a rendelkezésre állási támogatást (RÁT) arra az időtartamra, amíg az önkormányzat nem tud közfoglalkoztatást biztosítani. Rögzíti a program célját, az önkormányzat foglalkoztatási feladatait és kötelezettségét, rendelkezik a finanszírozásról. A pénzbeli és természetbeni szociális ellátásokkal kapcsolatban a végrehajtást a 341/2008. (XII. 31.) Korm. rendelet szabályozza.

²³ 170/2011. (VIII. 24.) Korm. rendelet a közfoglalkoztatási bér és a közfoglalkoztatási garantált bér megállapításáról

²⁴ Uo.

értelműen tovább erősítették a szolgáltatás helyett a kontrolljellegű, s minimális mértékben járulnak hozzá a társadalmi és munkaerő-piaci reintegrációhoz.

A készségek fejlesztését és a foglalkoztathatóság javítását célzó szolgáltatások háttérbe szorítását a kötelezés és kontroll mögött az is jól jellemzi, hogy szociális szolgáltatások kiterjesztését, sztenderdizálását is magában foglaló, a szakma összefogásával hosszú évekig zajló egyeztetési folyamat 2011-ben elvezetett egy Nemzeti Szociálpolitikai Konceptió megalkotásáig,²⁵ amelyben a szociális szolgáltatások kiemelt szerepe, új sztenderdjei és finanszírozási rendje körvonalazódott. Az elkészült dokumentumot azonban érdemben máig a kormányzat egyetlen bizottsága sem tárgyalta.

Ma Magyarországon a pénzbeli ellátások a társadalmi juttatások 68,3 százalékát képezik, ami magasabb az EU-27 átlagánál (65,1%). Ám ellentétben az uniós országokban tapasztalható tendenciával, ahol a természetben nyújtható formák, szolgáltatások részaránya növekszik a társadalmi juttatásokon belül, Magyarországon 2000 és 2009 között az alacsony szintű ellátás ellenére a pénzbeli ellátások térhódítása figyelhető meg (KSH 2013: 9), mivel a szegénységet csökkentő szociális transzferek – annak ellenére, hogy Magyarország lényegesen kevesebbet költ az egyenlőtlenségek korrekciójára, mint az EU átlaga²⁶ – továbbra is jelentős összegeket emésztnek fel.²⁷ A szolgáltatás finanszírozásának visszaszorulása, a szociális munkások működési terepének szűkülése és a kiadáscsökkentést célzó egyre erőteljesebb kontroll csaknem minden területen és célcsoport körében tapasztalható.

Irodalom

A munkaerő-piaci helyzet alakulása a Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat legfrissebb adatai alapján. 2012. július. Havi gyorsjelentések. Budapest: NFSZ, 2012. http://nfsz.munka.hu/engine.aspx?page=full_afsz_stat_merop_2012 (utolsó letöltés: 2013. 07. 10.)

Asquith, Stewart – Clark, Chris – Waterhouse, Lorraine (2008): A szociális munkások szerepe a 21. században Irodalmi áttekintés. *Kapocs*, (VII), 2, 35–41. <http://www.ncsszi.hu/kiadvanyok/kapocs-letoltheto--lapszamai/kapocs-2008> (utolsó letöltés: 2014. 05. 28.)

Családsegítő szolgáltatás. Munkanélküliekkel végzett szociális munka. TÁMOP 5.4.1 kiemelt projekt 1. Pillér Szabályozó anyag. Budapest: NCSSZI, 2011.

²⁵ http://www.efoesz.hu/download/nemzeti_szocialpolitikai_konceptio_munkaanyaga.pdf

²⁶ 2009-ben az EU 29,5 százalékos átlagával szemben Magyarországon a szociális védelmi kiadások a GDP 23,4 százalékát tették ki. A juttatások egy főre jutó, vásárlóerő-paritáson számolt értéke az EU-27 átlagának fele volt. Csak a családok és a gyermekek ellátásával kapcsolatos kiadások mértéke magasabb, mint az EU-átlag (családok és gyermekek ellátása: Mo. 13,2%, EU 8%).

²⁷ A rászorultság alapján igénybe vehető segélyek a települési önkormányzatokon keresztül jutnak el az alacsony jövedelműekhez, szegényekhez. Önkormányzati segélyezésre a 2012. évben az összes társadalmi juttatás mintegy 2,5%-át, a GDP 0,5%-át használták fel (KSH 2013: 3).

- <http://modernizacio.hu/old/download.php?id=560> (utolsó letöltés: 2013. 06. 25.)
- Csoba Judit (2001): A teljes foglalkoztatás alternatívái. *Valóság*, (XLIV), 9, 110–115.
- Csoba Judit (2010a): „Do the Unemployed want to Work?” Employee Ability and the Willingness of the Unemployed. *Corvinus Journal of Sociology and Social Policy*, 1–2, 89–107.
- Csoba Judit (2010 b): „Job Instead of Income Support”. Forms and Specifics of Public Employment. *Review of Sociology of the Hungarian Sociological Association*, (6), 2, 46–69.
- Csoba Judit (2011): Goals and tools of Public Employment Program in Hungary. In Herrmann, Peter (ed.): *All the same – All Being New Basic Rules of Capitalism in World of Change*. Bremen: Europäischer Hochschulverlag, 149–169.
- Csoba Judit – Nagy Zita Éva (2012): The evaluation of training, wage subsidy and public works programs in Hungary. In Fazekas, Károly – Kézdi, Gábor (eds.): *The Hungarian Labour Market*. Budapest: Research Centre for Economic and Regional Studies, Hungarian Academy of Sciences & National Employment Non-profit Public Company Ltd., 96–123.
- Esping-Andersen, Gøsta (1990): *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge: Polity Press & Princeton: Princeton University Press.
- Farkas Zsombor (2011): A magyarországi gyermekek és gyermekes családok helyzetét jellemző indikátorok, 2006–2010. In Ferge Zsuzsa – Darvas Ágnes (vál., szerk.): *Civil jelentés a gyerekesélyekről 2011*. Budapest: Gyerekesély Közhasznú Egyesület, 70–101. http://www.gyere.net/downloads/Civil_jelentes_2011.pdf (utolsó letöltés: 2013. 07. 05.)
- Fazekas Károly – Benczúr Péter – Telegdy Álmos (szerk.) (2012): *Munkaerőpiaci tükkör 2012*. Budapest: MTA Közgazdaság és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaság-tudományi Intézet – Országos Foglalkoztatási Közhasznú Nonprofit Kft.
- Ferge Zsuzsa (1997): És mi lesz, ha nem lesz? Az állam és a civilizációs folyamat. In Gombár Csaba – Hankiss Elemér – Lengyel László (szerk.): *És mi lesz, ha nem lesz? Tanulmányok az államról a század végén*. Budapest: Korridor–Helikon, 146–174. http://www.fergezszuzsa.hu/docs/es_mi_lesz_ha_nem_lesz.pdf (utolsó letöltés: 2014. 05. 28.)
- Ferge Zsuzsa (1998): *Fejezetek a magyar szegénypolitika történetéből*. Budapest: Kávé Könyvkiadó. /Gyorsuló Idő/
- Ferge Zsuzsa (1998): Szociális törvénykezés a rendszerváltás óta. *Esély*, (10), 3, 3–23. http://esely.org/kiadvanyok/1998_3/szocialis_torvenykezes.pdf (utolsó letöltés: 2014. 05. 28.)
- Ferge Zsuzsa (2001): *Elszabaduló egyenlőtlenségek*. Budapest: Hilscher Rezső Szociálpolitika Egyesület. http://www.fszek.hu/szociologia/szszda/ferge_elszabadulo.pdf (utolsó letöltés: 2014. 05. 28.)

- Ferge Zsuzsa (2002): A szociális törvénykezés tíz éve. *História*, (24), 3, 18–21. <http://www.historia.hu/archivum/2002/0203ferge.htm> (utolsó letöltés: 2013. 06. 15.)
- Ferge Zsuzsa (2012): A gyermekes családok helyzetének változása Magyarországon a válság éveiben. In Ferge Zsuzsa – Darvas Ágnes (vál., szerk.): *Civil jelentés a gyerekesélyekről 2011*. Budapest: Gyerekesély Közhasznú Egyesület, 70–101.
- Ferge Zsuzsa – Lévai Katalin (1991): *A jóléti állam*. Budapest: T-Twins Kiadó.
- Frey Mária (1995): Az állam szerepe a foglalkoztatáspolitikában és a munkaerő-piaci programok menedzselésében Magyarországon. In Lázár György (szerk.): *Foglalkoztatáspolitikai és munkaerő-piaci programok Közép- és Kelet-Európában*. Budapest: ILO – Japán Project – MÜM, 89–162.
- Frey Mária (1993): A közhasznú foglalkoztatás munkaerő-piaci hatásai. In Munkácsy Ferencné (szerk.): *A jövő munkahelyeiért*. Budapest: Struktúra-Munkaügy Kiadó, 132-148.
- Gilbert, Neil (1998): Szolgáltatásból társadalmi ellenőrzés. *Esély*, (10), 6, 85–97. http://www.esely.org/kiadvanyok/1998_6/szolgáltatashol_tarsadalmi.pdf (utolsó letöltés: 2014. 05. 28.)
- Gönczöl Katalin (1997): Jelentés a Szociális igazgatásról és szociális ellátásokról szóló 1993. évi III. tv. módosítása folytán kialakult helyzet vizsgálatáról 1996. *Esély*, (9), 5, 94–102. http://www.fszek.hu/szociologia/szszda/gonczol_jelentes.pdf (utolsó letöltés: 2013. 06. 30.)
- Gyulavári Tamás – Krémer Balázs (2006): Miért áttekinthetetlen a pénzbeli szociális ellátások rendszere? *Esély*, (18), 2, 29–48.
- Jordan, Bill – Jordan, Charlie (2000): *Social Work and the Third Way: Tough love as social policy*. London: Sage.
- Gyulavári Tamás – Krémer Balázs (2006): Miért áttekinthetetlen a pénzbeli szociális ellátások rendszere? *Esély*, (18), 2, 29–48.
- Klüsche, Wilhelm (1990): *Professionelle Helfer – Anforderungen und Selbstdeutungen*. Institut für Beratung und Supervision. Erschienen: Aachen Kersting.
- KSH (2012): *Családsegítő Szolgálatok 2000–2011*. Budapest: KSH, 2012. www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/csaladsegito.pdf (utolsó letöltés: 2014. 05. 28.)
- KSH (2013): *Szociális védelem*. Budapest: KSH, 2013. http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/thk/thk10_szocialis.pdf (utolsó letöltés: 2013. 07. 01.)
- Medgyesi Márton – Tóth István György (2012): A jövedelmi egyenlőtlenségek hosszú távú meghatározói Magyarországon In Kolosi Tamás – Tóth István György (szerk.). *Társadalmi Riórt 2012*. Budapest: Társki, 314–330.
- Nemzeti Szociálpolitikai Koncepció 2011–2020. Munkaanyag. 2011. ver. 10. http://www.efoesz.hu/download/nemzeti_szocialpolitikai_koncepcio_munkaanyaga.pdf (utolsó letöltés: 2014. 05. 30.)
- Pataki Éva – Ágoston Magdolna – Jászberényi Ágnes – Hallgató Éva (2009): A rendszeres szociális segélyezettekkel végzett szociális munka sajátosságai, speciális módszerei fókuszban a közösségi és a csoportmunka In Csoba Judit

- (szerk.): *A peremhelyzetű társadalmi csoportok munkaerő-piaci és társadalmi integrációja*. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 243–343.
- Skinner, Angus (2003): *Progress with Complexity: The 2003 National Overview Report*. Edinburgh: Scottish Executive.
- Standing, Guy(1999): *Global Labour Flexibility Seeking Distributive Justice*. New York: McMillan Press Ltd.
- Tomka Béla (2009): *Európa társadalomtörténete a 20. században*. Budapest: Osiris.
- Tomka, Béla (2012): European Integration and Social Policy from an East Central European Perspective. In Bauerkämper, Arnd – Kaelble, Hartmut: *Gesellschaft in der europäischen Integration seit den 1950er Jahren: Migration, Konsum, Sozialpolitik, Repräsentationen*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 123–132.
- Vobruba, Georg (2000): *Alternativen zur Vollbeschäftigung Die Transformation von Arbeit und Einkommen*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- van Zwanenberg, Zoe (2003): *Leadership and Management Development in Social Work Services*. Edinburgh: Scottish Executive.

RÁCZ ANDREA

AZ ELŐÍTÉLETES GONDOLKODÁS MEGJELENÉSE A GYERMEKVÉDELEMBEN

Az elmúlt időszakban a gyermekvédelmi szakellátás struktúrájában, jogi és finanszírozási környezetében történt változások komoly kihívás elé állítják a szakembereket. A *Jó szülő-e az Állam?* témájú kutatás eredményei megerősítik, hogy a szakemberek úgy érzik: a szakma válságban van, a gyermekvédelem megújulásra szorul, és ehhez nagy szükség van a szakemberek mentálisan való változására is. A kutatás keretében kapott eredmények ráirányítják a figyelmet a gyermekvédelmi szakma identitásválsága következményeként mutatkozó előítéletes attitűd megjelenésére is. A tanulmány arra keresi a választ, hogy miért fogalmazódhatnak meg a szakmában a gyermekvédelem elsődleges (gyermekes és fiatal felnőttek) és másodlagos (családok) célcsoportjáról előítéletes vélemények. A jelenség mögött több ok is húzódhat: (1) a gyorsan változó gyermekvédelemben a szakemberek eszköztelennek érzik magukat, sztenderdizált gyakorlatok nélkül nem beszélhetünk professzionális működésről; (2) a szociális szakemberek középosztálybeli értékrendje nagyon eltérő a kliensek értékrendjétől, a kirekesztés szocializációjukból is eredhet; (3) a romló gazdasági és társadalmi környezetben a szakemberek maguk is elnyomottnak, elesettnek érezhetik magukat, a kliensekhez hasonlóan többjük nehéz anyagi körülmények között él; (4) az előítéletes gondolkodást az aktuális (köz)politikai irányok is felerősítik.

Bevezetés

Az elmúlt időszakban a gyermekvédelmi szakellátás struktúrájában, jogi és finanszírozási környezetében történt változások komoly kihívás elé állítják a szakembereket. A Debreceni Egyetem Szociológia és Szociálpolitika Tanszékén készülő kutatás azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy *Jó szülő-e az Állam?*¹ A kutatás célja, hogy általában az állam szülői feladatellátásához és felelősségvállalásához (*corporate parenting*) kötődően a gyakorlati munkát meghatározó elveket és szakmai koncepciókat, va-

¹ A kutatás a Debreceni Egyetem belső kutatási pályázatának finanszírozásában valósul meg 2013. július 1. és 2014. június 30. között. (Nyilvántartási szám: RH/885/2013)

lamint mentalitásokat vizsgáljuk meg. A kutatás eredményei megerősítik azt, hogy a szakemberek úgy érzik: a szakma válságban van, a gyermekvédelem megújulásra szorul, és ehhez nagy szükség van a szakemberek mentalitásbeli változására is. A kutatás keretében kapott eredmények ráirányítják a figyelmet a gyermekvédelmi szakma identitásválsága következményeként megjelenő előítéletes attitűd megjelenésére is, mely jelenségről, problémaköréről érdemes és szükséges szakmai vitát folytatnunk.

Tanulmányunkban arra törekszünk, hogy feltárjuk: milyen tényezőkre vezethető vissza, hogy a szakmában a gyermekvédelem elsődleges (gyermek és fiatal felnőttek) és másodlagos (családok) célcsoportjáról előítéletes vélemények fogalmazód(hat)nak meg? Elsőként a hazai és nemzetközi szakirodalmak alapján foglalkozunk a partnerségre épülő gyakorlatokkal, melyek a hétköznapi működés során sok esetben sérülnek annak következtében, hogy a szakemberek gyakran vonakodnak feladni szakmai hatalmukat és státuszukat annak érdekében, hogy részt vegyenek egy egyenlőbb és részvételen alapuló viszonyban (Healy 1998). Ezt követően a *Jó szülő-e az Állam?* témájú kutatás keretében kapott főbb eredmények mentén nyitjuk meg a vitát, és hívjuk párbeszédre a szakma képviselőit: mi lehet az oka, hogy a gyermekvédelmi szakemberek körében egyre többször hallani előítéletes vélekedéseket, valamint hogy a napi szintű problémák megoldásaként megfogalmazódnak radikálisnak tűnő, a szakellátás jelen rendszerét erőteljesen átstrukturáló megoldások is?

Fontos megjegyezni, hogy nem célunk a szakemberek munkájának elítélése, mint ahogy a kutatási eredmények alapján feltárt előítéletes vélemények megjelenését sem szeretnénk általánosítani a gyermekvédelmi szakellátásban dolgozók egészére. Az előítéletes vélemények megjelenéséről, esetleges terjedéséről a feltételhiányos, gyorsan változó gyermekvédelemben is szükséges beszélnünk, mint ahogy ugyanekkor el kell ismernünk azoknak a gyermekvédelmi szakembereknek, szakmai szervezeteknek a napi munkáját is, akik a kiszámíthatatlan körülmények, sztenderdizált gyakorlatok hiányának ellenére is azt az álláspontot képviselik, hogy a gyermekvédelmi szakemberek hozzáállásán, mentalitásbeli viszonyulásán múlik a családból kiemelt gyermekek ellátása, családba történő sikeres visszahelyezése vagy ennek hiányában társadalmi integrációjuk segítése. Fontos hangsúlyozni azt is, hogy kutatási eredményeink bemutatásával csak a vita megnyitására vagy továbbvitelére vállalkozunk, az előítéletes vélemények megjelenésének, szélsőséges gyermekvédelmi megoldások keresésének vizsgálata további kutatásokat igényel.

Részvételen alapuló gyakorlat és sztenderdizáció

A szociális munka és maga a gyermekvédelem olyan politikai környezetben valósul meg, amely összetett, többértű és gyakran szakmapolitikailag is vitatott gyakorlatokra épül. A szociális munkások, gyermekvédelmi szakemberek és a társszakmák képviselői gyakran ki vannak téve konfliktusoknak a nyilvánossággal szemben, illetve a politikai elvárásoknak és követeléseknek. A szakmai munka sok esetben bizonytalan kimenetelű, amely bizonytalanság a legjobban úgy csökkenthető, ha a szakemberek bevonják a szolgáltatás igénybe vevőit, elmélyítik saját értékelő képességeiket, reflektálnak a gyakorlatra és ebben a saját munkájukra is, és aktívan együttműködnek más intézményekkel, szolgáltatókkal, hogy kreatív megoldásokat találjanak a komplex szituációkra (Lüssi 1997, Watts 2011). Munro (2008) szerint a gyermekvédelmi hibák minimalizálására az egyedüli megoldás a szakemberek részéről a hibák beismerése.

A segítő szakma egyik fontos aspektusa éppen az a képesség, hogy egyfelől kezelni és tolerálni tudja a stresszt, a bizonytalanságot és a konfliktusokat, másfelől képes megérteni és elfogadni az ambivalens élethelyzeteket. A posztmodern társadalmi kihívások arra készítetik a szakembereket, hogy a kliens nézőpontját is megértsék, számoljanak azzal, hogy a kliens maga hordozza a legtöbb információt a saját életéről, a helyzeteket pedig a maga komplexitásában kell kezelni. A konszenzus kialakításának az alapja a diskurzus, amely segít a kliens problémáinak a megértésében; sok esetben már az is segítség, ha a segítő a kliens felé fordul, értő figyelemmel meghallgatja (Meagher–Parton 2004, Szilvási 2006, Bányai 2008). Leadbeater (2004) szerint a közszolgáltatásoknak egyértelműen a partnerségre kell épülniük, az ellátások egyéni igényekhez igazítása az alapja az együttműködésnek, ez teremt kapcsolatot az egyén és közösség között. A hatékony partnerség azt jelenti, hogy a felek együttműködnek egy közös cél érdekében; ez nagyobb valószínűséggel jön létre egy olyan környezetben, ahol a családok úgy érzik, hogy meghallgatják, tisztelik és megértik őket (Griffiths–Roe 2006, Szilvási 2006). Számos kutatás rávilágít arra, hogy a gyermekek és családok bizalmatlansága abból ered, hogy a szakemberek visszaéltek a velük kapcsolatos bizalmi információkkal, titoktartási kötelezettségüknek nem tettek eleget (Szilvási 2006, Henning 2005). Sok család úgy érzi, hogy a szakemberek előítéletekkel érkeznek a találkozókra. Ennek többféle oka lehet: régmúltban történt incidensek, a család kezdeti ellenállása a beavatkozással szemben, a hazagondozást követő családgondozás időszakában a kiemeléshez kötődő emlékek vagy az, hogy a hatalom már egyszer megmutatta erejét. A tapasztalatok szerint azonban a szakemberek számára is kihívás, hogy igazán meghallgassák a családokat, megpróbálják megérteni a nézeteiket és előítélet-mentesen támogatassák őket a pozitív irányú változások elérésében (Griffiths–Roe 2006, Rácz 2012).

Az *Adopting a Child Welfare Practice* című dokumentum szerint a gyermekvédelmi gyakorlatok során többek között az alábbi szempontokat szükséges számba venni:

- A gyermekek és a családok nagyobb valószínűséggel lépnek kapcsolatba egy segítővel, ha a segítő kiépített velük egy bizalmi kapcsolatot.
- A családok és gyermekek nagyobb valószínűséggel követik a cselekvési tervet, ha kulcsszerepük van annak megtervezésében.
- Ha a gyermekek és családok azt látják, hogy saját potenciáljukat felismerik, tiszteletben tartják, illetve megerősítik ebben őket, akkor nagyobb valószínűséggel lehet rájuk számítani az együttműködés során.
- A gyermeket traumatizálja, ha védelmi okokból el kell őt távolítani a vér szerinti családjától, ennek mértéke csökkenthető, ha saját környezetében maradhat és tarthatja a kapcsolatot a családjával, iskolatársaival és barátaival.
- Az újraegyesülés hamarabb megtörténik, ha a szülők gyermeklátogatása gyakori, és ha ez a lehető legnormalizáltabb körülmények között zajlik. A hivatalban, irodai környezetben megvalósuló vagy felügyelt látogatások a legkevésbé ilyenek. (The Child Welfare Policy and Practice Group é. n.: 3-4)

Az idézett dokumentum felhívja a figyelmet arra is, hogy a gyakorlati működést meghatározó keretrendszer kialakítása nélkülözhetetlen, mely a jogi kereteken és szakmai szabályokon túl morális iránymutatást is ad a szakembereknek, továbbá elősegíti a szervezeten belüli szemléletek konzisztenciáját. A praxismodell formálhatja a minőségbiztosítási folyamat megtervezését, mint ahogyan a dolgozók teljesítményével szembeni elvárásokat is. Ahogy az elvárások változnak a családokkal és gyermekekkel való bánásmód tekintetében, úgy kellene változni a szakemberek teljesítményével szembeni elvárásoknak is (The Child Welfare... é. n.). A Stonehouse–Duffie szerzőpáros szerint:

„...ha a gyermek szolgáltatásban szerzett tapasztalata túlságosan eltér és nem kapcsolható a szolgáltatáson kívüli világához, akkor az olyan, mint egy nap Disneylandben: nagyon kellemes, de csak egy nap, távol a valóságtól. Ha az elvárás az, hogy a gyermek tanuljon valamit az életről a szolgáltatás igénybevétele során, akkor a kapcsolhatóság a szolgáltatáson kívüli élethez elengedhetetlen”. (Stonehouse–Duffie 2001: 26)

A gyermekvédelemben élő gyermekek sokszínűek, ami kulturális és nyelvi hátterükből eredhet, de a különbözőségek lehetnek nemi, életmódbeli, társadalmi-gazdasági helyzet szerint, családösszetétel miatt, képességbeli vagy személyes hit- és értékbeli különbségek okán is. A családok és szakemberek közötti legnagyobb feszültséget az életmód- és osztálybeli különbségek váltják ki. A családok és szakemberek közötti legnagyobb feszültséget az életmód- és osztálybeli különbségek váltják ki. A sokszínűségek megnyilvánulásai a gyermekvédelemben

gyakran konfliktushoz, feszültséghez vezetnek, és ezek a nézőpontbeli különbségek elsősre megoldhatatlannak tűnnek. A sokszínűség elfogadása nélkülözhetetlen a gyermekekkel és a családokkal való együttműködésben. A sokszínűség elfogadásának alapja az emberi méltóság tiszteletben tartása (Stonehouse–Duffie 2001). A szakembereknek a gyermekkel való munka során tekintettel kell lenniük a gyermek kívánságaira és érzéseire, figyelembe véve a fizikai, érzelmi és nevelési igényét, a körülményekben bekövetkező változások várható hatását, a gyermek korát, nemét, háttérét és bármilyen jellembeli vonását, a szüleihez és környezetéhez fűződő viszonyát. Ha azonban a szülők elfogadhatatlan módon veszélyeztetették, bántalmazták a gyermeküket, a szülői felügyeleti jogot a gyermek érdekében akkor is megvonja az állam, ha ez a döntés a gyermek kívánságával ellenkezik. A nyújtott szolgáltatásoknak és elhelyezési lehetőségeknek a gyermek és a család egyéni szükségleteihez és erősségeihez kell illeszkedniük. A szolgáltatástervezés magában foglalja a biztonsági és kockázati elemzést a család körülményei kapcsán annak meghatározásához, hogy milyen forrásokat lehet mozgósítani azért, hogy a biztonság, állandóság és a jólét megvalósuljon a gyermek számára. Annak a valószínűsége, hogy ezek a célok megvalósulnak, természetesen nagyban függ az elérhető források minőségétől és típusától (*Standards of Professional...* 2003, Eglin 2001). A szakemberek a kockázatot mindig negatívként érzékelik, valami olyan dolognak, ami elkerülendő. Mindenki fél a hibáztatástól vagy a felelősségre vonástól, az intézmények egyre inkább kockázatkerülők. A gyermekvédelemben a siker lehetőségének a víziója is kihal kockázatvállalás nélkül, vagy sajátos értelmezést nyer (Government of Western Australia 2011, Rácz 2012). A részvételen alapuló eszmék széles körben támogatottak a mainstream gyermekvédelmi szakirodalomban, bár ahogy Healy (1998) felveti, számolni kell azzal is, hogy a részvételen alapuló gyakorlat folyamatainak az eredményei korlátozottak. A szolgáltatás igénybe vevői körében jelentős akadályok mutatkoznak a részvételen alapuló ethosz megvalósításában. A társadalmi és gazdasági értelemben vett kirekesztettség akadályozhatja a klienseket abban, hogy a szolgáltatást nyújtókkal egyenrangúnak érezzék magukat. A gyermekvédelmi szakembereknél szintén látszódnak akadályok az ethosz megvalósításában, a szakemberek gyakran vonakodnak feladni szakmai hatalmukat és státuszukat annak érdekében, hogy részt vegyenek egy egyenlőbb és részvételen alapuló viszonyban. A társadalmi különbségek a dolgozók és a szolgáltatás igénybe vevői között hierarchizált, az elnyomást tápláló gyakorlathoz vezetnek. Carder szerint a legtöbb szakember fehér bőrű és középosztálybeli, akik maguk is úgy szocializálódtak, hogy különbséget tettek az alacsonyabb státuszú társaik és önmaguk között, ráadásul a gyermekvédelmi gyakorlatok terepét tekintve a gyermek kiemeléséről a hatóság dönt (angolszász gyakorlatban a bíróság), így a döntés a túlnyomórészt fehér, felsőbb osztálybeli férfi döntéshozók értékrendjei alapján születik meg. Sajnos a szervezeti környezet is csaknem teljesen ellenséges a részvételen alapuló gyakorlat megvalósulása szempontjából. A legtöbb gyermekvédelmi szolgáltató jellegzetessége – különösen ahol magas a folyamatban lévő ügyek száma, továbbá korlátozottak a humán

és anyagi erőforrások –, hogy a kapcsolat a dolgozók és a szolgáltatást igénybe vevők közt sok esetben csak formális, és az infrastrukturális feltételek is szegényesek (idézi: Healy 1998: 903).

A gyermekvédelemben fontos feladat az elszámoltathatóság biztosítása, hogy egyértelmű legyen: a gyermekekre irányuló beavatkozások elérték-e a céljukat, a gyermekek jobb helyzetbe kerültek-e a beavatkozás révén, mint ha a segítő szakemberek nem lettek volna jelen? A hazai gyermekvédelem válaszüthöz ért. Számos gyermekvédelmi botrány látott napvilágot az elmúlt időszakban, mint például a 2013-as szigetszentmiklósi ügy, vagy a kisgyermek halálával végződő fényevő család esete, de gondolhatunk a gyermekotthonokban történt visszaélésekre, gyermekhalállal végződő balesetre, vagy a vezető pozíciókért folytatott küzdelmekre. Akár a jelzőrendszer inkompetens működésének oldaláról, akár a szakellátásban való visszaélések vagy a szakmai pozíciók átpolitizálása oldaláról közelítünk, a gyermekvédelem szakmai válsága egyértelmű. Ráirányítja a figyelmet a nyilvánosság előtt a professzionális működés hiányára és a sztenderdizált, számon kérhető gyakorlatok iránti fokozott igényre. Sztenderdizált munkafolyamatok nélkül nem lehet professzionális működésről beszélni,² még akkor sem, ha ennek árnyoldalai szintén tárgyaltak a nemzetközi mainstream irodalomban.³ A hazai gyermekvédelemben is történt előrelépés e tekintetben, 2007-től 2010-ig a gyermekvédelem területén készültek protokollok TÁMOP-os forrásból, melyek célja az volt, hogy szakmai iránymutatást és keretrendszert nyújtsanak az egyes ellátások területén. Ezek gyakorlatban való modellezése és a tapasztalatok visszacsatolása is megtörtént (TÁMOP-5.4.1 2011). A szolgáltatási sztenderdeket is megfogalmazták, sőt ezekről oktatófilm is készült. Ezzel párhuzamosan a tevékenységadminisztráció, folyamatszabályozás területén is láthattunk előrelépést. Az elkészült anyagok gyakorlati munkába való beépülése azonban nem valósult meg, jelenleg is több szinten zajlik a szolgáltatások modernizációja.⁴

A hazai gyermekvédelem – a gyermekeknek nyújtott ellátások, szolgáltatások állami szerepvállalás tükrében való modelljei mentén Fox Harding tipizálása alapján – az állami paternalista modellbe sorolható, habár az 1997-es gyermekvédelmi törvény (Gyt.) mindent átható értéke a gyermeki jogok széles körű védelme.⁵ A hazai törvényre nagy hatással volt az 1989-es angol gyermekvédelmi törvény, amely alapvetően a prevenciót részesíti előnyben. Ez elvi szinten azt jelenti, hogy alapvető kívánalom a hazai rendszerben is, hogy a gyermekeknek és a családnak minden segítséget meg kell kapniuk ahhoz, hogy a gyermek a családban nevelkedhessen. Szellemiségében a hazai törvény gyermekközpontú, a gyermek speciális helyzetét, gyermeki szükségleteit és – életkorából adódóan – jogait figyelembe veszi az ellátások nyújtásakor, a gyakorlatban azonban ún. probléma-

² Egy másik megközelítésben az igazságosság etikája és gondozási etika terminusokat ötvözve, lásd erről: Rácz (2014b).

³ Lásd erről bővebben Bányai Emőke (2008) átfogó tanulmányát.

⁴ Lásd erről bővebben www.modernizacio.hu

⁵ Az egyes modellek bemutatását lásd Rácz (2014a) „Az állam szülői szerepvállalása” c. kéziratában.

fókuszú gyermekvédelmi modell érvényesül, mivel a szolgáltatások elsősorban a válsághelyzetben lévő családokra koncentrálnak. A törvény alapelveként rögzíti, hogy a hatósági gyermekvédelmet minden esetben meg kell, hogy előzzék az önkéntesen igénybe vehető ellátások, valamint gyermeket a családból kiemelni csak akkor lehet, ha többoldalú támogatás ellenére sem szűntek meg a veszélyeztető körülmények (Domszky 1999, Rácz 2013).

A hazai gyermekvédelmi rendszer elvi szintű megközelítései és a gyakorlat közötti ellentmondásokra néhány szempontot és statisztikai adatot⁶ érdemes kiemelni. A gyermekjóléti szolgálatok magas esetszáma miatt a prevenciós szolgáltatásokra jut a legkevesebb lehetőség. A 2011. december 31-i OSAP-adatok alapján a gyermekjóléti szolgálat keretében gondozási tevékenységgel érintett gyermekek száma 151 204 fő, ebből 94 101 fő alapellátásban gondozott, 33 376 fő védelembe vett, míg 1157 fő utógondozásban részesül⁷ (Papházi 2014: 202). A problémák körében első helyen állnak az anyagi, megélhetéssel és lakhatással összefüggők, ezt követik a gyermekneveléssel, a család életvitelével és a magatartás- és teljesítményzavarral kapcsolatos problémák. A veszélyeztetett gyermekek száma 2000 óta 200 ezer fő körül stabilizálódik évente, a védelembe vett gyermekek száma azonban növekedést mutat: 2000-től 2011-ig 112,6 százalékos a növekedés, így számuk 2011-ben 29 451 fő volt (uo.: 172). A gyermekneveléssel, magatartás- és teljesítményzavarral szorosan összefüggő iskolai hiányzások az iskoláztatási támogatás megvonásával büntetendők 50 óra hiányzást követően,⁸ ami a sokproblémás családok anyagi helyzetét tovább rontja. Az elmúlt két év védelembe vételi adatában jelentkező kiemelkedő ugrást az iskolai mulasztásokkal kapcsolatos változások okozták.

A családok intenzív segítésére intenzív családmegtartó támogatások hiányában nincsen lehetőség azokban a kritikus helyzetekben sem, amikor a veszélyeztetettség olyan fokú, hogy a gyermek családból való kiemelése felmerül, de intenzív segítés mellett megakadályozható lenne. Az alternatív ellátások köre szűk, az átmeneti ellátások pedig korlátozott számban érhetőek el, és az elmúlt évek gyermekvédelmi fejlesztései is szinte teljesen érintetlenül hagyták ezt a területet, mint ahogyan az alapellátások célzott és szisztematikus fejlesztése is elmaradt. A Biztos kezdet program kapcsán megindult, a prevenció szempontjából kiemelkedően fontos fejlesztések (szegénységi ciklus megtörése, veszélyeztetettség megelőzése, gyermekek egyéni képességeinek fejlesztése a hátrányos helyzetű településeken, térségekben) háttérbe szorultak.

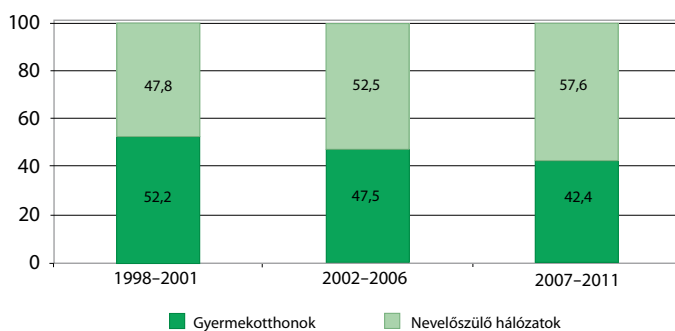
⁶ A gyermekvédelmi rendszer elmúlt években történt változásait mutatja a KSH (2012. beszámolója, valamint Papházi (2014) tanulmánya.

⁷ 2009-ig a gyermekjóléti szolgálat gondozási tevékenységével érintett gyermekek számát gondozási típus szerint a statisztika alapellátásban történő gondozásra, védelembe vételre és utógondozásra bontotta, tehát ez adta ki összesen a gyermekjóléti szolgálat gondozási tevékenységével érintett gyermekek számát. 2010-től a gondozási típusot további 3 kategóriával egészítették ki, mint ideiglenes hatállyal elhelyezett, átmeneti és tartósan nevelt gyermekek.

⁸ Az adott település jegyzője elrendeli a gyermek védelembe vételét és felfüggeszti az iskoláztatási támogatást.

Az elmúlt évek gyermekvédelmi fejlesztései egyértelműen csak a gyermekvédelmi szakellátást célozták, azon belül is a nevelőszülői ellátást. Mint ahogyan az 1. ábra mutatja, a nevelőszülői ellátásban elhelyezettek aránya 1998 óta közel 10 százalékos emelkedést mutat. Csökkent a gyermekotthoni férőhelyek aránya, és nőtt a lakásotthoni engedélyezett férőhelyeké, 1998–2011 között a gyermekotthonok⁹ esetében 6,7 százalékos a csökkenés, a lakásotthoni növekedés pedig 15,6 százalék (Papházi 2014: 184–185). A dolgozók számát tekintve 5400 fő dolgozik intézményes ellátásban, minden második szakember felsőfokú végzettségű, a felsőfokú végzettségűek ötödének szociális, felének pedagógus diplomája van (KSH 2012: 8). A nevelőszülők száma 5526 fő, ebből 94,1 százalék hagyományos nevelőszülői státuszú (KSH 2012: 6).

1. ábra: Gyermekotthonokban és nevelőszülőknél elhelyezett gyermekek százalékos aránya (1998–2011 közötti időintervallumokban)

Forrás: Papházi Tibor 2014: 185.

A paternalista állami gyermekvédelem társadalmi kontroll funkciójának ellátásához beszédesebb adat, hogy a 2014. január elseje előtt működő nevelőszülők 61 százaléka, 3200 fő olyan hagyományos nevelőszülő volt, akinek semmilyen munkaviszonyból származó jövedelme nem volt, azaz a létbizonytalanság fenyegette őket, és csupán a nevelt gyermekek után járó ellátmányok, a családi pótlék jelentette a család kizárólagos jövedelmét. A foglalkoztatási jogviszonnyal nem rendelkező nevelőszülők látták el a nevelőszülőnél elhelyezettek 62,5 százalékát, azaz a nevelt gyermekek közel 2/3 része létbizonytalanságban élt (Lantai–Balogné 2013: 5). Az új törvényi változásokkal létrejövő egységes befogadó szülőség és a foglalkoztatási jogviszony ugyan számos kérdést és dilemmát vet fel a gyermekvédelemben, azon azonban érdemes elgondolkozni, hogy a nevelőszülőség mint hivatás megerősítése vajon tényleg sokkal fontosabb szakpolitikai törekvés-e, mint a 2014. január elseje előtti, hagyományos nevelőszülőkhöz hasonlóan létbizonytalanságban élő vér szerinti családok megtámogatása.

⁹ Az ábrán a gyermekotthon magában foglalja az összes gyermekotthoni típusú ellátást.

Mint ahogyan azt is érdemes megnézni az adatok alapján, hogy a hazagondozásban mennyire hatékonyak a nevelőszülők. 2011-ben 1027 gyermek került haza gyermekotthonból és 489 fő nevelőszülőttől (Papházi 2014: 207). Ez természetesen rámutathat arra a problémára is, hogy a nevelőszülők kevésbé tartják értéknek a vér szerinti családdal való kapcsolattartást, valamint arra is, hogy a családból való kiemelését követően megszűnik az alapellátás keretében való együttműködés a szülőkkel, továbbá jelezheti az alap- és szakellátás közötti együttműködés nehézségeit. Az utóbbihoz azonban érdemes megjegyezni, hogy a 2009-es gyermekvédelmi adatok szerint a szakellátásba került gyermekek csak 17 százalékának volt gondozási előzményük alapellátás keretében, azaz az ideiglenes hatályú elhelyezést más szervek, hatóságok kezdeményezték¹⁰ (Papp 2013: 94). Ez azt is jelenti, hogy a jelzőrendszer működése problematikus, hiszen a gyermek problémái el sem jutnak a segítő szakemberekig.

A szakmai válság következménye: előítéletes vélemények megjelenése

A kutatásról

A kutatás kvantitatív és kvalitatív szakaszból állt. A kvantitatív szakaszban online kérdőívet küldünk ki a Szociális és Gyermekvédelmi Főigazgatóság címlistája alapján 89 működtetői címre.¹¹ Az elmúlt évek átszervezései következtében elmondható, hogy a 89 működtető lefedi az országos szakellátási struktúrát, beleértve az intézményes ellátásokat és a nevelőszülői hálózatokat. (A címlista alapján az állami fenntartású szolgáltatók 69 székhelyen és további 350 telephelyen működnek, a civil és egyházi fenntartású szolgáltatók pedig 20 székhelyen és további 3 telephelyen.) A 89 szolgáltató (megyei szintű központ, önálló intézmény/intézményhálózat, szolgáltató hálózat) vezetője kapta meg az online kérdőívet, melyet a válaszok alapján minden esetben vezető beosztású személy töltött ki. A kutatás tehát a gyermekvédelmi intézmények működéséért felelős legmagasabb szintű intézményvezetőire reprezentatív. A kérdőív a kitöltőre vonatkozó alapadatok mellett 53 kérdést tartalmazott intézményi férőhely- és ellátotti létszámokról, valamint az intézményvezetők gyermekvédelemmel kapcsolatos attitűdjéről.

¹⁰ Ideiglenes hatályú elhelyezésre a jegyzői gyámhatóság, városi gyámhivatal – 2013-tól már a járási Gyámhivatal –, rendőrség, bíróság, határőrség, büntetés-végrehajtási intézmény tehet javaslatot, mely esetekben nem feltétlenül volt megelőző családgondozás a gyermekjóléti szolgáltatást nyújtó részéről, így az eljárásban nem vett részt a gyermekjóléti szolgáltató. 2009-ben a gyámhatósági eljárásban, a jegyzői hatáskörben eljáró gyámhatóság által 3434, a városi gyámhivatal által 2078 és más szerv – mint rendőrség, ügyészség, bíróság, büntetés-végrehajtási intézet – által: 1513 alkalommal történt ideiglenes hatályú elhelyezés. Adatforrás: Papházi 2011, idézi: Papp 2013: 94.

¹¹ Összesen a 89 működtetőhöz 121 e-mail cím volt megadva, így a 89 szolgáltató elérése érdekében az összes e-mail címre kiküldésre került az online kérdőív.

A kitöltött és értékelhető adatokat tartalmazó kérdőívek száma, azaz a minta elemszáma 43 (48%-os visszaérkezési arány), vagyis 43 gyermekvédelmi szolgáltató attitűdjeit ismerhetjük meg, akik átlagosan 180 telephely működéséért vállalnak felelősséget. A 2011-es szakemberlétszám alapján a 43 válaszoló intézményvezető átlagosan közel 5600 gyermekvédelmi szakember munkáját irányítja. Természetesen azt nem állíthatjuk, hogy a vezetők gyermekvédelemmel kapcsolatos attitűdjei megegyeznek az irányításuk alatt állók attitűdjeivel, azt azonban sejthetjük, hogy a vezető gyermekvédelmi szemlélete hatással van a dolgozók véleményére, általában a szakmai mentalitás alakulására, az alkalmazott nevelési mintákra, bánásmódokra. A minta alacsony elemszáma miatt statisztikailag releváns összefüggések feltárására nem törekedhettünk, pusztán a leírásra. Az eredmények közül csak néhány attitűdkérdésre kapott választ emelünk ki, melyeket kvázi-interjúként értelmeztünk, hangsúlyozva azt, hogy olyan szakemberek véleményeit ismertetjük, akik a gyermekvédelmi szakellátás teljes intézményhálózatát lefedő vezetői.

A kutatás kvalitatív szakaszában pedig négy egyéni interjú készült: három fővárosban dolgozó és egy debreceni kollégát kérdeztünk meg, akik nemcsak kiváló elméleti szakemberek, de gyakorlati tapasztalatokkal is rendelkeznek. Emellett három fókuszcsoporthoz interjút is készítettünk. A csoportokat három szempont szerint szerveztük: fenntartók szerint (állami, egyházi, civil fenntartó) az esetleges különbségek feltárása érdekében, az ellátástípus túlsúlya szerint az egyes jellemző modellek mélyebb megismerése érdekében (nevelőszülői, gyermekotthoni túlsúly) és problémafókuszokhoz igazodóan. Egy csoportot Budapesten szerveztünk, kettőt pedig Debrecenben, a Hajdú-Bihar megyei szakemberek megszólításával. A fókuszcsoporthoz interjúba egy lakásotthon-vezető kivételével nem vezető beosztású kollégákat hívtunk meg, hanem nevelői, gyermekfelügyelői, család- és utógondozói munkakörben dolgozókat. A fenntartói fókuszcsoporthoz a gyermekjóléti alapellátás részéről is meghívtunk egy családgondozói munkakörben dolgozó kollégát az együttműködések összehangoltságának feltárása érdekében. Így tehát arra törekedtünk, hogy a vezetők (intézmények működtetéséért felelős személyek) véleménye mellett megismerjük a napi szinten gyermekekkel dolgozók véleményét is.

A kutatás során többek között arra kerestük a választ, hogy melyek az egyes ellátások generális és specifikus elvei, milyen döntési mechanizmusok határozzák meg a fejlesztéseket, hogyan gondolkodnak a vezetők és a szakemberek az ellátások elsődleges és másodlagos célcsoportjáról, továbbá hogy a professzionális/kvázi-professzionális működésnek milyen ismérvei vannak.

A következőkben olyan területeket érintünk – elsősorban a kvalitatív kutatási szakasz eredményeire építve –, amelyek a szakellátás oldaláról a szakmai válságot, elbizonytalanodást mutatják, melynek következménye lehet a gyermekekkel és szüleikkel szembeni előítéletes vélekedések megjelenése. Fontos megjegyezni, hogy kutatásunknak nem volt kiemelt fókusza az előítéletesség vizsgálata, de a megdöbbentő eredmények arra irányították a figyelmünket, hogy a kutatás eredeti témáját, az állam szülői szerepvállalásának kérdéskörét a jövőben kiterjesz-

szük a szakmai mentalitások szélesebb körben való elemzésére, fókuszba helyezve a gyermekvédelmi szakemberek előítéletes gondolkodásának megjelenését és esetleges terjedését. Természetesen a jelenség további kutatásokat igényel, azonban érdemes megemlítenünk, hogy korábbi tanulmányok is utaltak a probléma létezésére. A gyermekotthonokban dolgozók munkakörülményeit és munkával kapcsolatos attitűdjeit vizsgáló tanulmányban a válaszadók nagy többsége szerint a hozzátartozóknak nincs joga beleszólni a gondozási folyamatba, a többség szerint a gyermeknek egyértelműen jobb, hogy kiemelték a családból (Rácz 2006). A roma gyermekek gyermekvédelmi rendszeren belüli helyzetét feltáró kvalitatív kutatás is felhívta a figyelmet arra, hogy a gyermekvédelemben dolgozók sokszor előítéletesek a roma gyermekekkel és szüleikkel szemben (Herczog–Neményi 2007).

Célcsoporttal kapcsolatos vezetői asszociációk

A következőkben a *Jó szülő-e az Állam?* kutatás eredményei alapján a szakmai bizonytalanságok, rendszerszintű diszfunkciók számbavétele mentén példákat hozunk a gyermekvédelmi szakemberek célcsoporttal szembeni előítéletes véleményének megjelenésére. Elsőként érdemes megnézni, hogy az elsődleges és másodlagos célcsoportról hogyan gondolkodnak a szakemberek. A kérdőíves kutatás során arra kértük a vezetőket, hogy írják le azt a három jelzőt, ami a gyermekvédelmi szakellátásban élő gyermekekről, fiatal felnőttekről és vér szerinti családjukról elsöre eszükbe jut. A kapott válaszok többségében a gyermekek személyiségére vonatkozó negatív jelző, legtöbbször a motiválatlanság fordult elő. Ezen kívül a vezetők a következő jelzőkkel azonosították az elsődleges célcsoport tagjait: *rossz személyiségállapotúak, akarategyengék, céltalanok, gyökértelenek, deviánsak, szociálisan éretlenek, érzelmileg labilisak, tanulási, magatartási, beilleszkedési problémákkal küzdők*. Továbbá: *irreális elvárásokat támasztanak a gyermekotthonokkal szemben, mindent készen kapnak – semmiért nem kell megküzdeniük*. Kevés olyan választ kaptunk, amelyben a célcsoport tagjaival szemben empatikus megnyilvánulásoknak, bizalomnak nyoma lenne.

Az ellátásból kikerülő fiatal felnőttekről a fentiekhez hasonló lesújtó kép rajzolódik ki a válaszadók szerint. A legfontosabb talán itt is a felelőtlenység, önállótlanúság hangsúlyozása és az ellátott hibáztatása. A szakemberek a rendszerben maradó vagy onnan kikerült fiatal felnőtteket „problémaként” értelmezik: *foglalkoztatási problémákkal, lakásproblémákkal, párkapcsolati problémákkal küzdők*, jellemző körükben a *drogozás, munkakerülés, bűncselekmények elkövetése, gyökértelenség, kilátástalanság, esélytelenség és a „nekem jár” szemlélet*.

A vér szerinti családra vonatkozó jelzők is nagyon negatívak. Három jelző fordult elő leggyakrabban: a *szülői felelőtlenység, szegénység és az együttműködés hiánya*. A további jelzők egyfelől az élethelyzet értékelésére utalnak, mint például *életvezetési problémák, peremhelyzet, krízishelyzet, kilátástalanság a jövőt illetően, uzsorázás, bűncselekmények, elhanyagolás, rokonsági szálak kuszasága, deprivált*,

lecsúszott, perspektívátlan családok. Az asszociációk másik köre pedig azokra a sztereotípiákra épül, amelyek a szakmai munka szempontjából gátló tényezőként jelennek meg a vezetők olvasatában, például: *kitartáshiány, kompromisszumhiány, embertelenség, alkalmatlanság, értéknélküliség, kampányszerű érzelmek.* Ezek a jelzők azt is megerősítik, hogy a gyermekvédelmi szakemberek sokszor elítélik, megvetik a családokat, morálisan a hozzáállásukat elfogadhatatlannak tartják. Egy olyan kliensideált táplálnak önmagukban, amely éppen azt az embert jellemzi, aki képes önerőből is megoldani a problémáit, azaz nem kliense a gyermekvédelemnek, vagy ha segítséget kér is, együttműködő, kompromisszumkész, morálisan helyesen cselekszik, értékrendje stabil, gondolatai, érzelmei, cselekedetei koherensek. Csak kevesen társítottak a szülőkhöz empatikus jelzőket, mint: *segítségnélküliség érzése, elesettek, reményt veszítettek.*

Együttműködéssel kapcsolatos problémák

A kutatás interjúk szakaszában megkérdezett szakemberek a gyermekvédelem működésével kapcsolatban számos hiányosságra és diszfunkcióra felhívták a figyelmet. Ezek rövid, tematikus áttekintése azért indokolt, mert a professzionális, sztenderdizált működés hiánya, a szakemberek által jelzett eszköztelenség egyik lehetséges következménye az előítéletes vélemények megjelenése.

Az egyik ilyen neuralgikus pontja a gyakorlati működésnek az alapellátás és a szakellátás együttműködésének hiányossága, ami mögött a humán erőforráshiány, a szakemberek leterheltsége rajzolódik ki lehetséges okként. Az alapellátásban munkát végző családgondozók rendkívül magas esetszámmal dolgoznak, a szakellátásba került gyermekek családjainak továbbgondozása csak kisebb prioritást kaphat kötelezettségeik között, ami sokszor a feladat teljes negligálását jelenti. Mint ahogy korábban utaltunk erre, a kiemelések előtti alapellátási előzmény 17 százalékos (Papp 2013).

„Számos gyerek van úgy, hogy nincs alapellátási előzménye. Tehát a családját például nem ismerik, és ha már a gyerek elkerült onnan, akkor nem is szívesen veszik fel a családdal a kapcsolatot. Akkor már az alapellátás nem látja, mi az alapja annak, hogy ő a családdal dolgozzon. Noha a gyermekvédelmi törvény szerint ezek a gyerekek ideiglenesen vannak a szakellátásban, és mindenkinek arra kell törekedni, hogy a család minden támogatást megkapjon ahhoz, hogy alkalmassá váljon a gyerekek nevelésére.” (interjúrészlet)

A nem a szükségleteknek megfelelő ellátási hely megválasztása számos esetben a szükségletek felmérésének elégtelenségére vezethető vissza (Gyarmati–Rác 2013). Kevés az előzetes egyeztetés, az elhelyezési tanácskozásokon rendszerint már egy konkrét, kidolgozott javaslat kerül megvitatásra. Az együttműködésben komoly hiányosságok vannak, a szakellátás kevés információval rendelkezik,

szinte csak a gyermekvédelmi adatlapon szereplő adatokból dolgoznak, melyek az egyéni szükségletek pontos megállapításához nem nyújtanak megfelelő támogatást. Az együttműködés kimerül a felületes informálódásban, valódi teammunka nincsen. A hatalom azonban segítség nélkül számon kér:

„*Valós segítő munka alig van, néha úgy látom, csak az amúgy is ellehetetlenült helyzetben lévő szülő számonkérése folyik. Ez nem a gyermek mindenkifelett álló érdeke.*” (interjúrészlet, saját kiemelés)

A rendszerbe kerülő gyermekek állapotának (fizikai, pszichés) általános rosszabbodása az interjúkban gyakran tematizált jelenség volt. A háttérben húzóó okok között legfontosabbnak a társadalom elszegényedését, különösen a közép-osztálybeli rétegek lecsúszását látják a szakemberek, egyúttal felhívják a figyelmet arra, hogy a jelenség kezelése komplex megközelítést igényelne. A problémák kezelésére a gyermekvédelem önmagában nem alkalmas. A családtámogatási rendszer átalakítása, elsősorban prevenciós szerepének megerősítése kifejezetten elvárt változás lenne. Az alapellátás működésének eredményességén kérhető számon többük szerint a beáramlás fokozódó mértéke, ahogyan általában szociálpolitikai jellegű, programszerű beavatkozást sem tartanak elvetendőnek a tendencia kezelésére. Megdöbbentő módon megfogalmazódik a születésszabályozás alkalmazása is a sokgyermekes, szegénységben élő családok esetében.

„Olyan szintű a beáramlás, valahogy azt kellene megakadályozni talán (...), valami *olyan szociálpolitikával egy kicsit megfékezni azt, hogy azoknak a szülőknek, akiknek már 5-6-8-10 gyereke állami gondoskodásban van, hogy még szülnének gyerekeket.* Tehát valami olyanfajta programot, vagy olyanfajta intézkedést kellene elindítani, ami ezt akadályozhatja.” (interjúrészlet, saját kiemelés)

A vér szerinti családdal való kapcsolattartásban is hasonló okok mutatkoznak a nem mindig megfelelő, nem a szakmai elvek szerinti esetkezelés háttérben. A szakellátásban dolgozók többségében kognitív szinten tudják, hogy a vér szerinti családdal való kapcsolattartás, a gyermek családi gyökereinek, hagyományainak ismerete, az érzelmi kapcsolatok fenntartása rendkívül fontos a gyermek nevelkedése és a rendszerből kikerülése utáni élete szempontjából, a gyakorlat azonban mást mutat. A családdal való együttműködés jellemzően teher, ahol a szülők a gyermek szakellátás által közvetített helyes értékrendjének veszélyforrásai.

Luxus jogok? Jogos luxus?

A Gyermekek jogairól szóló egyezmény (1989) széles körben meghatározza a gyermeki jogokat, melyeket három kategóriába sorolhatunk:

1. Gondoskodáshoz, ellátáshoz való jogok: családtámogatások (családi egység megőrzése), egészség, szociális biztonság, oktatás, szabadidő és játék, különleges gondozás és védelem, például: fogyatékkal élő gyermekek, menekültek számára, identitás, nemzetiség, vallásszabadság.
2. Védelmi jogok: védelem az erőszaktól és visszaélésektől, emberrablástól, emberkereskedelemtől, gyermekmunkától, szexuális kizsákmányolástól, háborús és fegyveres konfliktusoktól, kábítószerrel való visszaéléstől, embertelen bánásmódtól a fiatalkorú bűnelkövetőkkel szemben.
3. Részvételi jogok: a gyermekek nézeteinek tiszteletben tartására, az egyesülés és a kifejezés szabadságának, valamint az információhoz való hozzáférés biztosítása.

Kirton (2009) felhívja a figyelmet arra, hogy az Egyezmény hatása jó néhány okból kifolyólag korlátozott: egyrészt vannak értelmezés- és végrehajtásbeli különbségek az országok közt, másrészt például a szegény országokban az erőforrás hiánya is akadályozó tényező, de a hatékony szankció hiánya is gátló tényező, amennyiben az országok nem tartják be az Egyezményben rögzítetteket. Továbbá nehezítő körülmény lehet az is, hogy például a közép-európai országokban a felnőtt társadalom is csak a '80-as évek végétől indult el a „demokráciatanulás útján” (Kecskeméti 2009).

A gyermeki jogok témaköre több megközelítésben is megvitatásra került az interjúkban. Fontos megállapítás több szakember részéről, hogy a teljes ellátórendszert tekintve a gyermeki jogok fontossága elsősorban a szakellátásban kap kiemelt figyelmet, holott az alapellátásban, vagy az oktatási rendszerben is hasonló fontosságú kellene, hogy legyen. Gyermekotthoni tapasztalatok szerint nem ritkák az olyan szélsőséges esetek, amikor a gyermekfelügyelők félnek a felügyeletük alá tartozó gyermekek esetleges erőszakos reakcióiktól, eszköztelenségük okán inkább kerülnek a konfliktusokat, mintsem azok megoldására tennének kísérletet. Azt is megfogalmazzák a szakemberek, hogy a gyermekek pontosan tisztában vannak a nekik járó juttatásokkal, ellátásukban biztosított lehetőségekkel, nincs a szakember számára arra lehetőség, hogy differenciáltan, akár a nevelés, fegyelmezés eszközeként alkalmazza ezek teljesülését, még akkor sem, ha az adott esetben minden pedagógiai elvvel ellentétes szituációhoz vezet.

„Az állam többet ad, mint amit én esetleg a saját gyerekemnek adhattam, tehát nekik minden jár. Jár nekik a drága cipő, most, rögtön, azonnal, neki kell. És ha esetleg én nem úgy állok hozzá, akkor ők tudják, hogy hova kell menni panaszra. Jár nekik telefon, ha eladják egy hét múlva, újból meg lehet venni, mert a családi pótlékuk van.” (interjúrészet)

A jogok mellett a kötelességek lényegesen kevésbé fontosak a gyermekek számára, és a szakemberek szerint ehhez a rendszer működésének bizonyos részmozzanatai is hozzájárulnak. Példaként az iskolai hiányzások visszaszorítására beépített féket, a családi pótlék folyósításának megvonását említik, ami azonban a szakellátásban lévő gyermekek esetében nem működik. Így például egy gyermekvédelemben élő gyermek esetén az 50 órát meghaladó iskolai hiányzás semmilyen konkrét szankcióhoz nem vezet, mely körülménnyel a gyermekek tisztában is vannak.

Mindezen vélemények azt mutatják, hogy a gyermekvédelmi szakembereknek nagy szükségük lenne a gyakorlatban alkalmazható olyan tudásokra, nevelési módszertanokra, amelyek a szakemberek oldaláról a jogok gyakorlásához fűződő felelősségeket egyértelműsítik, a gyermeki jogok gyakorlásához megfelelő támogatást és motivációt nyújtanak.¹²

Az intézményes ellátásokban biztosított luxuskörülmények, a hotelszolgáltatás már régóta vitatott a szakellátásban.¹³ Mint ahogyan erre már korábban is utaltunk, fontos, hogy a gyermek szolgáltatásban szerzett tapasztalata kapcsolható legyen a szolgáltatáson kívüli világhoz (Stonehouse–Duffie 2001). Az egyéni és csoportos interjúk során megkérdezettek a lehetséges és szükséges jövőbeli változói irányokról beszélve legfőként egy, a jelenleginél jóval világosabb, részletesebben szabályozott és határozottan szigorúbb rendszert vázolnak fel, melyben a körülmények is életszerűbbek, az átlagos lakáskörülményekhez jobban igazodóak. Többségi vélemény, hogy át kell gondolni a gyermeki jogok értelmezési lehetőségeit, a jogok tekintetében prioritásokat kell meghatározni.

„Nem muszáj még a plafonról is plazmatévének lógni, lehet egyszerű, viszont szigorúbb. Sokkal jobban leírt és sokkal világosabb határokkal és szabályokkal, amit egyszerűen nem léphet át. Ha az a gyerek jót akar magának, akkor megtanulja, és az tényleg jót is tesz majd neki. Sokkal egyszerűbb, világosabb, de szigorúbb keretek között kellene mozognunk. (...) *Ilyen kicsit katonás táborokat tudok elképzelni, ahol van reggeli ébresztő, meg kötelező nem tudom mi, meg munka, meg ilyeneket. Sokkal keményebb kereteket kellene.* (...) Ez nem hangzik jól, de igenis szükség van dolgokra ahhoz, hogy a későbbiekben – mert hivatkozunk mindenféle gyermeki jogokra – végignézzük azt, hogy hogyan lesz belőle egy olyan felnőtt, akinek

¹² Ebben nagy segítséget nyújthat a Kézikönyv a Gyermekjogi Egyezmény Alkalmazásához c. kiadvány, lásd Kecskeméti 2009.

¹³ Az átmeneti gondozásban például a teljes körű kontra szükség szerinti ellátás kérdése merül fel (Gál 2004), amely a fiatal felnőttek támogatási rendszere kapcsán is adekvát kérdés (Rác 2012), de talán a szülők megtámogatása, hatékonyabb bevonása mellett megfontolandó a vita megnyitása a szakellátásban is a 0–18 éves célcsoport vonatkozásában. A szakmai párbeszédet javasolt lenne kiterjeszteni a szülői felügyeleti jog kérdésköre, a szükségletek alap- és szakellátáson belül való azonosításának módszertana, valamint a szolgáltatások árának meghatározása, szolgáltatásalapú finanszírozás bevezetése irányában. (Megjegyzendő, hogy az NCSSZI TÁMOP-5.4.1-12 modernizációs projektje érint hasonló területeket, bár más hangsúlyokkal.)

semmi esélye nem lesz semmire. Mert *nem vállaljuk föl azt, hogy igen is határokat kéne szabni.*” (interjúrészlet, saját kiemelés)

Felsejlik a régi rendszer nosztalgiája. A 2000-es évek elején a lakásotthoni rendszer kialakítása (akár kitagolással, akár a nagyobb létszámú gyermekotthonokban ún. belső lakásotthoni egységek létrehozásával) nem volt zökkenőmentes, mivel sem a gyermekek, sem a szakemberek nem voltak megfelelően felkészítve a kisebb egységekben való, önálló gazdálkodásra épülő működésre (lásd pl. az átalakulásról: Vidra Szabó 2000). A rendszert a szakemberek több mint egy évtized távlatában több szempontból sem tartják a gyermekvédelmi gondoskodásban élők többsége számára megfelelő gondozási helynek. Egyrészt a gyermekek romló személyiségállapota és komplex problémái miatt, másrészt a szakemberek sem érzik kompetensnek magukat abban, hogy háttértámogatás, kiszolgálószemélyzet nélkül megfelelő módon ellássák a szakmai feladataikat. A szakemberek leterheltségével, motiválatlanságával, a szakma alacsony presztízsével kapcsolatosan több interjúban is megfogalmazódik egy szigorúbb, zártabb, szinte militarista elveket követő nevelési szemlélet térnyerése. Megfigyelhető a területen dolgozók körében, hogy a múltban működő zárt és félzárt rendszerekre nosztalgiával gondolnak vissza, úgy tartják, hogy az a rendszer alkalmas volt a tömegek mozgatására, és egyértelműen az egyediséget, sokszínűséget elnyomó, uniformizált gyakorlatokra épült. Ezekben a rendszerekben maguk a szakemberek is jól tudtak rejtőzködni.

„A gyerekvédelmi szakemberek elkezdnek radikalizálódni, egy nagyon szigorú gyerekvédelmi rendszert tartának jónak. (...) Legyen inkább szegényesebb a munkakörülmény, a gyerekeknek az életkörülményei is, de legyenek szigorú iránymutatások, konkrét protokollok, hogyan kell foglalkozni a gyerekekkel. Legyen a tömegben mozgatásnak egyfajta stratégiája. (...) Ez biztos, hogy nem egy jó irány.” (interjúrészlet)

A *Nemzeti Szociálpolitikai Koncepció 2011–2020.* című (ver. 10.) munkadokumentumban (2011) megjelent ún. ifjúsági életrendezési kollégiumok rendszere – mely a 16–24 éves normál szükségletű kamasz és fiatal felnőttek ellátására irányult volna – szélesíthetné az ellátási palettát. Ez a fajta ellátás nemcsak a szakellátásban élőknek szólt volna a koncepció szerint, hanem a veszélyeztetett, védelembe vett serdülőknek is, valamint a mélyszegénységben élő gyermekeknek.

„Meggyőződésünk, hogy a 16–18 éves korosztály magatartási problémáinak, az átlagostól eltérő viselkedésének megváltoztatására a családból való kiemelés vagy az azzal való fenyegetőzés nem alkalmas megoldás. (...) Tapasztalataink szerint fiataljaink büntetésként élik meg a szakellátásba vételt, de a büntetést igazságtalannak tekintik, és azt semmiképpen sem hozzák összefüggésbe korábbi magatartásukkal. Ebből a megfigyelésből egyenesen következik az is, hogy az ellátott és ellátó közti lehetséges

együtműködési szint a kívánatosnál sokkal alacsonyabb.” (NSZK el nem fogadott, korai verzió, kézirat 2011: 67–68)

A szakemberek az intézményes kontra nevelőszülői ellátással kapcsolatban is több problémát felvezettek. A rendszer leginkább a normál szükségletű gyermekek ellátására van felkészülve, a jelenleg érvényes bekerülési jellemzők sokszor megoldhatatlan helyzetekhez vezetnek a szakmai segítségnyújtások elérhetetlensége, de nemritkán nem megfelelő infrastrukturális paraméterek miatt is.

„A mai gyerekvédelem gyakorlatilag a jó gyerekekre van kitalálva. (...) Olyan gyerekekre, aki a második emeletre nyugodtan felengedhető, egyedül megírja a leckéjét a kis íróasztalánál, aztán lejön, és együtt elmegyünk vásárolni. (...) Nálunk a II. emeleten már huszonharmadszor van lecsavarozva a tetőtáblak, és hiába van hatszáz fok, nem hagyhatod nyitva, mert kimászik a második emeleten, kimászik a tetőre.” (interjúrészlet)

A nevelőszülői elhelyezéssel kapcsolatban az intézményes ellátásba visszakerülő tinédzserek nagy száma miatt a két ellátási forma között komoly feszültségek alakulnak ki, ami a minőségi szakmai munka, különösen a két ellátási forma együtműködésére alapozó mechanizmusok vonatkozásában rendkívül káros. Ugyancsak problematikusnak ítélik meg a kérdezett szakemberek, hogy a nevelőszülői hálózat intenzív fejlesztéséből, illetve a nevelőszülői státusz fenntartásának követelményeiből adódóan szükségszerűen érdekellentét alakul ki a hazagondozás tekintetében a nevelőszülő és a vér szerinti család között.

„Gondolok itt arra, hogy a vér szerinti családokba való visszagondozásban időnként érdekellentét áll fenn a gyerek érdeke meg a nevelőszülői család érdeke között. Vagy például a vér szerinti családdal való kapcsolattartás fontossága, jelentősége, még mindig úgy érzem, hogy sok esetben mintha a nevelőszülők körében nem lenne felismerve. Most jön egy újabb fordulat, hogy 12 éven aluli gyerekeket csak befogadó szülőnél lehet elhelyezni. Az a félelmem, hogy most egy gyors mennyiségi felfuttatása kezdődik a nevelőszülői hálózatoknak, ami a minőség rovására mehet, és attól félek, hogy gyermekek élete fog ezen múlni. Félek a nagyon gyors mennyiségi növekedéstől.” (interjúrészlet)

Egyéni felelősségvállalás hiánya és eszköztelenség

Az előbbi interjúrészletek egyértelműen jelzik a szakellátásban dolgozó szakemberek szemléletbeli változásának szükségességét. A megkérdezettek úgy érzékelik, hogy a szakemberek többsége nem kíván felelősséget viselni a gondoskodásában élő gyermekek és fiatal felnőttek iránt, a problémás gyermekkel akkor van a legkönnyebb dolguk, ha nincs bent a gyermek az intézményben.

„Azt látom, hogy *nagyfokú felelőtlenességgel vannak a gyermekvédelemben dolgozó emberek. Hogy konkrétan sokkal egyszerűbb úgy végezni munkát, hogy nincsen bent gyerek.* Menjél este 10-ig, 11-ig kimenőre, vigyél magaddal valami kaját, hogy még azért se kelljen visszajönnöd, mert sokkal jobb nekem úgy ott lenni. (...) *A szakemberben nem merül föl az igény, hogy neki foglalkoznia kellene a gyerekkel, hanem a gyerektől jön ez, ő vágyik rá.* Akar egy valamiféle rendet.” (interjúrészlet, saját kiemelés)

A megkérdezett szakemberek szerint bár elméleti, tudományos igényű szakirodalom viszonylag bőségesen elérhető a szociális ellátások témakörében, de a kifejezetten gyermekvédelmi vonatkozású anyag kevés. Különösen kis számban áll rendelkezésre az olyan módszertani irodalom, amely közvetlenül a (posztmodern) nevelési kérdésekkel, mentálhigiénés szolgáltatásokkal kapcsolatos ismereteket, gyakorlatban alkalmazható tudást közvetítene. Általában az elkészült protokollok szakmai fogadtatásával kapcsolatban elmondták, hogy a gyermekvédelemben dolgozók körében jellemző szakmai öndefiníciós alapvetés, hogy gyermekekkel foglalkozó szakemberként csak helyben, a gyermek és környezet mindenkorai igényeihez és feltételrendszeréhez igazodó, kizárólag az aktuális jellemzőkhöz alkalmazkodó döntések mentén képzelhető el a munkavégzés. Ez a szakembert mint individuumot abszolút középpontba állító szakmaértelmezés nemcsak az olyan távlatos gondolatosság, mint professzionalizáció felé törekvő szakmafejlesztési akarat szempontjából problémás, de például a mindennapi feladatellátás sikerét közvetlenül érintő rendszerszintű beavatkozási lehetőségek gátjaként érvényre jutó, a módszertani segédanyagokat eleve elutasítandó, elvont és értelmezhetetlen direktívaként fogadó magatartás ideológiai bástyájaként is komoly károkat okoz.

„Legutóbb a protokollok készültek el egy nagy TÁMOP-os projekt keretében. Ezek abszolút nem épültek be, mert nem kerültek kiadásra. A gyermekvédelem (...) a döntéshozói szinten átpolitizálódott, tehát ha az előző rezsim csinálta, akkor nekünk az nem jó, röviden ez ennyit jelent. Tehát azt kell mondjam, hogy gyakorlatilag a módszertani tevékenység nem érte el a célját (...).”(interjúrészlet)

Ehhez a témához kapcsolódva elmondható, hogy a szakellátás működési sajátosságait tekintve inkább neveléstudományi alapokon gondolható el, szemben az

alapellátás inkább szociális munka típusú megközelítésével, ugyanakkor a szakellátás éppen az alapvetően pedagógiai jellegű tudásbázissal rendelkező szakembergárda felkészültségének meghatározó irányultságai miatt kevésbé képes az iránymutató személyiség középpontba állításával hatni (Rácz 2012, Farkas 2013).

Fejlesztési igények

A kutatás kvantitatív és kvalitatív szakaszában megszólított szakemberek számos fejlesztési igényt és irányt fogalmaztak meg. A válaszokat csoportosítva el lehet különíteni az ellátottra és szülőkre vonatkozó, a szakemberekre irányuló és a rendszerre célzó javaslatokat. A célcsoport vonatkozásában felmerült a családok általános segítése, hogy eleve ne kerüljön sor a kiemelésre (családgondozás, munkalehetőség biztosítása a szülőknek, szülői szerepre nevelés, szocializációs minták adása, prevenciós programok, intenzív családmegtartó támogatások stb.). Ugyanakkor találkozhattunk szélsőséges vélekedésekkel is, volt olyan álláspont, amely kimondottan büntetné azokat a szülőket, akik veszélyeztetik a gyermeküket: *„Amennyiben a vér szerinti szülőnek felróható hibájából kerülnek gyermekei gondozásba, a gondozási időszakban kötelezni kellene őket az állam javára történő munkavégzésre.”* A gyermekvédelmi szakemberek tehát a közmunkaprogramok célcsoportját is szélesítenék. Büntetnék azokat is, akik szökött gyermeket bújtatnak.¹⁴ A rendszerből kilépő gyermekek tudását nem érzik piacképesnek, többen felvetették, hogy munkaerő-piaci ismereteket is kellene nekik oktatni, illetve segíteni az elhelyezkedésüket, lakáshoz jutásukat, családalapításukat, szülővé válásukat.

A szakemberek alapképzését sokan fontosnak tartanák, de emellett a továbbképzés, a külföldi minták megismerése, a szupervízió is fontos lenne a válaszadók szerint. Többen megemlítették, hogy alacsony a gyermekvédelem presztízse, a szakemberek alulfigyelték, így nehéz tőlük motiváltságot elvárni.

Rendszerszinten pedig nem tartják helyesnek, hogy a pénzügyi szempontok alapján döntenek a szakmaiak helyett, hiszen a finanszírozás eleve nem elégséges a feladatellátáshoz. A szükségletalapú tervezést objektív elemzésekre kell építeni, a gazdálkodás és működtetés csak olyan mértékig ésszerűsíthető, amely a gyermekek védelme érdekében kifejtett szakmai munkát nem veszélyezteti (Molnár 2013). A szakellátói létszámot általában véve nem tartják elegendőnek a gyermekek súlyosbodó problémáihoz viszonyítva. A gyermekvédelmi rendszer fejlesztésekor, például a jogszabályok módosításakor nagyobb szerepet szánának a szakma véleményének.

¹⁴ Érdemes megjegyezni, hogy a gyermekek a szakellátásból jellemzően hazaszöknek a vér szerinti szüleikhez. Emellett a szökés oka lehet a párkapcsolatba való visszatérés, szabályoktól való menekülés, az alkalmazkodási képtelenség, harag, vagy korábbi tevékenység, mint prostitúció, drogfogyasztás. 2011-ben 169 gyermek, 389 alkalommal volt szökésben nevelőszülőktől és 2813 gyermek, 17337 esetben gyermekotthonból (Varga 2012).

Összegzés

A gyorsan változó gyermekvédelemben a szakemberek eszköztelennek érzik magukat, sztenderdizált gyakorlatok hiánya nélkül professzionális működésről nem beszélhetünk (Herczog 2001, Szikulai 2006, RÁCZ 2012 és 2014, Molnár 2013). Kutatásunk jelzi, hogy a gyermekvédelmi szakemberek a gyermekvédelem elsődleges és másodlagos célcsoportjáról sokszor előítéletesen vélekednek. A jelenségről érdemes párbeszédet folytatnunk. Az előítéletes gondolkodás megjelenése mögött több tényező is meghúzódhat. Oka lehet, hogy a szakemberek középosztálybeli értékrendje nagyon eltérő a kliensek értékrendjétől, a kirekesztés, különállás szocializációjukból is eredhet (Healy 1998). Mivel az egyén számos társadalmi csoport tagja, érték- és normarendszerében olyan álláspontot alakít ki, amely igazodik a csoportmércéhez. A sajátos teóriát, álláspontot úgy kell megalkotni, hogy az ne veszélyeztesse az egyénnek a pozitív énképét és ne kezdje ki biztonságérzetét.

„Az előítélet-elméletek kényelmes és előnyös volta kiváltképpen akkor nyilvánvaló, amikor olyan társadalmi változások magyarázatára kerül sor, amelyek előidézésében az egyén maga vagy csoportja is hibás.” (Csepeli 2001: 493)

A lakosság többségének romlik az életszínvonala, több mint 50 százaléknak rosszabb a helyzete, mint a rendszerváltáskor volt. Ahogy erre Ferge rávilágít, a középosztály 70 százaléka nem tudja a számláit fizetni, nincs egyhavi megtakarítása, mindennapi tapasztalat a létbizonytalanság miatti szorongás (*Magyarország szétszakad...* 2014). Bass hozzáteszi: a rendszerrel szembeni lojalitást a félelem szüli, abban bíznak, hogy a lojalitás nem ront, esetleg segít a helyzetükön (uo.). Mindezeket figyelembe véve harmadikként kiemelhetjük, hogy a szakemberek középosztálybeli pozíciójuk megőrzése érdekében folytatott harca a romló gazdasági és társadalmi környezetben elvezethet oda, hogy a szakemberek maguk is kirekesztettnek és elesettnek érzik magukat, a kliensekhez hasonlóan többen maguk is nehéz anyagi körülmények között élnek és ez a bűnbakképzésnek könnyen adhat teret (Herczog 2001, Szalay 2001, Domszky 1999). Továbbá az előítéletes gondolkodást, a szélsőséges megoldások keresését az aktuális (köz)politikai irányok is felerősítik (gondoljunk a közfoglalkoztatásra, lásd Csoba 2010a, 2010b, vagy a családok regulálására az iskolai mulasztások esetén).

A gyermekvédelmi szakemberek, ha nem képesek a gyermekvédelem határán élő családokkal¹⁵ együttműködni és a problémáik megoldásában adekvát segítséget nyújtani, akkor egyénileg, egyéni felelősségvállalás hiányában pedig rendszerszinten (gyermekvédelmi szakma szintjén) a problémák értelmezésére olyan leegyszerűsítő megoldásokat választanak, mint a bajban lévő családok hibáztatása, a családok ártó működésének hangsúlyozása. A segítő szakembereknek

¹⁵ A kifejezést Szilvási Lénától (2006) kölcsönöztem.

különösen nagy a felelősségük abban, hogy hogyan járulnak hozzá a proszociális viselkedésformák növeléséhez a társadalomban. A kirekesztés, sztereotip gondolkodásmód visszaszorítása, a segítőkész társadalmi magatartások kialakítása a gyermekvédelmi szakemberek részéről is a szükségletek megvilágosításával, az empátia támogatásával, a segítségnyújtással kapcsolatos normák tanításával és aktiválásával, a megosztás helyett a felelősség összpontosításával fejleszthetők (Smith–Mackie 2004: 699)

Irodalom

- Bányai Emőke (2008): A sztenderdizáció árnyoldalai. *Kapocs*, 35, 2–9. <http://www.ncsszi.hu/kiadvanyok/kapocs-letoltheto--lapszamai/kapocs-2008/85/news> (utolsó letöltés: 2014. 05. 27.)
- Csepeli György (2001): *Szociálpszichológia*. Budapest: Osiris.
- Csoba Judit (2010a): *A tisztességes munka*. A teljes foglalkoztatás: a 21. század esélye vagy utópiája? Budapest: L'Harmattan Kiadó.
- Csoba Judit (2010b): „Segély helyett munka”. A közfoglalkoztatás formái és sajátosságai. *Szociológiai Szemle*, (20), 1, 26–52. http://www.szociologia.hu/dynamic/szocszemle_2010_1_26_50_csobaj.pdf (utolsó letöltés: 2014. 05.27.)
- Domszky András (1999): *Gyermek- és ifjúságvédelem*. Jegyzet. Budapest: Államigazgatási Főiskola.
- Eglin, Muriel (2001): *Judicial child protection in France and England: a comparative approach*. <http://www.afmjf.fr/Judicial-child-protection-in.html> (utolsó letöltés: 2014. 02. 11.)
- Egyezmény a gyermek jogairól*. (Elfogadta az ENSZ Közgyűlése New York-ban, 1989. november 20-án. Magyarországon kihirdette az 1991. évi LXIV. törvény.)
- Farkas Ágnes (2013): *Nevelési módszerek a gyermekvédelmi szakellátásban*. In Rácz Andrea (szerk.): *Jó szülő-e az Állam?* A Corpotare parenting terminus gyakorlatban való megjelenése. Gyermek- és ifjúságvédelmi Tanulmányok. Budapest: Rubeus Egyesület, 246–263. http://rubeus.hu/wp-content/uploads/2014/05/CPnemzetkozi_2014_final.pdf (utolsó letöltés: 2014. 05. 26.)
- Gál Antal (2004): Átmeneti gondozás. In Szöllősi Gábor (szerk.): *Gyermekjóléti alapellátás – Segédanyag a szociális szakvizsgálóhoz*. Budapest: NCSSZI, 341–388.
- Government of Western Australia – Department of Child Protection (2011): *Child Protection Practice Framework*. 2nd edition. September 2011. <https://www.dcp.wa.gov.au/Resources/Documents/Policies%20and%20Frameworks/SignsOfSafetyFramework2011.pdf> (utolsó letöltés: 2014. 02. 11.)
- Griffiths, Daniel – Roe, Alison (2006): *“A step in the right direction”. An Evaluation of the ‘Strengthening Families’ Framework within Child Protection*. New-

- bury: West Berkshire Council, October 2006 <http://www.westberks.gov.uk/CHttpHandler.ashx?id=12726&p=0> (utolsó letöltés: 2014. 02. 11.)
- Gyarmati Andrea – Rácz Andrea (2013): Kutatási eredmények – A gyermekvédelemben nyújtott ellátások és szolgáltatások tervezésével kapcsolatos kutatás eredményei. *Együtt a gyermekvédelemben: tájékozottság, együttműködés, biztonság*, 10, 1–3.
- Healy, Karen (1998): Participation and Child Protection. The Importance of Context. *British Association of Social Work*, (28), 6, 897–914.
- Henning, Kristin N. (2005): Loyalty, Paternalism, and Rights: Client Counseling Theory and the Role of Child’s Counsel in Delinquency Cases. Vol. 81 *Notre Dame Law Review*, University of Notre Dame, 245–324. <http://scholarship.law.georgetown.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1526&context=facpub> (utolsó letöltés: 2014. 02. 11.)
- Herczog Mária (2001): *Gyermekvédelmi kézikönyv*. Budapest: KJK-Kerszöv.
- Herczog Mária – Neményi Mária (2007): Roma gyerekek a gyermekvédelemben. *Család, Gyermek, Ifjúság*, 6, 6–12. <http://www.csagyi.hu/szolgáltatások/mediacio/itemlist/category/86-folyoirat?start=18> (utolsó letöltés: 2014. 05. 26.)
- Kecskeméti Edit, dr. (2009): Ajánlás. In Herczog Mária ((szerk.): *Kézikönyv a Gyermekjogi Egyezmény Alkalmazásához*. Budapest: Család, Gyermek, Ifjúság Egyesület, XXV. http://www.szmm.gov.hu/doc/upload/201004/kezikonyv_a_gyjogi_egyezmény_alkalmazasahoz.pdf (utolsó letöltés: 2014. 05. 26.)
- Kirton, Derek (2009): *Child Social Work Policy & Practice*. London: Sage.
- KSH (2012): *Állami gondoskodástól a mai gyermekvédelemig*. <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/allamigondoskodas.pdf> (utolsó letöltés: 2014. 03. 30.)
- Lantai Csilla, dr. – Balogné Gábor Katalin (2013): *Az egységes nevelőszülői foglalkoztatási jogviszony bevezetéséről és a Gyvt. további tervezett módosításairól*. Emberi Erőforrások Minisztériuma Gyermekvédelmi és Gyámügyi Főosztály képviseletében előadás. (Ppt prezentáció, Debrecen, 2013. szeptember 24.)
- Leadbeater, Charles (2004): *Personalisation through participation. A new script for public services*. London: DEMOS. <http://www.demos.co.uk/files/Personalisation-ThroughParticipation.pdf> (utolsó letöltés: 2014. 05. 26.)
- Lüssi, Peter (1997): *A rendszerszemléletű szociális munka gyakorlati tankönyve*. Budapest: Interdiszciplináris Szakkönyvtár 1. Magyar Testnevelési Egyetem – Híd Alapítvány – Párbeszéd (Dialogus) Alapítvány.
- Magyarország lecsúszik és kettészakad*. Interjú Ferge Zsuzsával és Bass Lászlóval. 2014. 03. 22. <http://nol.hu/belfold/nyilvantartasuk-szunetel-1451655> (utolsó letöltés: 2014. 03. 30.)
- Meagher, Gabrielle – Parton, Nigel (2004): Modernising Social Work and the Ethics of Care. *Social Work and Society*, (2), 1, 10–27. <http://www.gptsw.net/papers/mghrprtn7103.pdf> (utolsó letöltés: 2014. 02. 11.)
- Molnár László (2013): A gyermekvédelmi szakellátás erősségei és gyengeségei, szakpolitikai és szakmai dilemmái a főváros 2013 előtti gyakorlatában. In

- Rácz Andrea (szerk.): *Kapacitáshiányos területek feltérképezése a gyermekvédelmi szakellátásban – kutatási zárótanulmány*. Budapest: Rubeus Egyesület. 97–107. http://rubeus.hu/wp-content/uploads/2014/01/zarotanulmany_III-4_final_20131030.pdf (utolsó letöltés: 2014. 05. 26.)
- Munro, Eileen (2008): *Effective child protection*. London: Sage.
- Nemzeti Szociálpolitikai Konceptió 2011–2020*. (2011) (el nem fogadott, korai verzió, kézirat).
- Nemzeti Szociálpolitikai Konceptió 2011–2020*. (2011) (ver. 10., munkaanyag) http://www.efoesz.hu/download/nemzeti_szocialpolitikai_konceptio_munkaanyaga.pdf (utolsó letöltés: 2014. 03. 27.)
- Papházi Tibor (szerk.) (2011): *Gyermekvédelmi statisztikai tájékoztató, 2009*. Budapest: NCSSZI. <http://www.ncsszi.hu/kutatasi-archivum/12/news>
- Papházi Tibor (2014): Állam és család a gyermekvédelmi gondoskodásban. In Rácz Andrea (szerk.): *Jó szülő-e az Állam? A Corpotare parenting terminus gyakorlatban való megjelenése*. Gyermek- és ifjúságvédelmi Tanulmányok. Budapest: Rubeus Egyesület, 167–214. http://rubeus.hu/wp-content/uploads/2014/05/CPnemzetkozi_2014_final.pdf (utolsó letöltés: 2014. 05. 26.)
- Papp Krisztina (2013): Gyermekjóléti alapellátás és gyermekvédelmi szakellátás együttműködésének tapasztalatai, az együttműködés fejlesztési lehetőségei. In Rácz Andrea (szerk.): *Kapacitáshiányos területek feltérképezése a gyermekvédelmi szakellátásban – kutatási zárótanulmány*. Budapest: Rubeus Egyesület. 78–96. http://rubeus.hu/wp-content/uploads/2014/01/zarotanulmany_III-4_final_20131030.pdf (utolsó letöltés: 2014. 05. 26.)
- Rácz Andrea (2006): Gyermekotthonokban dolgozók munkakörülményei és munkával kapcsolatos attitűdjei. Kézirat. Budapest: NCSSZI.
- Rácz Andrea (2012): *Barkácsolt életutak, szekvenciális (rendszer) igények*. Budapest: L'Harmattan.
- Rácz, Andrea (2013): Changing Minds and Policies in the Hungarian child protection system. In Rusnáková, Markéta (ed.): *Aktuálne dianie, perspektívy a vývojové trendy v sociálnej, edukačnej a zdravotníckej práci s marginalizovanými skupinami*. Ruzomberok: Verbum, 282–292.
- Rácz Andrea (2014a): *Az állam szülői szerepvállalása*. Kézirat.
- Rácz Andrea (2014b): Jó szülő-e az Állam? – Fejlesztési igények a gyermekvédelmi szakellátás professzionalizációjáért. In Rácz Andrea (szerk.): *Jó szülő-e az Állam? A Corpotare parenting terminus gyakorlatban való megjelenése*. Gyermek- és ifjúságvédelmi Tanulmányok. Budapest: Rubeus Egyesület, 215–245. http://rubeus.hu/wp-content/uploads/2014/05/CPnemzetkozi_2014_final.pdf (utolsó letöltés: 2014. 05. 26.)
- Smith, Eliot R. – Mackie, Diane M. (2004): *Szociálpszichológia*. Budapest: Osiris.
- Standards of Professional Practice For Serving Children and Families: A Model of Practice* Final recommendations for TDCS practice model, November 2003.

- Nashville: Tennessee Department of Children's Services. http://tennessee.gov/youth/dcsguide/DCS_PracticeModel11.24.03.pdf (utolsó letöltés: 2014.02.11.)
- Stonehouse, Anne – Duffie, Jan (2001): *NSW Curriculum Framework for Children's Services - The Practice of Relationships Essential Provisions for Children's Services*. NSW Department of Community Services. http://www.community.nsw.gov.au/docswr/_assets/main/documents/childcare_framework.pdf (utolsó letöltés: 2014. 02. 11.)
- Szalay Dénes (2001): Gondolatok a minőségbiztosítás lehetőségeiről a gyermekvédelemben. *Család, gyermek, ifjúság*, 4, 20–22. http://www.csagyi.hu/images/stories/kiadvanyok/folyoirat/CsaGyl_2001_4.pdf (utolsó letöltés: 2014. 05. 26.)
- Szikulai István (2006): A magyar gyermekvédelem fejlődésének kulcskérdései – egy lehetséges szakmai stratégia lépései. In Rácz Andrea (szerk.): *A magyar gyermekvédelmi rendszer helyzete, jövőbeli kihívásai*. Budapest: NCSSZI, digitális CD.
- Szilvási Léna (2006): *Családok a gyermekvédelem határán*. In Rácz Andrea (szerk.): *A magyar gyermekvédelmi rendszer helyzete, jövőbeli kihívásai*. Budapest: NCSSZI, digitális CD.
- TÁMOP 5.4.1 „Szociális és gyermekvédelmi szabályzó rendszer kidolgozása” pillér (2011): *Gyermekjóléti alap- és gyermekvédelmi szakellátás*. Budapest: NCSSZI.
- The Child Welfare Policy and Practice Group (é. n.): *Adopting a Child Welfare Practice Framework*. <http://www.childwelfaregroup.org/documents/CWGPracticeFramework.pdf> (utolsó letöltés: 2014. 02. 11.)
- Varga Éva Flóra (2012.): *Szökésben – A gyermekvédelmi rendszerből el-eltűnő gyerekek*. <http://www.csagyi.hu/hirek/item/914-szokesben-a-gyermekvedelmi-rendszerbol-el-eltuno-gyerekek> (utolsó letöltés: 2014. 03. 27)
- Vidra Szabó Ferenc (2000): Lakásotthoni pillanatkép Budapesten. *Család, gyermek, ifjúság*, 5, 48–61 http://www.csagyi.hu/images/stories/kiadvanyok/folyoirat/CsaGyl_2000_5.pdf (utolsó letöltés: 2014. 05. 26.)
- Watts, P. (2011): *Authoritative Child Protection Practice Guidance*. Chelmsford: Via Safeguarding Solutions Ltd.
- UNICEF (2009): *Kézikönyv a Gyermekjogi Egyezmény Alkalmazásához*. A magyar kiadást szerkesztette: Herczog Mária. Budapest: Család, Gyermek, Ifjúság Egyesület. http://www.szmm.gov.hu/doc/upload/201004/kezikonyv_a_gy_jogi_egyezmeny_alkalmazasahoz.pdf (utolsó letöltés: 2014. 05. 26.)

FRANZ HAMBURGER

EURÓPAI SZAKÍTÓPRÓBA

Az Európai Unió fejlődése – és benne különösen az euró helye – konfliktusoktól és ellentmondásoktól terhes, erőteljesebben, mint valaha. A politika és a gazdaság kapcsolata oly mértékben elágazott, hogy az egyensúly modellje végérvényesen ideológiának bizonyult. A pénzpiacok diktálják az eseményeket, továbbra is finanszírozzák a nemzetállamok eladósodottságát, és azok adóból finanszírozott költségvetéséből megszerzik azt a nyereséget, amelyet magából a termelésből már nem tudnak elérni. S ha a „rendszerszintű fontosság” monopolizálása sikerült, minden további nélkül zsarolhatják az államokat, és kockázatos értékpapírjaikat átengedhetik nekik. A „rossz” bankokat az állami költségvetések vásárolják fel.

Eközben a szociális állam egyes alkotórészeinek finanszírozási stratégiái is nehéz helyzetbe kerülnek a bevételi oldalon. Mivel a finanszírozási stratégiák a pénzügyi tranzakciókra kivetett illetékek és a megemelt vagyonadó segítségével is csak lassan és nagyon erőtlenül jönnek mozgásba, ha egyáltalán, a mozgásterek egyre szűkülnek. Egyidejűleg gond nélkül lehet a kevés nagyon gazdag országtól a digitális pénzügyi kapitalizmus rendszereibe euróbilliókat áttolni Európában. Az EU semmit sem változtatott ezen a rendszeren; egy sokkal inkább nagyobb keretben stabilizálta, miután a nemzetállamok szűk határai a tőke áramlása számára már nem jelentenek akadályt.

A bankok megmentése Európában

A mainzi helyi újság fogalmazta meg a lényegét 2012. július 10-én. A „Gyorssegély a spanyol bankok részére” című cikk bevezetőjében az alábbiak álltak:

„A felettébb ideges pénzpiacok megnyugtatására az eurózóna államai még júliusban milliárdos nagyságrendű segílyt nyújtanak a spanyol bankok számára. A legfeljebb 100 milliárd eurós segílyprogramról szóló megállapodást július 20-án írják alá.”

A *Lehman Brothers* befektetési bank 2008. szeptember 15-i összeomlása óta a pénzügyi válságok egymást érték, a banki és államháztartási válságok váltakozva. A köznyelv egyszerű életbölcsessel fejezi ki az ilyen válságok okát: „Erejükön felül költek.” A bankok ügyfeleik pénzével spekuláltak, és olyan tervekre nyújtottak hitelt, amelyeknél esély sem volt a kölcsön visszafizetésére.

Mértéktelenül teheték, mert a kölcsönösszegek csak néhány százalékát követelték meg önrészként. És az államok ezt azért teheték meg, mert a remélt gazdasági növekedés ígérete állt minden államkötvény visszafizetésének ígérete mögött. Most azonban már mindenki számára nyilvánvalóvá vált a politika korlátlan függősége a pénzügyi szektortól. A tőke kezében tartja az államot.

A különös és tipikusan európai az újságcikkekben az utalás a várt cselekvések gazdasági feltételeire, valamint a politikai szereplőkre. Az „ideges pénzpiacok” a globálisan áramló tőkemozgásokat jelentik, melyek áramlását bankok és bank-szerű szervezetek tartják mozgásban és irányításuk alatt. A gyengélkedő bankok tehát annak a rendszernek a részei, amely a problémáikat okozta. Amikor segítséget nyújtanak nekik, azzal a szörnyet táplálják. A politikai szereplők, a nemzeti kormányok vagy azok képviselői, amelyek az államháztartásaik biztosítását szolgáló államkötvények iránti szükségletükkel nem tehetnek mást, mint az „ideges pénzpiacok” igényeihez igazodnak. Valójában lényegtelen, hogy döntéseik bírnak-e demokratikus legitimitációval, vagy sem.

Az európai politika többszintű rendszerében a politikai cselekvés ezen feltételei sajátos módon éleződnek ki. Hiszen Európa maga is, mint központi politikai irányítás nélküli „gazdasági közösség”, egy deregulációs projekt; az euró rész-Európája tökéletesen kifejezi ezt. A piaci erőknek a nemzetállamok szűk határaitól nem akadályozva kell kibontakozniuk. Az „ideges pénzpiacok” ennyiben az európai egységesítési politika célja lettek még akkor is, ha ez nem egyértelműen, hanem az „emberek és áruk, szolgáltatások és a tőke szabadságaként” fogalmazódott meg. A korábbi időszak európai integrációs folyamatának ambivalenciája meglepően tisztán mutat rá a mai problémákra.

A kétarcú Európa

Az európai belső piac ténylegesen 1993. január elsején jött létre a 10 százalékos rekordszintű munkanélküliségi ráta árnyékában. Nemcsak a kibővített piac előnyei, hanem annak hátrányai is kísérték az Európai Gazdasági Közösség alapításának első ízben a Római Szerződésben megfogalmazott és 1957-ben még utópisztikusnak tűnő célja elérését. A '90-es évek közepére Európában a munkanélküliek száma 18 millióra nőtt, míg a szegényeké 52 millióra. Az európai valóság nyilvánvalóan más minőségű volt, mint annak pusztá gondolata.

Az európai valóság tehát már első pillanattól kettészakadt: egyre növekvő szociális problémák álltak szemben a gazdasági és politikai integrációval. A kapitalista piaci társadalom létrejötté mindig együtt jár a társadalmi integráció, a kockázatok leküzdése és a gazdasági biztonság mechanizmusainak újjáalakulásával. A kibővült európai piacon is szemben állnak a „modernizáció nyerteseinek” hasznai a „modernizáció veszteségeinek” veszteségeivel, ami a kompenzációs mechanizmusok és stratégiák intézményesítése útján orvosolható. Ezt erősíti minden olyan bővítési hullám, amely elsősorban az Európai Unió elmaradott régióinak számát

növeli. A mindenkori új tagállamok rendszerint gazdasági modernizáció előtt állnak, melynek során a várható gazdasági növekedést folyamatosan növekvő állami eladósodás útján lehet elérni. A növekedést azonban a hagyományos gazdasági feltételek „alkotó rombolása” (így hangzik Joseph Alois Schumpeter klasszikus elnevezése) révén azért nem lehetett elérni, mert a gyarmatosítás Európa központi régióinak gazdasági erőin keresztül a növekedést rendszerszinten behatárolta.

A *szociálpolitika* hagyományos feladatai közé tartozik a gazdasági fejlődés árnyoldalainak kezelése. Ez elsősorban a politikai követelések területén nyert teret, példának okáért az Alapjogi Charta létrejöttében (amelyet 2000 decemberében a nizzai csúcsértekezlet alkalmával fogadtak el) vagy az Európai Alkotmány tervezetében; az Európai Gazdasági Közösségben csak marginális eredmények születtek. A politikai eredmények gyakorlatba történő átültetése természetesen sokkal lassabban halad.

A 20. század végén, 21. század elején Európa és a világ katonai és politikai konfliktusai inkább eltűntették a közvélemény szeme elől a szociálpolitikai kérdéseket. A szociálpolitika sem mozog alapvetően új utakon, azonban követi a bővítés és együttműködés elmélyítésének európai elvét. A „Szociálpolitikai Cselekvési Program 1998–2000” egyrészt kiemeli az erős „szociális védelem” fontosságát az európai gazdaság világgpiaci cselekvőképessége szempontjából, azaz a szociálpolitika meghatározó szerepét, másrészt – a program szerint – a szociális védelemre irányuló szabályozásoknak a gyorsan változó világban a gazdaság optimális reakcióképessége érdekében „rugalmasnak” kell lenniük. A szociális problémák eközben várt kieleződését a valamennyi szinten megvalósuló kibővített képzési politikával és a kirekesztés elleni intézkedésekkel kell enyhíteni. Ezzel a „képzés” témája új jelentőséget nyert az európai politikai célok között; addig a téma mindenekelőtt az OECD területe volt, amely a gazdasági növekedés feltételeinek folyamatos korszerűsítésében érdekelt.

Az Európai Tanács 1999-es berlinben tartott berlini csúcstalálkozóján elfogadott „Agenda 2000” nevű dokumentum az EU strukturális és regionális politikájának reformjára tett végül javaslatot. Újrdefiniálták az egyes államok részét az évente újrafelosztásra kerülő 30 milliárd euróból, meghatározták a társadalmi össztermékre való tekintettel a strukturális politika terjedelmét, valamint előkészítették a keleti irányú bővítés szociálpolitikai modelljét. Az európai politika fontos feladatává vált, hogy megtalálja a kompromisszumot a déli és nyugati országok (Görögországtól Írorszáig terjedően), valamint az évezred első évtizedében csatlakozott szegény közép-európai országok támogatás iránti igényei között. A már az évtized kezdetére újra tudatosult egyenlőtlenségek a mai napig elkísérik az európai politikát. A további pénzügyi dereguláció erői azonban erősebbnek bizonyultak azoknál a figyelmeztető hangoknál, amelyek már akkoriban felismerték az egységes gazdasági és valutaövezetből származó irányítási nehézségeket. A nizzai csúcson (2000) nyilvánossá váló vita a különböző szereplők részvételéről a véleményformáló és döntéshozási folyamatban rámutatott a probléma bonyo-

lultságának elmélyülésére és a konszenzusépítés korlátozott képességére. Az európai politika nehézségei újra és újra felszínre kerülnek: a politikának, amennyiben szeretne valamelyest lépést tartani a gazdaság hálózatépítő sebességével, mindig össze kell szednie magát és újrakezdeni, mivel az államoknak „nincs más választásuk”. Csupán az egészen gazdag országok, mint Svájc vagy Norvégia, tudták megőrizni politikai önállóságukat, míg a többiek egyre élesebb küzdelemben versengenek egymással a tőkebefektetésekért és az államháztartások biztonságát szolgáló banki kölcsönökért, és ezért együtt kell működniük. Egyidejűleg számításba kell venniük – és ez a feladat a közös eurővezetben hatványozottan jelen van –, hogy az önálló államok többé már fel nem számolható módon összekapcsolódnak.

A befolyásolás lehetőségei azonban szisztematikusan eltorzultak. A gazdaságilag domináns ország, Németország, összekapcsolódott a konszernekkel és nagybancokkal, és ily módon megnövelte befolyását. A nemzeti érdekek és a tőke érdekei egyidejűleg lehetnek hatékonyak, példának okáért az autóparral szemben támasztott szigorúbb környezetvédelmi előírások megakadályozásánál.

A demokratikus legitimitás alapvető problémái

Az európai integrációs folyamat egyike a 20. évszázad mélyreható változási folyamatainak. Míg az évszázad első felét az Európában előidézett világháborúk határozták meg, a második felére, legalábbis Nyugat-Európában, „a növekedés, a jólét, a szabadság és a béke” időszaka nyomta rá bélyegét”, ahogy Jaques Delors híres meghatározása hangzik.

Az új Európa keletkezéstörténetében a közösség fogalma meglepő, de érthető szerepet játszik. A túlnyomórészt feudális és klerikális, majd nemzetállami és demokratikus különálló identitások évszázadaival szemben egy nagyobb egység új formációinak nehezebb helyzete alakult ki. A közösség fogalmának használatával, amelyet Ferdinand Tönnies óta a kis, átlátható, életvilágbeli megalapozottsággal bíró családi, baráti és szomszédsági hovatartozásra alkalmazzák, még az olyan technikai jellegű képződmény, mint az Európai Szén- és Acélközösség is jelzi az azonosság iránti nagyfokú igényét. Azóta a központi európai feladatok egyike lett a valahova tartozás iránti érzések felkeltése és erősítése. A nagy piac célszerűségén nyugvó Európa sikeres, azonban nem kötődik hozzá identitás és érzelm. Mindaddig, amíg Európa gazdaságilag sikeres, ez eleinte kielégítő önazonosságot biztosít. A kelet-európai kommunizmussal való szembenállás és az a vágy, hogy Európában ne legyen többé háború, már régóta az integráció alapvető legitimációs tényezőjévé vált. Miután a két elem egyike teljesen eltűnt, a másik pedig lassan elhalványult, az Európával való azonosuláshoz új kulturális modellekre van szükség, amennyiben az integráció meg akarja tartani demokratikus legitimációját. Hogy Európa egy civil társadalom, vagy azzá kell válnia – annak

civil vagy civilizált társadalmi értelmében is –, az európai önazonosság olyan lényeges elemévé vált, amely elem többé már nem hiányozhat egyetlen politikai beszédből sem.

A nemzetállami értelemben felfogott szociális munka és biztonság, valamint az oktatásügy egységesítő funkciót töltenek be, ugyanis egyrészt demonstrálják az állam kivétel nélkül minden polgárára vonatkozó gondoskodási elvét, másrészt az összetartozás érzéséhez szükséges kognitív összetartozás érzését is életre kell hívniuk. Ezáltal céljaik és módszereik tekintetében szükségszerűen bizonytalan-ná válnak. Az uniót európai keretekben kívánják bővíteni, anélkül hogy feladnák a nemzetállami keretet, amely éppen a szociális és oktatási ügyek tekintetében központi helyen marad. A társadalom és oktatáspolitikának egyidejűleg kell foglalkoznia az európai (folytatódó) nyitás által lehetővé tett mobilitással és a lakosság keveredésével, miközben egy további paradoxonnal szembesül: az oktatási rendszernek az értékessé váló jogosultságokat biztosító lehetőségeket oly módon kell szétosztania, hogy mind az állampolgárok különleges helyzete megmaradjon, mind pedig az újonnan érkezők esélyeit is garantálja.

A szociális munkának különösen azokkal van feladata, akik az európai és a globális nyitási folyamatok vesztesei. Szét kell osztania a szűkös javakat a szegényeknek, és egyidejűleg politikailag is támogatnia kell őket, nehogy alulról szűnjön meg az Európa Projekt legitimitása.

Ebben a helyzetben éppen a szociális és oktatásügy területén kell új gyakorlati és elméleti egyensúlyozási feladatokat elvégezni. Olyan személyek által elvégzendő egyensúlyozási feladatokról van szó – mint például az ápolók –, akik munkahelye veszélyeztetettnek tűnik, vagy akik hátrányos helyzetbe kerülnek a más országokból érkező illegálisan vagy legálisan foglalkoztatott ápolókkal szemben. Ez utóbbiak megjelenése közvetlenül a könnyített európai mobilitás számlájára írható, s ez egyúttal a szociális biztonság (pl. a munkajövedelmek vagy munkajogi védelem) eddigi színvonalának destabilizációját hozza magával. Az ellentmondások kiegyensúlyozása olyan szervezetek feladata is, amelyek a népek közötti megbékélés eszményét képviselik, összefognak a közös érdekképviselő céljából Brüsszelben, és ezzel egy időben a nemzetállami rendet védelmezik, mert ígéretük szerint megvédik azt az Európa-szintű versenytől.

A szociális szektor példáján bemutatott ellentmondás az európai orientációs szükségszerűség és a nemzeti szintű bezárkózás között járványszerűen terjed, s érinti a nemzetállamok költségvetését is. És éppen ez jellemzi az euróövezet legitimitációs problémáit, amelyek a kontinentális kapitalizmus válságában törnek felszínre. A periférikus modernizálási folyamatok Görögországban, Spanyolországban, Olaszországban és Írországban „gazdasági csodához” vezethetnek egy adott időszakban, s tőkeakkumulációt tesznek lehetővé elsősorban a társadalom egy szűk rétegénél. Az állam klientúra- és szociálpolitikáján keresztül biztosítja legitimitását. Válság idején a munkavállalók és családjaik szociális jogait csökkentik, míg a gazdagok pénzüket a biztonságos Svájcba vagy máshová vihetik. Mivel az európai rendszer a szegénység és gazdagság eloszlásán semmit nem tud és nem

akar változtatni, nem fognak intézkedéseket hozni ezen mechanizmusok ellen. Az eurózána gazdag országáiban, amelyek a válság előtt és annak folyamán folyamatosan profitálnak a periférikus országokba irányuló exportból (pl. fegyverexport Németországból Görögországba), az a benyomás keletkezik, és populista módon erősödik, hogy a szegény országokat támogatni kell, s ez a gazdag országokban is jövedelemkieséshez vezet. A gazdag államok az európai politika színterén ezzel egyidejűleg érvényesítik azt a politikai alapelvüket, hogy a szociálpolitika első-sorban a takarékoskodás területe legyen. A szegény országokban szükség esetén addig kell a választásokat megismételni, amíg egy Európa-orientált politikát – azaz a szociálpolitikai takarékoskossági programokat – végrehajtó kormány kerül hatalomra. Az európai alkotmányról szóló népszavazások ismétlődésével már kétszer is sor került a „tetszik – nem tetszik – ez van stratégia” alkalmazására a gyakorlatban. Mindkét országcsoportban ezért kap lábra a nacionalista populizmus, melynek szórványos dühe első-sorban „az idegenek” ellen irányul. „Európát” a nélkülözéssel és problémákkal azonosítják.

A helyzetet mindenekelőtt az élezi ki, hogy egy már nem szabályozott gazdasági térben nemcsak a pénzügyi és gazdaságpolitikák közösségivé válása marad el, hanem a munkapiacok és azok feltételeinek fokozódó deregulációja a nemzeti szinten irányított szociálpolitikát is felszámolja. A munkaerőpiacon a munkaadói oldal akadálytalanul hasznosítja a megélhetési költségek óriási európai különbségeit, és tömegesen látja el magát olcsó munkaerővel. A vendégmunka volumene robbanásszerűen nő, és mivel a nemzeti szinten meghatározott társadalombiztosítási rendszerekbe nem igényel befizetést, azok sorvadásához vezet. A munkaerő kiküldetésének és átengedésének európai szinten bevezetett eszközei, valamint az alvállalkozások szabadságának szabályai a munkaadói oldal számára a legnagyobb rendelkezési szabadságot biztosítják, minimális költségek mellett. Nagyon rugalmas, individualizált munkaerő vonul végig Európán a megteremtett egzisztenciával, de csak addig, amíg a vándorló munkaerő a munkafolyamatban közvetlenül felhasználható. A „szabadság”, amit Karl Marx a munkaszerződéssel kapcsolt össze, most a munkaviszony előtt létezik, és a munkaszerződés egyre kevésbé részesíti szociális védelemben a munkavállalót. A jövőben, amikor harmadik országbeli munkaerők is alkalmazhatóak lesznek az Európán belüli munkarendszerben, egy svéd tulajdonban levő lengyel cég kínai építőmunkásokat fog alkalmazni Magyarországon, és senki sem fogja tudni, a munkásokat is beleértve, hogy milyen feltételekkel folyik a „verseny az összeomlásig” (Anke Hassel).

Divergencia konvergencia helyett

Az európai társadalmat már a '90-es évek vége óta növekvő dezintegrációs folyamatok jellemzik. Ez a tétel mindenekelőtt a társadalom „munkatársadalmi” karakterére vonatkozik, amelyből, legalábbis részben, elfogy a munka. Míg 1970 és 1980 között az Európai Közösségben a munkanélküliség 4,2 százalékos volt,

a rákövetkező évtized folyamán 9,3 százalékra emelkedett és a 90-es években már nem maradt a 10 százalékos határ alatt. A századfordulót követően folytatódik a folyamat, mind Európán, mind az egyes államokon belüli különbségekkel. Az európai régiók az integrációs folyamat kezdete óta a legnagyobb egyenlőtlenségeket mutatják. A kitűzött célt, hogy a nagyobb európai piacon a termelékenységet jelentős mértékben növeljék, elérték ugyan, de a vele összefüggő munkaerő-felszabadító hatás is bekövetkezett. Ezzel párhuzamosan csak az 1988-as híres Cecchini-jelentéssel¹ egyoldalúan megígért nagy gazdasági hatásokat lehetett propagálni, a modernizálás veszteségeit azonban szisztematikusan elhallgatták. (Az EU és az USA tárgyalásait a szabadkereskedelmi egyezményről egyébként hasonlóképpen a foglalkoztatás növekedésének ideológiájával indokolják, mintha az egyik piaci résztvevő növekedése nem a másik lehetőségeinek csökkenésével függne össze.) A periférikus területek munkanélkülisége a „Cecchini-program” egy figyelmen kívül hagyott következménye. Amikor Európa néhány periférikus területén, így például Görögországban és Portugáliában, a (legalábbis a statisztikailag regisztrált) munkanélküliség hosszú időn keresztül az európai átlag alatt volt, akkor ez a még nem elégséges mértékben megvalósult európaisággal függött össze, mert a hagyományos társadalmi rendek és az árnyékgazdaságok a formális munkanélküliséggel szemben még kínáltak más megoldási módokat. Ezeket az integrált, habár gyakran bizonytalan életfeltételeket a modernizáció messzemenően felbomlasztotta. Négy dimenzióban konkretizálhatók a fejlemények.

(1) Az európai munkanélküliség problematikájában az előbbieken felül az a körülmény áll, hogy a tartós munkanélküliség aránya folyamatosan nő, és a periférikus régiókban a fiatalok munkanélkülisége 50 százalék felett alakul. A mögöttes ok a felnövekvő generáció tartós marginalizálódása és nem megfelelő integrációja. E problémák átmenetileg háttérbe szorultak, azonban válság idején ismét előtérbe kerülnek, rendszerint az érintettek tüntetései során. Haragjuk az európai uralkodó elit ellen irányul, akik személye és nemzeti hovatartozása a legegyszerűbben azonosítható. S mivel a tiltakozásuk hatástalan marad, haragjuk a kisebbségek és a lakosság más, gyenge csoportjai ellen fordul.

Ezeket a jelenségeket, tekintettel a gazdaság egyidejűleg fokozódó globalizációjára, különösen kritikus módon kell megítélni. A szabad világpiacon verseny, amely csak a '90-es években nyílt meg, a racionalizálás útján a termelékenység további növelésére és Európán kívüli befektetésekre kényszerít, ezért növelni fogja Európa munkaerő-piaci problémáit.

(2) A jövedelemelosztás dimenzióját tekintve az olló egyre inkább nyílik. Míg a lakosság 10 százaléka rendelkezik a jövedelmek 40 százaléka felett, a nettó fizetési arány a '60-as évek elejének szintjére süllyed, és a középrétegek aránya

¹ A közgazdász Cecchini 1987 előtt egy 16 kötet terjedelmű, a belső piacra vonatkozó előrejelzést állított össze. Az előrejelzések 16 ezer vállalathoz intézett kérdéseken alapultak. (A ford.)

a lakosságon belül lassan visszaesik. A társadalom alsó szintjén ezzel egyidejűleg nő a szegénységben élők aránya, ami már a lakosság ötödét-harmadát érinti. Különösen a bevándoroltak szegénysége nagy. Míg Görögországban például a lakosság egy részének elszegényedése növekszik, a magánpénzek Görögországból Németországba utalása csúcspontot döntött.

(3) A helyzetet súlyosbítják a demográfiai változások. Az ipari társadalom életszakaszai megváltoznak, mindenekelőtt a hosszú időskori életszakasz hoz magával szociális problémákat. A nyugdíjellátás jelenlegi mechanizmusai (nyugdíjak, magas szintű társadalombiztosítási szolgáltatások, kiegészítő szolgáltatások) az idősek egy aránylag gazdag osztálya számára jó életszínvonalat biztosítanak, de a generációk közötti törésvonalakhoz vezethetnek. Bár az elmúlt évtizedekben az időskor képe modernizálódott, és „megszabadult” (ha problémás módon is) negatív aspektusaitól, mégis számolni kell a tendencia megfordulásával és az időskor leértékelődésével. Előbb-utóbb meg kell teremteni az öregségi ellátás előreláthatóan bekövetkező vagy már bevezetett megnyirbálásainak a jogi alapjait a törvényhozás szintjén. Ezzel egyidejűleg a gyermekekre és fiatalokra fordított összkiadások csökkennek, ami különösen azért visszás, mert az oktatás az európai társadalmak különleges „helyi tőkét” jelenti.

(4) Negyedik tendencia az orvosi géntechnológia fejlődésével függ össze. Jelenleg a kollektív biztosítási rendszerek az egyéni kockázatok (öregség, betegség, rokkantság, munkanélküliség vagy ápolási szükséglet) kiszámíthatatlanságán nyugszanak. Az emberi élet biológiailag nem irányítható volta mégis fokozódó mértékben relativizálódik, mert a „markerekről” szóló felismerések egyre inkább a kockázatok egyéni fokának megjósolhatóságát eredményezik. A biztosítási kockázatok személyre való lebontása következtetésképpen lehetővé teszi a járulékok és a szolgáltatások iránti igények újrafelosztását és az életesélyek mélyreható megkülönböztetését. A biztosítási rendszerekben levő szolidaritás megkérdőjeleződik.

„Ha közös horizontra helyezük a strukturálissá váló tömeges munkanélküliség, a növekvő jövedelmi egyenlőtlenségek, az ipari társadalmak életszakaszainak felbomlása és a szociális mentőcsomag kiüresedésének négy távlatát, felvetődik egy teljesen új szociális kérdés. Habár ezt a kérdést még nem tették fel kielégítő egyértelműséggel, egy dolog azonban már világos: az európai szociális állam már nem képes ezt a kérdést megválaszolni. Ezért az a szemrehányás, hogy a szociális állam túl drága, eleve tévútra vezet. A szociális állam teljes intézményrendszere elvesztette évszázados tartósságát, céljainak és forrásainak eddigi megalapozottsága már nem érvényes.” (Koch 1995: 645).

A népesség nagyobb csoportjai bizonyos értelemben „kirekesztődnek a társadalomból”, s e nagyobbá váló csoportok számára a modern társadalmakban már nem állnak rendelkezésre befogadó mechanizmusok.

Az európai társadalmi modell egyre inkább három szintre tagolódik, amelyekben a különböző környezetek színes képe és a sokszínű társadalmi helyzet a régi társadalmi modelleket feloldja. A földszinten a szociális segélyből és az egyéb korlátozott összegű átutalások biztosította minimális jövedelemből élő, ingyenkonnyhákon étkező társadalmi réteg él. Itt különösen világosan jelennek meg a szolidaritás területén a differenciálást célzó megszorítások (fogyatékossgal élők, gyermeküket egyedül nevelők, menedékkérők juttatásai). Az első emeleten a biztosítottak kényszerszolidaritásában élők rétege lakik, akiknek agresszív módon vigyázniuk kell arra, hogy a hozzájárulásaikból származó csökkentett szolgáltatások ne a földszintre jussanak. A második emeleten pedig végül azok élnek, akik a piaci modell alapján magas bevételeiknek köszönhetően megengedhetik maguknak a magánbiztosítást.

Ebben a modellben – a jelenlegitől eltérően – a munkatársadalom iránti igényt feladták, ebben a szociális helyzetben a politikai demokrácia már nem talál társadalmi bázisra. A szociális állam, mint a munkaadók és a szakszervezetek bértárgyalásainak „tartókerete”, háttérbe szorul, az egyenlőségeket az egyenlőtlenségek váltják fel. Az európai integrációs folyamatban azonban éppen annak az ígéretnek van fontos szerepe, hogy az egyenlőtlenségeket (szociális és területi értelemben is) fel lehet számolni („Haladás a közelítés útján” – hangzik a varázsige a Római Szerződésben). A területi egyenlőtlenségek példája azonban a valóságban más irányú fejlődést mutat.

1950 és 1960 között a regionális egyenlőtlenségek az akkori Európai Közösségen belül 19 százalékkal csökkentek, mert az ipari fejlődés központjai felé irányuló munkaerő-migráció javította a kvótaértéket (egy főre eső bruttó hazai termék). A '60-as évek folyamán az egyenlőtlenségek változatlanok maradtak, hogy a '70-es években azután ismét erőteljes növekedésnek induljanak. Itt nem a nemzetek közötti összehasonlításnak van jelentősége (az egyenlőtlenségek aránya még mindig 1 : 6), hanem inkább a régiók közöttinek (1 : 10). A regionális egyenlőtlenségek mind gazdasági (társadalmi össztermék, munkanélküliség, alulfoglalkoztatottság, szegénység), mind szociális, kulturális és politikai dimenziókban is megmutatkoznak. Az 1975-ben létrehozott, regionális fejlesztéseket célzó Európai Regionális Fejlesztési Alap nem tudja a növekvő egyensúlytalanságokat megfelelően kiegyenlíteni. Az egész fejlődés szempontjából fontos figyelembe venni a növekvő egyenlőtlenségeket a periférián levő országokban, ahol a modern növekedési pólusok kitágulnak, és a gazdagok és szegények közötti különbségek tovább növekednek.

Az európai belső piac kialakulásával ezek a folyamatok folytatódtak. A társadalmi össztermék növekedésére gyakorolt sajátos belső piaci hatás Németországban, Belgiumban, Luxemburgban, Nagy-Britanniában és Írországbán különö-

sen magas volt. A belső piaci hatás munkahelyteremtő szerepe Németországban, Nagy-Britanniában, Luxemburgban és Belgiumban is különösen egyértelműen mutatható ki (Konle-Seidl 1991: 14). Húsz évvel a megállapítás után láthatjuk, hogy ezek a gondok a pénzügyi válság során teljesen nyilvánvalóvá váltak. További, nem elhanyagolható polarizáció következik be a belső piacon a magasan képzett munkaerő migrációja következtében:

„Az erősödő európai versenyben a növekvő képzettségi követelmények, az idősödő munkaképes korú lakosság és a kevésbé népesebb fiatalabb korosztályok erősíteni fogják a *szűkös számú szakképzett munkaerőért folyó Európai Közösség szintű versenyt.*” (Konle-Seidl 1991: 19, kiemelés az eredetiben)

Az Erasmus- és Socrates-programokkal maga az EU is hozzájárul a szakképzett munkaerő nemzetek közötti mobilizációjához.

Társadalmi dinamizálás

A társadalmi rend számára, ahogy ez a 19. század végén kikristályosodott, a nemzeti szociális állam szerkezete volt a mintaadó. Közte és a nemzetgazdaság között egy szűk sávú kölcsönös irányítási kapcsolat állt fenn, a bérből élők egzisztenciájának folyamatos biztosítása közös érdekük volt. A 20. század '50-es és '60-as éveiben ezért az iparosodott országokban stabil társadalompolitikai infrastruktúra jött létre. A század második felében ez a szociális szolgáltatások területére is kiterjeszkedett, az ifjúságvédelem és a szociális munka erősödése feltartóztatlanul megkezdődött. Bár megszakításokat és késlekedéseket többször is megfigyelhetünk, de a mai napig nem tapasztalhattunk a szociális államot veszélyeztető komoly tényezőket.

A társadalmi problémák szerkezetében és minőségében azonban mégis változások körvonalazódnak. A kulcsszavak: tartós munkanélküliség, tartóssá váló szegénység, a kockázatok kezelésének privatizációja. A háttérben a gazdaság és az állam elválnak egymástól, az európai belső piac például a gazdasági döntések új szintjeit hívta életre, amelyek a kisebb államegységektől elkülönülnek, így nem érvényesül a szakszervezetek szervezett ellenhatalma és a parlament demokratikus ellensúlyozó ereje.

A globalizáció, legyen akár realitás vagy akár a jóléti állam kényelmének megrendszabályozására használt érvelési furkósbot, a Világbank, a Valutaalap és a konszernek kontinenseken átívelő rendszerének globális szintjét építi fel, mellyel szemben a demokratikus és társadalmi intézmények csak gyenge pozíciót tudnak kialakítani. Ebben a helyzetben a nemzetállam, amelynek a belátható jövőben szociális biztonságot kell garantálnia, nehéz helyzetbe került. Vonzó feltételeket kell teremtenie a világon átszáguldó pénzügyi tőke számára, aminek következtében oktatási és társadalompolitikai játéktere beszűkül. A társadalmi

integrációs folyamatok helyi szintre való hárítása ugyan a nemzetállamot lélegzetvételhez juttatja, a településeket azonban végtelen eladósodásba taszítja.

A kockázati társadalom másik oldalát szemlélve: már a jóléti állam '70-es évekbeli virágzása idején elindult az időközben elhíresült *hagyományos életformák eróziója*. A szociális állam a kiscsaláddal a nemek közötti tipikus hierarchia, a privatizált szaporodás és szocializáció bázisán, valamint az ingyenes gyermeknevelés, a fogyatékkal élőkrol és idősekröl való gondoskodás keretében tudta kifejteni hatását. A szociális integráció megváltozása azokra nézve, akik keresőtevékenységgel nem tudnak maguknak önálló életvitelt biztosítani, a személyes szociális szolgáltatások iránti növekvő igényvel kapcsolódik össze. A demográfiai változás hatása előfeltétele és egyben következménye is ennek a folyamatnak, és nagyban erősíti azt. A szociális szükségletek és az állami cselekvési mozgáster közötti szakadék nő.

A jelenkori társadalomelméletek eltérő módon hangsúlyozzák és nevezik meg ezt a helyzetet. Ennek során nagy szerepet játszik a „poszt” előszó. A *posztmodern* megjelölés általánosan használatos, a *posztfordista* szó a jóléti állam kapitalista lényegére vonatkozik, a *posztipari* megjelölés a szolgáltató társadalommá való átalakulást emeli ki, „*poszt szocialista állapot*” mindenekelőtt arra mutat rá, hogy a nagy remények ideje végérvényesen elmúlni látszik. Ebben a helyzetben a szociális igazságossághoz mint vezető normához igazodó újraelosztási politika háttérbe szorul. Előtérbe lép a különbségekröl szóló diskurzus, a különbözőségek elismerését folytató politikának, a feminizmus és a multikulturalizmus által hajtva, biztosítani kell a jogot mindenki számára saját identitásához. Kultúrpolitika lép a szociálpolitika helyére. Amikor társadalmi mozgalmak gondoskodnak saját identitásukról – és ez alkotja ennek a helyzetnek a harmadik ismertetőjegyet – a neoliberalizmus ideológiája aránylag háborítatlanul terjedhet. Mindaz, amit a legszélesebb értelemben véve a szociális államban az általános közellátás területére tartozónak és ezért állami szinten szabályozandónak tartanak, kérdésessé válik: áram- és vízellátás, tájékoztatás és kommunikáció, mobilitás és szállítás, nyugellátás és oktatás, már nem olyan egyértelműen állami szinten szabályozandó területek többé.

Az európai többszintű rendszer válsága

Az Európai Gazdasági Közösség 1957-es létrehozása óta az európai intézmények kontinentális és globális szinten is jelentős szereplővé váltak. Az alkotmány elhúzódozó ratifikálása ezen szereplők megerősödését csak hátráltatja, de alapvetően fel tartóztatni nem tudja. Az európai integrációs folyamat ugyanis már sok válságot átélt, mivel a lakosság többsége számára gazdasági előnyökkel jár. Franciaország egyszer az „üres székek” politikájával próbálta nemzeti érdekeit érvényre juttatni, Nagy-Britannia különösen az Európai Unió társadalmi haladását gátolta több alkalommal, Írországban és Dániában az unió bővítési és politikai koordináci-

ós és együttműködési folyamatának elmélyítését akadályozták népszavazásokkal. A 28 tagállam szerződéses egyesülése mellett létezik a schengeni megállapodás, az euroövezet, a bolognai folyamat Európája, valamint az Európa Tanács kulturális és emberi jogi Európája is. Az eltérő politikai folyamatok különbözősége lehetővé teszi a rugalmasságot és az eltérő sebességet – ám a belső piac az uralkodó egység. Minél gátlástalanabban dinamizálódik azonban, annál nagyobb a valószínűsége, hogy mobilizálódik a társadalmi, politikai és kulturális ellenállás a gazdasági gondolkodásmód dominanciája és annak az európai sokszínűsége gyakorolt hatása ellen.

Összességében ma egy ötfokozatú modelltől beszélhetünk, amellyel a politikai folyamatok összekapcsolódnak. *Globális* szinten a konszernek és tőzsdék, valamint az USA irányítása alatt a Világbank és Nemzetközi Valutaalap játsszák a vezető szerepet. A *kontinensek* szintjén cselekvőképes, hatékony egységeket találunk, mint például az amerikai szabadkereskedelmi övezetet, de például Afrikában nincsenek ilyen egységek. Európai szinten a *nemzetállamnak* továbbra is nagy politikai, kulturális, társadalmi, valamint korlátozott gazdasági súlya van. Fiskális és gazdaságpolitikai hatáskörének korlátozása hozza a döntő változást. A *régiók és helyi egységek* szintjei a területi fennhatóság és a polgári demokrácia európai hagyományaiiban általában ugyancsak jelentősek, különösen az infrastruktúrával való ellátás területén. Ebben a többszintű rendszerben adódnak eltolódások, amelyek a válságkezelés sajátos formáit is megmagyarázzák.

Az európai szint a négy szabadságjog szintje: a tőke, az áruk, a szolgáltatások és végezetül – noha a büntető törvénykönyv és a társadalombiztosítási törvénykönyv által még mindig korlátok közé szorítva – a személyek szabad mozgása. Ez utóbbi alatt a Római Szerződés (1957) óta a munkavállalókat értik. Az európai alkotmánnyal (2004) ezek a szabadságjogok elvárás jellegűek lettek. A belső piac a gazdasági terjeszkedés korlátját lebontotta, amely azóta a kibővült piac nagyságának megfelelően fejlődött. Az európai konszernek határozzák meg egyre inkább a helyzetet, és az ő beruházásaikért kell az államoknak, a régióknak és a helyi közösségeknek versenyezniük. Az egész Európára kiterjedő versenyképesség az a kényszerítő erő, amelynek az összes egyéb szándékot alá kell rendelni. Ez vonatkozik minden nem közvetlenül vagy közvetve a versenyképességet célzó kiadásra.

Az olyan elemek, mint a szociális igazságosság, a generációk közötti szolidaritás, a szegények javára történő újraelosztás, az életkörülmények egyenlősége és hasonlók ezért nehéz helyzetben vannak, a korábbiaknál is nehezebb helyzetben. Az új európai rend a versenyállamiság rendje (vö. Ziltener 1999).

A versenyben az erősebbek kerekednek felül. A válságban is. A válságkezelés feltételeit az európai központi kormányzatok diktálják a periférián található eladósodott országok számára. Eközben érvényre juttatják bankjaik érdekeit – amelyekben az államok nyugdíjalapjai és a szakszervezetek sztrájkpénzei is nyugszanak –, valamint saját gazdasági érdekeiket is. Teszik ezt azért, mert a szociális kiadások leépítése árán megcélzott adósságkönnyítést követően a szegényebb

országok ismét a gazdasági növekedés útjára lépnek, ami a központi államok exportkilátásait javítja. Exportképességük biztosítása érdekében még a virágzó államokban sem lehetnek a szociális programok túlságosan bőkezűek. Európa végérvényesen a társadalmi egyenlőtlenségek fennmaradását és növekedését szolgáló gépezetté vált.

Európa védelmében

Az első európai közösség, az 1952-es Szén és Acélközösség (ESZAK, Montánunió) azért jöhetett létre, mert a 2. világháború következményeként mutathatták be, és mert a nemzeti szuverenitási jogok átengedésétől – éppen egy katonailag fontos és támogató gazdasági övezetben – a világbékét támogató politikai hatást remélték. „Európa” ismét a háború következményei legyőzésének szimbólumává vált. Ez a kísérezene követte az Európai Gazdasági Közösség 1957-es megalapítását is, amely a jövőre gazdasági növekedést és jólétet ígért. A „hidegháború” által kettészakított Európában az EGK-t a szabadság, a fejlődés és az emberi jogok mentváraként is ünnepelték. Valójában azonban nem beszélhetünk a történelmi folyamat egyetlen dimenziójáról. Már a kezdetektől fogva sokkal inkább erős gazdasági érdekek képviselői törekedtek a piacok liberalizációjára, noha az OECD már egy ilyen unióról vitázott (Bayer 2002). Az Európán belüli békét célzó remények és a gazdasági növekedés tapasztalatai, az utazás szabadsága és a rendszerverseny sikerei azonban egy olyan európai „identitásban” egyesültek, amely csak az európai integrációs válságokban ingott meg.

A 2009 utáni pénzügyi és állami válság idején megismétlődött ez a folyamat – de magasabb szinten. A kormányok azóta csúcstalálkozóról csúcstalálkozóra, válságkonferenciáról válságkonferenciára rohannak, és nem tudnak úrrá lenni az euróövezet pénzügyi válságán. A gazdaságilag gyengébb államok nemzeti kormányai az államháztartás gondjait államkötvényekkel tudták orvosolni. Ezt az utat, amely a Maastrichti Szerződés (1992) stabilitási kritériumait sérti, a domináns országok, Németország és Franciaország részéről rossz szemmel nézték, midőn ezen országok konjunkturális nehézségeiket – a szerződéssel szembemenve – egyre magasabb államadósság segítségével oldották meg. A globálisan szabadjára engedett pénzügyi kapitalizmus nem nézi ezeket a fejleményeket ölbe tett kézzel. Az állami hitelfelvételek céljára rendelkezésre bocsátott, látszólag korlátlan mennyiségű pénzüsszegekkel gyakorol nyomást rájuk, és profitját az általa irányított pénzpiacokon bekövetkező fejleményekre tett fogadások útján növeli. Ily módon az „ideges pénzpiacok” diktálják az állami beavatkozások időpontját és terjedelmét, mégpedig a garanciavállalás és a pénz biztosítása révén.

A lényege ennek az, hogy minden állami cselekvést az egyetlen járható útként határoznak meg, és többé nincs lehetőség tekintettel lenni a lakosság érdekeire, akkor sem, ha az államnak van demokratikus legitimitációja.

Mihelyst ellenállás mutatkozik, a legsötétebb forgatókönyveket vázolják fel, amelyek a jólét végét közvetítik a lakosság felé. További stratégia, amely a lakosságot arra kényszeríti, hogy vakon bízson meg mindenben, „Európa” név alatt fut, az a valamiféle rosszal való fenyegetés, amit a lakosság szeretne elkerülni. Így például a német és a francia kormány („Európa kulcsfontosságú országai”) meg egyezett abban, hogy „különleges helyzetekben” a határellenőrzések bevezetésére ismét lehetőség nyílik (Prantl 2012).

A határellenőrzés akár csak ideiglenes bevezetését meg is kell indokolni. Elképzelhetőek nacionalista érvelések vagy harmadik országbeli polgárok, különösen a menekültek, az illegális bevándorlók vagy bűnözők agresszív meggyanúsítása, mondván, ők visszaélhetnek az Európán belüli utazási szabadsággal. A határellenőrzések újbóli bevezetési szándékának pusztá bejelentése hatásos: egy olyan Európa képzetét vetíti előre, amely a nemzetállamok örökét veszi át a harmadik felekkel szembeni védelem identitási stratégiájában, és amelyet a kormányok „jól” irányítanak. A jobboldali dán kormány ezt a gyakorlatot 2011-ben példászerűen játszotta végig: polgáraik idegenekkel szembeni félelmére alapoztak. Pontosan ez a politika jut intenzív módon érvényre jelenleg az európai államokban az EU égisze alatt.

A nyilvános viták és a legitimáció, valamint a parlamentek szerepe azonban jelentősen megnehezítik a pénzpiacok „idegességére” adott gyors reakciók lehetőségét. Ezért az euróövezet kormányai (2012-ben) kitalálták az „Európai Stabilitási Mechanizmust” (ESM), amely jelenleg a befizetés jogszerűségét illetően a német Alkotmánybíróság alkotmányossági vizsgálata alatt áll. Még ha sor kerül is a szerződés módosításaira, az európai politika iránya egyértelmű: az eurózóna tagállamainak kormányai „kormányzókat” fognak alkalmazni, akik kinevezik majd az ESM „igazgatóit”. Ők fognak hiteleket adni az eurózóna tagállamai számára, valamint segítséget nyújtani pénzüzeteknek, hogy felvásárolhassanak államkötvényeket és dönthessenek új pénzügyi eszközökről. Az ESM tehát egyidejűleg állam és bank is. A rendszerint a költségvetési szuverenitás demokratikus előjogának ügyében illetékes parlamenteket megkerülik, ha azonban azok mégis részesei lennének a folyamatnak, a kormány addig magyarázza nekik, hogy a kormányzók döntéseinek nincs alternatívája, amíg azok engedelmessé válnak. Európa többé már nem a szabadság és demokrácia birodalma, hanem a napóleoni prefektusoké.

A demokrácia – a nép uralkodását értve alatta – vagy az utcán fog megvalósulni és/vagy a nacionalista egymásra mutogatásban fog megmutatkozni, amelyek a kényszertársadalmakban rejlő agresszív potenciált külső irányba vagy belső ellenségek („az idegenek”, „az iszlám”) felé irányítják.

Egy ilyen „Európa” ellen mozgósítani kell az új Európa alapításkori békeszerető és a békét támogató törekvéseit, a szabad Európa demokratikus ígéretét meg kell védeni, akkor is, ha az európai integrációs folyamat lassabban halad, akkor is, ha a profitráták lassabban és kisebb mértékben nőnek, és akkor is, ha a modernizálás lelassul. Az „ideges pénzpiacok” diktátumával csak a demok-

ratikus ellenállás segítségével és a kevesek kezében levő gazdagság mérhetetlen növekedésével szemben a politikum visszanyerése útján lehet szembeszállni. A demokratikus Európa, ahogy Jürgen Habermas fáradszótlanul érvel mellette, az egyetlen alternatíva a fékevesztett tőke feudalisztikus uralmával szemben.

Egy, az európai szociális munkáról szóló friss publikáció elemzése sok helyen rámutatnak arra, hogy a szociális ügyek megalapozása a helyi gazdaságok szerepének felértékelése útján lesz megvalósítható (Csoba–Hamburger–Großhoff 2014²). Ez nemcsak a termelő gazdasági tevékenységek folyamán megvalósuló értékteremtésben, hanem a politikai önszerveződés magas fokában is kitűnik. Habár a helyi szervezetek politikai megjelenése inkább defenzív jellegű, a szociális hálózatok erősségei megmutatkoznak a területükön.

A megfigyelő szemszögéből nézve természetesen mindig fennáll annak veszélye, hogy e folyamatok dinamikáját romantikusan szemléli, mert egyelőre a nehézségek pusztá leküzdésére törekszik. S e folyamatok minden eddiginél jobban kötődnek a globális gazdasághoz. Identitáselméleti szempontból nézve annak az „európai identitásnak” jelentik a produktív ellentétét, melynek legitimitása szétporlad. E két szint között a nemzetállami politika alapvető válságba került, mivel sem a pénzpiac globális jellegű kényszerítő erejét nem tudja elhárítani, sem a gazdagok pártolásán nem tud enyhíteni, mert a „rendszerfontosságú” tőkét ők birtokolják. Nemzeti szinten ezért erőre kaptak a propagandisztikus és populista mozgalmak és jelszavak, de ezek ürességét a polgárok nagyobb része felismeri. Európa sorsa múlik azon, hogy ezek jövőbeni sikerességének útját állja.

Amennyiben nem sikerül megvalósítani egy szociálisabb Európát – tehát egy olyan Európát, amely a tőke mohóságának gátat tud szabni és a nemzetállamok demokratizmusát meg tudja erősíteni abban az értelemben, hogy annak társadalmi gazdagságát igazságosabban osztja szét –, akkor a nemzeti ellentétek Európája fog ismét életre kelni.

Fordította Józsa László

² A tanulmányról recenzió olvasható Somogyi Ildikó tollából ebben a számban.

Irodalom

- Bayer, Nikolaus (2002): *Europäischen Wurzeln der Union*. Visionäre Realpolitik bei Gründung der Montanunion. Sankt Ingbert: Röhrig.
- Cecchini P., Mike (1988): *Europa '92*. Der Vorteil des Binnenmarktes. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft.
- Csoba, Judit – Hamburger, Franz – Großhoff, Gunther (2014): *Soziale Arbeit in Europa Diskurse der Sozialarbeit, Europäisierung, soziale Bewegungen und Sozialstaat*. Schwalbach am Taunus: Wochenschau Verlag.
- Koch, C. (1955): Kein Umbau. Perspektiven des Sozialstaates in Europa. In *Gewerkschaftliche Monatshefte*, Heft 10, 641–652.
- Konle-Seidl, Regina – Walwei, Ulrich – Werner, Heinz (1991): Die Entwicklung der Arbeitsmärkte im Europäischen Binnenmarkt bis zum Jahr 2000. In Walwei, Ulrich – Werner, Heinz (Hrsg.): *Beschäftigungsaspekte und soziale Fragen des EG-Arbeitsmarktes. Beiträge zur Arbeitsmarkt- und Berufsforschung*, 142, 7–19.
- Prantl, Heribert (2012): Europas blinde Sterne. *Süddeutsche Zeitung*, 20. Mai, 4.
- Ziltener, Patrick. (1999): *Strukturwandel der europäischen Integration*. Münster: Die Europäische Union und die Veränderung von Staatlichkeit.

BUGARSZKI ZSOLT

A MAGYARORSZÁGI SZOCIÁLIS MUNKA VÁLSÁGA

Vitaindító gondolatok

Felkérést kaptam az *esély* szerkesztőségétől, hogy fogalmazzam meg vitaindító gondolataimat a szociális munka hazai helyzetével kapcsolatban. A válság szót már én kanyarítottam a címhez, mintegy össze is foglalva ennek az írásnak a tartalmát. Mivel vitát szeretnék provokálni, sarkosan fogalmazok, és elsősorban a szociális munka számomra problémás jelenségeiről írok. Mindezek miatt fontosnak tartom leszögezni, hogy noha igen kritikus álláspontot képviselek a hazai szociális munka megítélésekor, magam is ehhez a szakmához tartozom. És ez azért van, mert habár magam körül egyre kevésbé látom, belül meg tudtam őrizni egy olyan képet a szociális munkáról, amellyel azonosulni tudok, amire fel tudom építeni a szakmai identitásomat. Ha ez nem lenne, ha nem hinném, hogy van értelme ennek a szakmának, akkor ez a kritikus írás sem született volna meg.

Lassan három éve lesz, hogy a Szimpla Csoport blogján¹ közzétettem egy hasonló írást. Tartottunk pár összejevetelt, érkeztek reagálások, de alapjában nem változott semmi. Most eljött az ideje, hogy még egyszer, talán egy kicsit összeszedettebben immár egy folyóirat hasábjaink nekiveselkedjek a témának.

Morális válság

A magyarországi szociális munka az eltelt 6-7 évben a korábban általa, magának felállított összes morális mérce szerint csúfosan megbukott. A bukás nem 2010-ben kezdődött, amikor a szegényüldözés kormányzati tényezővé vált. Apró lépésekben, bázisszállásonként, szociális kártyán keresztül, úton a munkába kerekedett felül az a szemlélet- és gondolkodásmód, ami a jóléti szolgáltatásokat a szegények és nélkülözők megregulázásának eszközeként látja. Ez mára normává vált, az ellátórendszer egyre több elemét szervezik át, és válik a hazai szociális munka a belügyminisztérium egyik főosztályává.

¹ A jótévő asszonyoktól a fedőemelgető asszonyokig? http://szimplacsoport.blog.hu/2011/10/02/a_jotevo_asszonyoktol_a_fedoemelgeto_asszonyokig (utolsó letöltés: 2014. 03. 30.)

Lehet azt mondani, hogy ez a norma kívülről, felülről, kényszerként érkezett. Elsősorban a politika, és bizony a többségi társadalom oldaláról. Még ha elfogadhatjuk is ezt az érvelést, akkor is megmarad a kérdés: ilyen helyzetben mi a szakma morális kötelessége?

Arcpirítóan szégyenteljes szabályozás van ma érvényben Magyarországon a hajléktalanok üldözésére. Nincs egy lemondás, mindenki a helyén, a terület vezető szakemberei és véleményvezérei a „tűzoltás és a párbeszéd” fenntartásának szükségességére hivatkozva az új viszonyok között is folytatják tevékenységüket. Csupán maroknyi létszámú, a szakma sok szereplője által marginálisnak tekintett aktivista csoportok konfrontálódnak. Sajátos módon a konformabb kollégákkal való összeütközés inkább ez utóbbiak egyikét osztja meg, azóta az Új Szemlélet Csoportról² alig hallunk. A Város Mindenkié (AVM) mozgalom gyakorlatilag egyedülként marad állva a tiltakozás oldalán. Az ő csoportjukat ugyanis zömében az érintettek alkotják. A szakma képtelen bármilyen szervezett ellenszegülésre.

Hallunk viszont nem is ritkán kollégákat, akik apró lépésekben legitimálják a szegényellenes intézkedéseket. Mert azért tényleg..., mégiscsak..., és lássuk be... Olyan is akad, aki tapsolva üdvözli a új világot, ideje elfogadni az ország és vele a szakma „jobbratolódását”.

Számomra mintegy a koronát teszi fel az egészre, hogy amolyan teleologikus értelmezésként aztán megjelenik a szakmai diskurzusban a szociális munka egy olyan olvasata, miszerint ez mindig is egy „Janus-arcú” kettős küldetésű szakma volt, aminek a kontroll és a segítség ugyanúgy szerves része (Pataki 2008).

Letöltöttem az internetről az International Federation of Social Workers (IFSW) és az International Association of Schools of Social Work (IASSW) új, a szociális munka definíciójára vonatkozó javaslatát, amelyet 2014 júliusában Melbourne-ben tervez megvitatni és reményeik szerint elfogadni a két szervezet:

„A szociális munka egy gyakorlaton alapuló szakma és tudományos diszciplína, mely a társadalmi változás és fejlődés, valamint a szociális kohézió előmozdításán fáradozik, elősegíti emberek szabadságát és hatalommal való felruházását. A szociális munkában központi jelentőségű a társadalmi igazságosság, az emberi jogok alapelve, a közösségi felelősség és tisztelet a különbözőségek iránt. A humán- és társadalomtudományok elméleteivel, valamint az ősi tudással felvértezve a szociális munka embereket és rendszereket aktivizál, hogy választ adjon az élet kihívásaira és előmozdítsa a jólétet.” (IFSW 2014)

Én nem találok ebben a definícióban kontrollra, kettős küldetésre, Janus-arcra való hivatkozást. Pár napja a European Social Network hírlevelében találtam egy

² <http://ujszemlelet.blog.hu/>

rövid videót „Frontline: social work short film 2014”³ címmel, melyet a Szociális Munka Világnapja alkalmából tettek fel a YouTube videómegosztóra angol kollégák. A rövid klipben fiatal emberek beszélnek arról, miképpen járultak hozzá szociális munkások ahhoz, hogy jobbá váljon az életük. Egy krízist vagy problémahelyzetet átélt emberek írnak levelet, sms-t vagy e-mail üzenetet, köszönetet mondva szociális munkásuknak.

Ilyen tehát a szakma énképe. Ezt tesszük kirakatba, amikor magunkat ünnepelejük, és ezzel szeretnénk azonosulni. Sem a definícióban, sem ebben a kifelé közvetített énképben nem jelennek meg a fedőmelgető környezattanulmányok, a gyerekek családból való kiemelése, a fogyatékos emberek és hajléktalanok szem előli eltüntetése, emberek kioktatása és megregulázása, juttatásaik viselkedéshez kötése, a folyamatos kontroll alatt tartás. Ezek ugyanis egy erőszakos szervezet cselekedetei.

A szociális munka előbbi definíciójától a magyarországi szociális munka gyakorlata jelentősen eltér. Sok tekintetben az alapelvekkel ellentétes irányú, az érintettek számára ártalmas tevékenység zajlik.

Az idézett definíció, ha közelebbről megvizsgáljuk, bizonyos előfeltételeket fogalmaz meg, melyek között a szociális munka működni tud: emberi jogokon és a társadalmi igazságosság elvén alapuló jogrendszer, a társadalmi kohézió nevében az egyenlőtlenségek felszámolására való törekvés, a másság tiszteletben tartása, a változás, a fejlődés a mobilitás értéke, a közösségi szerveződések és az önálló cselekvés joga. Ezek egy liberális demokrácia ismérvei.

A szociális munka akkor tud hivatalos, állami ellátórendszer keretei között működni, ha olyan államba ágyazódik, amely a fenti alapelveket szintén magáénak vallja. Amennyiben nem ez a helyzet, és a szociális munka az öndefinícióihoz és szakmai alapelveihez marad hű, akkor illegálisba szorul, vagy meghasonlottá válik. Véleményem szerint Magyarországon ez utóbbi történik.

A szakmai gyökerek tisztázatlansága

Nem vagyok meggyőződve arról, hogy a meghasonlottság új keletű és napjaink demokratikus visszarendeződésének a következménye. A hazai szociális munkáról szeretünk úgy beszélni, mint ami a rendszerváltással született újjá, a demokratikus kibontakozás keretében épült fel. Ez azonban nem igaz. Éppen 10 évvel ezelőtt írtam egy tanulmányt a szociális szolgáltatások újjászületéséről, és abban arra igyekeztem felhívni a figyelmet, hogy az 1993-as szociális törvényben nevesített, akkor még mindössze 17 szolgáltatást (2-3 kivételtől eltekintve) a korábbi rendszer örökségéből emeltek át a jogalkotók (Bugarszki⁴ 2004).

³ <https://www.youtube.com/watch?v=84bE1M6Usz0> (utolsó letöltés: 2014. 03. 30.)

⁴ Az *esély* hivatkozott számában a nevem tévesen íródott Bugarszkyknak.

Nem önmagában az a probléma, hogy szociális szolgáltatások (esetleg más néven, de) léteztek a rendszerváltás előtt is, hanem az, hogy többnyire olyan szemlélet volt uralkodó, amely nehezen összevethető a szakma hivatalos definíciójával. A szocializmus idején létezett szolgáltatások ugyan már szakítanak a XIX. század (és annál is régebbi korok) morális megközelítéseivel, azonban a szovjet modellt, egy erősen medikalizált és intézményesített ellátórendszert, annak is az oppresszív, politikai dimenzióktól sem mentes változatát hozták létre. Míg a magyar segítő szakmák progresszív hagyományai a két világháború közötti settlement mozgalomhoz, vagy a méltán világhírű pszichoterápiás iskoláinkhoz kötődtek, ezekből nagyon kevés élt tovább 1949 után, és az a rendszer, amit ilyen vagy olyan megfontolásból 1990-ben mégiscsak továbbvittünk, az – legalábbis, ami a gyakorlatot illeti – sokkal inkább kötődött az államszocialista korszak intézményesített és medikalizált modelljéhez.

Mindezzel azt akarom mondani, hogy 1993-ban, ha valami újjászületett, hát az zömében az államszocialista rendszer „ápoló-gondozói”, intézményes kultúrára épülő ellátórendszere.

Krémer Balázsék 2010-ben a TÁMOP 5.4.1-es modernizációs program keretei között összeállítottak egy kutatás-előkészítő tanulmányt (Krémer et al. 2010), amiben amellet érvelnek, hogy a megváltozott munkaképességű, fogyatékossgal élő emberek segítésében az intézménytelenítés mellett a „gondozástalanításnak” is meg kell történnie. A létező ellátórendszer ugyanis – erősen medikális hagyományaiival – mind a mai napig egy ápoló-gondozó szerepkörben van jelen az általa jellemzően infantilizált és függővé tett emberek életében, és ezeket a szakmai hagyományokat követve önrendelkező, autonóm módon a saját életéről döntéseket hozó, a saját útját követő szabad állampolgár státusza (mert az integráció talán valami ilyesmit jelent) nem tud kibontakozni.

Rendkívül találónak tartom ezt a megfogalmazást, és teljesen egyetértek Krémer Balázssal: a napjainkban végre elinduló intézménytelenítés folyamata az égdta világon semmit nem fog érni pusztán a „kövek” kicserélésével.

Mindez azonban megítélésem szerint nem csak egy szűk szakterület sajátja. Egyrésztől minden más intézményes ellátáson alapuló szakterületre (idősellátás, pszichiátriai és szenvedélybetegek ellátása, hajléktalanellátás) jellemzőek a fenti kitételek, másrésztől ha megnézzük a szociális szakma jelenlegi összetételét, akkor azt látjuk, hogy a kb. 70 ezres szféra döntő többségét éppen ennek az ápoló-gondozó világnak a képviselői teszik ki. Amikor felsőoktatási intézményekben, szakmai rendezvényeken, publikációkban és a diskurzusok más felületein „szociális szakmáról” beszélünk, a kifejezés mögött legtöbbször a diplomás, bachelor (BA) vagy mesterfokozatot (MA) elérő szociális szakembereket értjük, akik családsegítőkbén, gyermekjóléti szolgálatoknál vagy menő alapítványok alternatív szolgáltatásainál tevékenykednek. Ők azonban a szociális szakma csak szűk kisebbségét alkotják immár 25 évvel a szakma újjászületése után is.

Ráadásul ha közelebbről megnézzük a hazai szakmai kultúrát, még ezekben a „modern”, közösségbe integrált szolgáltatási formákban is inkább fedezzük fel az „ápolás-gondozás” hagyományát, mintsem valamiféle fordított befolyás tanúi lehetnénk. Bizony itt is a nagy hal eszi meg a kicsit, és még a Nyugat-Európából adaptált, legkorszerűbb szolgáltatásaink is azonnal átítatódnak ezzel a sajátos magyar szolgáltatási kultúrával, nemegyszer ellenkezőjébe fordítva a szolgáltatás valós funkcióit.

Legjobban talán a szóhasználat, a magyar szakmai nyelv tükrözi ezt a hatást. Miközben az intézményes kultúra szinte érintetlen maradt, az eltelt 25 évben létrejött szolgáltatási formák rendre átvették/átveszik ennek a kultúrának a fogalmi és eszközkészletét. Évek óta senkinek nem tűnik fel, hogy miközben mi azonnal, gondolkodás nélkül bármilyen nemzetközi egyezményt, ajánlást, megállapodást aláírunk egy-egy emberi jogi alapelv biztosításáról, valójában még mindig ugyanazokkal a megoldásokkal dolgozunk, mint a '60-as években.

Családgondozónak hívjuk a szociális munkásokat. Gondozásba veszünk családokat, akikkel gondozási tervet készítünk, és annak teljesülését gondozási naplóban vezetjük. Gondozónók tevékenykednek a pszichiátriai gondozókban és a közösségi alapellátásban is. (A mintaként szolgáló nyugati ellátórendszerekben ugyanezt a munkakört esetenedzsernek hívják). Beutalunk és beutalót kérünk, átirányítunk, intézkedéseket foganatosítunk. Hajléktalan- és idősgondozás az, amiről beszélünk, nálunk idősnek lenni még mindig inkább betegség, mintsem életszakasz. Ezek a szavak egészen pontosan leírják azokat a kapcsolati, kapcsolódási mintákat, amelyek mentén mi alakítjuk a hazai szociális munka gyakorlatát.

A tízmillió házmester és önkéntes rendőr országában ráadásul erre rátelepül egy másik büszkeségünk is, a habsburgi örökségként továbbélő igazgatás és adminisztráció. Ezer helyen elsütöttem már azt a *PR Herald* folyóiratból származó hasonlatot, miszerint a magyar közigazgatás az '50-es évek névtelen feljelentéseinek stílusában kommunikál a lakossággal. Ennek egyik éllovasa a szociális igazgatás. Ha valakinek kétségei lennének efelől, nyugodtan vegyen kézbe egy gyámügyi határozatot.

Mindezt végiggörgetve már nem is tűnik olyan nagy erőszaknak az az erkölcsi, morális pálfordulat, amely az utóbbi években érte a szociális munkát. A morális alapú, érdemes-érdemtelen szemlélet visszatérőben van, és nem mondhatnám, hogy nem talál megértő fülekre.

Bizony termékeny talajra hullottak a magok, nincs is ezen mit csodálkozni, hiszen a szociális munka sem független attól a társadalmi kontextustól, amelyikben létezik, megrendelő és végrehajtó sok esetben örömmel egymásra talál. Igazából a tankönyvek, szakmai ajánlások, nemzetközi egyezmények, intellektuális, liberális csacskaságok jelentenek egyedül zavaró tényezőt ebben a szép, tökéletes új világban.

Magyar viszonyok között a szociális munka ügyfelei olyan másodrendű állampolgárok, akik igen komoly árat fizetnek azért a segítségért, amit az ún. pro-

fesziónális segítőköt kapnak. Ez az ár legtöbbször az önbecsülésük, az önállóságuk és a szabadságuk. Ha a segítségnyújtás hosszú ideig fennáll, akkor a függés állandóvá válik, és egy teljesen új identitást hozunk létre: a magatehetetlen, ámdé másoknak alsó középosztályos állásokat fenntartó „ellátott, gondozott” identitását. Legyen szó munkaügyi központról, családsegítésről, gyermekvédelemről, hajléktalanellátásról vagy idősgondozásról, a mi szociális ellátórendszerünk nagyüzemi méretekben termeli az efféle identitást. Ez az identitás nem feltétlenül a fizikális ápolás hatására alakul ki, a „gondozás” modern formája a félmosoly, vagy rosszabb esetben képernyő mögé bújó kontroll és irányítás. Infantilizálni nemcsak gyermekeknek kitalált foglalkoz(tat)ásokkal, hanem életvezetési tanácsokkal is lehet, főleg ha azok be nem tartása esetén jönnek a gyerekekért, vagy csak a segélyhez való hozzáférés szűnik meg.

Milliók élnek mégis a segítséggel, mert mindeközben olyan ország is lettünk, ahol a leginkább elesettek tulajdonképpen kiszolgáltatottabbak, mint a kőkor ősemberei. Nekik ugyanis senki nem rombolta le a konyhójukat, ha két kezük erejével építettek maguknak egyet.

Habár tagadhatatlanul vannak ennek a szakmának nagyon progresszív hagyományai és ennek a progressziónak jelenlegi képviselői; ők olyan ellenszélben tevékenykednek, amely mellett tényleg csak csodálni lehet még életben maradásukat is.

A színvonal

Külföldi csereprogramokban, illetve összehasonlító nemzetközi kutatásokban dolgozva feltűnt számomra, hogy a magyar szociális munkások körében igen alacsony az ún. módszertani tudatosság.

Egy olyan nyitott kérdésre, hogy „röviden foglalja össze milyen szakmai módszereket használ a munkájában”, az ausztrál szociális munkás az általa elsajátított és gyakorolt speciális módszerek, iskolák, megközelítések, irányzatok közül fog felsorolni egy párat, melyekről neki az esetek többségében valamiféle papírja (certification), engedélye is van. A hazai szociális munkás a legkritikább esetben tud ilyeneket megnevezni, akkor is, ha egyébként figyelemre méltó eredményekkel dolgozó, népszerű szolgáltatásról van szó.

Ezt nem feltétlenül tartom egyébként katasztrófális jelenségnek. A szociális munka agyonterapizáló amerikai modellje vagy a menedzserizmustól erősen átitatott angol/ausztrál modell mellett az én szívemhez mindig is közelebb állt a német egzisztencialista filozófia és pszichoanalízis alapjain nyugvó, önreflektáló, kétségek és dilemmák között tőprengő, erősen etikus megközelítés. Egy ilyen szakmai világban sokkal nagyobb tere van az egyéni narratívák érvényesülésének, a személyes kvalitásoknak és a lévinasi értelemben vett találkozásoknak.

Nem vagyok meggyőződve ugyanakkor arról, hogy a magyar szakemberek válaszképtelensége ebből a szellemi szabadságból táplálkozik. Látok magam

körül ílyet, az esetek többségében azonban prózai felkészületlenség az igazi ok. A szakmai munka adatlapokon, erős igazgatási irányítás alatt zajlik, erre rájön a fentebb részletesen tárgyalt, az újabb generációknak folyamatosan átadott intézményi kultúra és az eltelt 25 év lassan formálódó szakmai folklórja.

A Szimpla Csoport tagjaival 2010 októberében készítettünk egy interjút⁵ Katz Katalinnal, a jeruzsálemi Héber Egyetem szociálismunkás-képzésének tanárával. Kati hosszú évek óta jár Magyarországra, az ELTE szupervízorképzésében oktat, gyakran tart előadásokat is.⁶ Az interjúban pályájáról kérdeztük, és egy ponton elejtett egy félmondatot, miszerint a '60-as évek végén Izraelben nagyjából olyan jelenségek voltak megfigyelhetőek a szociális munkában, mint amilyeneket ő itt, Magyarországon lát napjainkban. A konyhában cigaretta mellett a kliensekről folyamatosan panaszkodó, előítéletes, emberi kapcsolatok alakításában értékelhető teljesítményt felmutatni képtelen „szakembert”.

„Én szeretem őket, szeretnék nekik segíteni, de ezek javíthatatlanok. Ezek nem értik, hogy amit én most akarok, az nekik jó. Hogy hát nem így kell azt a gyereket nevelni, hát nem ééérti? Már elmagyaráztam neki.” (részlet az interjúból)

Szintén az interjúban Kati elmesél egy másik történetet is, amikor valamelyik gyermekvédelmi intézmény vezetőjének tolmácsolt egy rendezvényen a '90-es évek elején, aki elképesztő, rasszista kijelentéseket tett saját klienseiről.

Pár évvel ezelőtt az ELTE-n kollégáinkkal újabb irodalmakat válogattunk az aktuális tantervek frissítéséhez. Cikkeket osztottunk meg egymással, és megbeszéltük, hogy melyek kerüljenek be az új irodalomjegyzékekbe. Így került hozzám az *esély* 2010/1-es számából egy írás Dél-Békés megye közmunkásairól és napszámásairól. Rám jellemző módon nem is néztem meg, ki írta, teljesen odavoltam azért az írásért. Áradoztam a kollégáimnak, hogy ez az a szint, ahol nekem a szociális szakember kezdődik. Micsoda fantasztikus rálátás a helyi viszonyokra, hogy ott dolgoznak, és ennyire tisztában vannak a saját területük múltjával, viszonyaival, el tudják helyezni az egészet egy tágabb összefüggésben és milyen fantasztikus elemzést írtak a helyi viszonyokról. Kollégáim értetlenkedve néztek rám: „Zsolt, miről beszélsz? Ezt a cikket a Virág Tündéék írták az MTA Regionális Kutatások Intézetéből” (lásd Virág–Zolnay 2010).

A helyzet az, hogy habár a szociális képzések jó részében jelentékeny módszertani és szociológiai képzés zajlik, ehhez köthető teljesítmény alig-alig köszön vissza a területről. Ebben nyilván a képzések is felelősek, és nem is esik nehezemre önkritikát gyakorolni a szociális képzések viszonyairól. Mert a szakmában járva komolyan felmerül az emberben a kérdés: mégis mi az a tudás, ismeret, készség,

⁵ Interjú Katz Katalinnal. http://szimplacsoport.blog.hu/2010/10/15/interju_katz_katalinnal_elso_resz (utolsó letöltés: 2014. 03. 30.)

⁶ Magyar nyelven megjelent legújabb könyve a témában: Katz (2011).

gyakorlat, mesterség, amit az ember kinézhet, elvárhat egy szociális munkástól? Ami nem egyéni kvalitás, hanem egyszerűen alapszint. Amit a napjainkban tevékenykedő szakembergárda meg is tud tenni, személytől függetlenül, mindegy kit ültetek oda. Például 10 véletlenszerűen kiválasztott BKV-s buszsofőrtől azt nem várhatom el, hogy random módon az összes útvonalat ismerje és beüljön bármelyik járatra, de azt azért nagyjából elvárhatom, hogy akármelyik buszt biztonsággal el tudja vezetni. Ennek analógiájára: mi az, amire egy magyar szociális munkás képes, amit szakmai teljesítményként elvárhatunk tőle?

A hosszú felvezetés után elárulom, hogy nekem nincs válaszom erre a kérdésre. Talán majd valamelyik vitapartnerem megpróbálkozik velem.

Én valahogy úgy látom, hogy a hazai sajátosságok következtében a szociális munka beszorult egy nem túl kecsegtető állapotba. Egy kicsit mindent, de valójában semmit sem jelent. Habár a képzésekben továbbra is kutatást imitáló szakdolgozat az elvárás, ez valahogy nem köszön vissza a területen dolgozó szakemberek publikációs teljesítményében, vagy akár csak a benyújtott projektervekben, pályázatokban, helyi fejlesztési tervekben. Az amerikai és ausztrál szociálismunkás-képzésben már hosszú ideje nincs olyan, hogy szakdolgozat. Nem az akadémiai szinten értékelhető teljesítmény, sokkal inkább a terepen végzett gyakorlati munka a fokmérője a tudásnak. Tettünk efelé mi is biztató lépéseket az ELTE-n, de a meglévő hazai szociális munka gyakorlatára úgy építeni, hogy ehhez a cikk elején idézett szociálismunka-definíció mentén keressünk megfelelő gyakorlati helyet, ma szinte lehetetlen.

Szintén magyar sajátosság, bár más európai országokra is jellemző, hogy nálunk rigid módon lezáródnak a társszakmák határai. A különböző pszichológiai/terápiás irányultságú képzések szinte kivétel nélkül zárva vannak szociális munkások előtt, miközben az USA-ban például egy szociális munkás szabadon építhet saját praxist. Jellemző a szakmánk gyengeségére és ebből fakadó, rossz értelemben vett nyitottságára, hogy a segítő szakmák hazai mezőnyében egyedül a szociális szakma végtelenül nyitott. Azt mindenki gond nélkül üzheti. Reakció és következmények nélkül hirdethet a pszichiáter kollégánál a szociális szakma levelezőlistáján olyan képzési lehetőséget klinikai szakpszichológusoknak, melyen ő (a pszichiáter) pár hét alatt megtanítja a pszichológusokat a szociális munka azon ismereteire, amelyekkel felvértezve az immár frissen végzett szakemberek pszichiátriai betegeket ellátó szociális szolgáltatások vezető pozícióit tölthetik be.

A kritikán aluli teljesítmény (gyakorlatilag nem mért, hiszen mérhetetlen, soha fel nem hozott, elszámolásokban nem érvényesített eredményekre vonatkozó teljesítmény) egy másik oka: nem elég, hogy a szociális munka valódi tartalmával köszönő viszonyban sem lévő gondozói állományt neveztünk át egy tollvonással szociális szakemberré a '90-es évek elején, ráadásul hosszú évekkel később, egészen napjainkig, mi magunk is pár hetes gyorstalpalók és az ott megszerzett alapvizsgára épített ún. szakvizsgával legitimálunk valódi képzést sosem kapott

embereket a területen. És a voltaképpen képzetlenül maradtak aztán rendszerint ott ülnek a helyi szociális ellátórendszer meghatározó pozícióiban.

Külön szeretnék említést tenni a helyi szociálpolitika alakítására, a szociális munka és a szolgáltatások tervezésére és helyi viszonyaira. Pár éven belül három, nagyobb nyilvánosságot is kapott olyan ügy került elő, amelyekben sajátos belátásunk nyílhatott arra, ahogyan mi ezt a szakmát szervezzük, ahogy szolgáltatásaink viszonyait az önkormányzatiság és a demokrácia, no meg persze a szakmaiság jegyében alakítjuk. Számomra ez a szakmai munkánk legszomorúbb fejezete.

Részleteiben, jegyzőkönyvek, filmfelvételek, a szereplők saját megnyilvánulásai mentén követhettük nyomon a kecskeméti Juharfa utcai gyermekintézmény vezetőjének ámokfutását, majd pedig perét.⁷ A szakma érdemi cselekvésre képtelen volt, a magyar igazságszolgáltatás tiltotta el a hölgyet a segítő szakmák gyakorlásától. A megyei sajtó zavarba ejtő részletességgel dolgozta fel az ügyet, amiből számomra a helyi politikai potentátok és az intézményét hitbizományban feudális hűbértartóként igazgató intézményvezető egy valóságos szappanoperája tárul fel.

Rövidebb „esemény”, de kortörténeti dokumentum a szilvásváradai képviselőtestület helyi szociális szakemberekkel megerősített, videóra vett ülése,⁸ és nagyon hasonló szakmai színvonalon zajlik a Kék Pont Drogkonzultációs Központ kiebrudalása a VIII. kerületből számos szakember asszisztálása mellett.

Az a színvonal, ahogy ezeken a döntéshozó fórumokon szakmáról, emberekről, a társadalmunkról szakemberek és politikusok beszélnek, az egész egyszerűen döbbenetes. És semmiféle problémát nem jelent, hogy a legcínikusabb, legördögibb tervekhez is mindig akad jelentkező szociális szakember, aki azokat készséggel végrehajtja.

Ezeket a jeleneteket látva én végképp elveszítem a fonalat: vajon a korábban idézett definíciót alapul véve hol érhető tetten ma Magyarországon a szociális munka? Kiváló szakembereket, nagyon lelkes, lelkiismeretes embereket ismerek. Mekkora az ő hatásugaruk?

Hozzáférnek-e a képzett, fiatal szakemberek ma a szakma alakításához? Ijesztő jelenség, de valami oknál fogva látványosan hiányzik a szakmai középgeneráció. És ettől nem csak a szociális munka szenved. A rendszerváltás óta lassan eltelik 25 év, nem halasztható tovább a szakmai őrségváltás. Egyelőre ennek semmi jele nincs, a szakma az 1989-es viszonyok és azoknak a viszonyoknak a személyes összefonódásai vagy éppen konfliktusai mentén éli mind a mai napig az életét. Alapvetően egy kapcsolati háló működik, nem pedig egy transzparens, személyektől független rendszer.

Nincsenek látható belépési pontok, a rendszer szinte érinthetetlen, rettenetes terhet vesz a nyakába az, aki új belépőként bármilyen módon csatlakozni próbál.

⁷ <http://www.origo.hu/archivum/20130125-sulyosbitottak-a-kecskemeti-specialis-gyermekintezmeny-igazgatojanak-bunteteset.html>

⁸ <http://www.youtube.com/watch?v=D-T3f1VeSIQ>

Nevezhetjük-e szakmának azt, ha itt-ott ismerünk jó embereket? Mi az, ami bennünket összeköt, van-e ennek a szakmának bármilyen komolyan vett közös alapvetése, amiért egy emberként állunk fel, ha az bármi módon sérül? Számomra ezek lennének egy szakma alapismérvei.

Irodalom

- Bugarszki Zsolt (2004): A szociális szolgáltatások újjászületése Magyarországon. *esély*, (15), 4, 100–110. http://www.esely.org/kiadvanyok/2004_4/BUDGAR SZ.pdf (utolsó letöltés: 2014. 03. 30.)
- IFWS (2014): *Proposed Global Definition of the Social Work Profession*. <http://ifsw.org/get-involved/global-definition-of-social-work/> (utolsó letöltés: 2014. 03. 30.)
- Katz Katalin (2011): *Szociális munka és szupervízió: irányelvek, megközelítések, dilemmák*. Budapest: ELTE TáTK. http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0043_2A_szocialis_munka_es_szupervizio/adatok.html (utolsó letöltés: 2014. 05. 22.)
- Krémer Balázs et al. (2010): *A társadalmi kirekesztés által különösen veszélyeztetett csoportok (romák, megváltozott munkaképességűek) empirikus kutatása elé*. Kutatás-előkészítő szakértői anyag. Budapest: Szociális és Munkaügyi Intézet. <http://modernizacio.hu/old/download.php?id=32> (utolsó letöltés: 2014. 03. 30.)
- Pataki Éva (2008): *Kontroll és segítő funkció a szociális munkában*. A kötelezett kliensekkel való munka elméleti és gyakorlati kérdései. Kézirat. <http://szm.sze.hu/downloadmanager/download/nohtml/1/id/3035/m/4169> (utolsó letöltés: 2014. 03. 30.)
- Virág Tünde – Zolnay János (2010): Csapdába került önkormányzatok, csapdában tartott szegények – közfoglalkoztatás a Cserháton. *esély*, (21), 1, 119–130. http://www.esely.org/kiadvanyok/2010_1/07virag.indd.pdf (utolsó letöltés: 2014. 03. 30.)

GYŐRI PÉTER

NÉHÁNY SZUBJEKTÍV GONDOLAT
A SZOCIÁLIS SZAKMÁRÓL

Hozzászólás a vitairathoz

„Szeretem a munkám, minden részletében valódi szakmai kihívásnak élem meg. És talán ez az oka, hogy úgy érzem, a feladatok soha nem fogynak el, mindig újabb és újabb célokat tűzök ki magam elé. Így van ez most is. Remélem, ha egy év múlva hátratekintek ismét, azt látom majd, hogy ezek közül néhányat sikerült megvalósítanom, s ha előre nézek, még többet látok magam előtt.”

Először elhárítottam a felkérést, hogy reflektáljak Bugarszki Zsolt írására. Aztán amikor a BMSZKI (Budapesti Módszertani Szociális Központ és Intézményei) 2013. évi, immár több száz oldalas szakmai beszámolójának tengerében megakadt a szemem a fenti, írója által szubjektívnek titulált mondatokon, úgy döntöttem, mégis megpróbálok a magam módján néhány szórványos gondolatot megfogalmazni az írás kapcsán.

Talán kezdjük azzal, hogy kinek a micsodája van válságban? Az ország, amelyben élünk, valóban mély gazdasági, társadalmi, politikai és ezekkel is összefüggésben erkölcsi válságban van évek óta. Ezt az állítást számtalan oldalról lehetne alátámasztani, de ezt most átugrom. Így aztán nem csoda, hogy a publicisztikákban, pamfletekben, magánbeszélgetésekben is vissza-visszatérő alaphangulat a válsághelyzet felelemlegetése.

Ha például becsukott szemmel magunk elé képzelünk, mondhatni, vízió-lunk egy normahordozó szűk élcsapatot, mely független az intézmények függőségétől, az egzisztenciális korlátoktól, a külvilág számos elemétől, aztán néha-néha nyitott szemmel szertenézünk e hazában, s azt látjuk, hogy hát itt tízezrek robotolnak a legkülönbözőbb normák, értékek, kulturális attitűdök mentén a szociális segítségnyújtás területén, akkor valóban elfoghat bennünket a pánik, normatív vízióink válságának érzete. Persze csak ha kinyitjuk a szemünket. Nyissuk ki, áraszson el bennünket a felismerés válsága, aztán kezdjünk valami értelmeset felismeréseinkkel!

Kezdjünk valamit annak – az ugyan kicsit késői, késleltetett, egyesek számára fájdalmas – belátásával, hogy a „szociális szakma” nem azonos, mondjuk, az ELTE szociálpolitikusi, szociális munkás képzettségével, vagy bármely más iskola

képzésével, hanem mindezek együttese még akkor is, ha a különböző iskolák (nota bene a bennük tanító különböző tanárok) különböző értékeket, normákat, kultúrákat, metódusokat közvetítenek. A legkülönbözőbb iskolákban, tanfolyamokon kiképzett szociális segítők mindennapi munkájukat az egyenként is igen különböző civil, egyházi, önkormányzati, állami és forprofit fenntartású szervezetekben végzik: a bentlakásos vagy lakóhelyi szociális és gyermekvédelmi intézményekben, kórházakban, iskolákban, hivatalokban, soroljam még? Félreértés ne essék, azt fel lehet vetni, hogy mindezen különböző posztokon dolgozók alakítanak-e közös munkavállalói érdekeik mentén egy vagy több szakszervezetet, kamarát, szakmai érdekeket védő szervezetet, s ezek demokratikus módon reprezentálják-e a közös érdekeket, megfelelő módon hangot adnak-e nekik. Ez azonban messze nem azonos azzal, hogy mindezen dolgozóknak azonos módon kellene látniuk és értelmezniük a világot, egy és csakis egy „iskolát” kellene követniük. Aki még nem tette, annak ideje szembenéznie azzal a ténnyel, hogy a szociális segítség többfajta értékészlet, világnézet mentén is jól végezhető tevékenység. A sajátunkhoz ragaszkodhatunk úgy is, hogy azt nem kérjük számon a másikon. Mindenhol, ahol művelik, a szociális szakma egy plurális szakma különböző hangsúlyokkal, irányzatokkal, iskolákkal, melyekhez lehet csatlakozni, de oktondi dolog nem tudomást venni e pluralizmusról, vagy éppen kárhozotni.

Annak ellenére, hogy komoly lépéseket kellett megtenni annak idején azért, hogy elismerjék felsőoktatási diploma megszerzésére jogosító diszciplínaként a szociális munkát, a „szociális szakma” nem azonos az ilyen diplomával rendelkezők együttesével. Ami közös lehet a „szociális szakmában”, az a mások segítségére szoruló egyének, közösségek professzionális segítése. Márpedig ilyen segítség sokféle munkapozícióban, sokféle végzettséggel nyújtható másoknak. Professzionális segítséget nyújthatnak a diplomás szociális munkások mellett a különböző közép- és felsőfokú végzettségű szociális segítők, asszisztensek, gondozók, de a segítő munkát magas fokon végző egyéb végzettségűek is. Tapasztalataim szerint a segítség szakmai fortélyai iskolarendszeren belül, de azon kívül is sok tanulóval, jó gyakorlattal elsajátíthatóak, ha és amennyiben erre valakiben készség van. A segítő egyik elsőrendű munkaeszköze maga a személyisége. Ha valaki nem képes a nyitott odafordulásra, a másik szuverenitásának tiszteletben tartására, elismerésére, a másik ember történetének, sorsának, mozgatórugóinak megértésére, a kulturálisan adekvát kommunikációra, akkor bármilyen tárgyi tudás fabatkát sem ér. Persze mindehhez és aztán a segítségnyújtás megfelelő eszközeinek kiválasztásához, alkalmazásához rengeteg tárgyi ismeretre is szükség van. Teljesen félreértik azonban a személyiségfejlesztés mivoltát azok az iskolák, amelyek egyfajta „hittan” dogmatikus elsajátításával próbálják kialakítani a „megfelelő szemléletmódot”, a normatív módon elképzelt és elvárt gondolkodásmódot. Tapasztalataim szerint utóbbiak inkább bezárják, elzárják a másik ember megértéséhez, s így módon a személyre szóló segítséghez vezető utat. Ráadásul aztán indokolatlanul frusztrálják a segítő is, de a segítségre szoruló embert is, amit gyakran egyikőjük sem képes rendesen feldolgozni. De legalább ekkora probléma, hogy nagyon

gyakran maguk a „szociális szakma” hangadói vagy egyszerűen oktatói sincsenek tudatában annak, hogy valójában mennyire összetett és kiterjedt tudások, készségek és képességek szükségesek ahhoz, hogy valaki ténylegesen jó segítő szakember legyen. Vagy csak ez nem látszódik meg a képzéseken, megnyilatkozásokon.

A „szociális szakma” nemcsak nagyon sokféle terepen megvalósítható helytállást ölel fel, de sokféle beosztást, pozíciót is takar a minisztériumi főtisztviselőktől, szakmapolitikusoktól az intézményvezetőkön keresztül a beosztott dolgozóig és vissza. E sokféle pozícióból kiemelni egyet-egyét és azt kikiáltani „szakmának”, megrögzött hiba, személyesen folyamatos csodálkozásom tárgya. Vannak néhányan, akiknek a nevét többen is ismerik, akik a nagy nyilvánosság előtt is olykor megszólalnak a szociális ügyek védelmében. Őket összekeverni, nota bene azonosítani a „szociális szakmával”, teljes félreértés. Különös csavar, amikor szociális segítő munkát nem végző, esetleg ahhoz nem is értő szociálpolitikusok tételezik magukat a „szociális szakma” képviselőinek. (Ráadásul nemritkán olyan, inkább teoretikus „szociálpolitikusok”, akik ténylegesen, tevélegesen soha nem vettek részt a szociális politika alakításában, sőt tudatosan tartják távol magukat ennek gyakorlásától.) E kavart nagyban erősíti, hogy néhány képzőhelyen a szociálpolitikus- és a szociálismunkás-képzés összekeveredik, részben történeti okok miatt. Ez önmagában még nem lenne baj, sőt, de ha hiányzik a markáns és tudatos felkészítés a különböző szerepekre, majdani teendőkre, akkor ott állunk a végén a szociális munkára nem jól felkészített szociálpolitikus palántákkal, vagy éppen a szociálpolitika művelésére fel nem készített szociális segítőkkal...

Ennek a kavernak azonban vannak ennél mélyebb okai, rétegei is. Csak vázlatosan: szerintem – hangsúlyozom, szerintem – jogos a szociális segítség területén dolgozók számára közvetíteni azt a készségkészletet is, amely segítheti őket abban, hogy az ún. közösségi munka eszközeivel vagy más eszközökkel képesek legyenek az egyéni segítesen túl egy-egy segítségre szoruló szélesebb csoport helyzetén is javítani. Ez azonban nem azonos azzal, hogy normatív módon elvárjuk minden egyes szociális segítőtől, hogy egyben töltsön be szociálpolitikusi funkciókat is. (Ismétlem, ráadásul sokszor olyanok elvárása ez, akik maguk sem...) Magam is azt gondolom, hogy nagyon jó, ha egy szociális segítő szélesebb körben is képes támogatást, segítséget nyújtani azoknak, akik nélküle erre nem lennének képesek, de számos oka lehet annak, ha valaki ezt mégsem teszi. Például nincs felvértezve mindazon képességekkel, melyek az eredményes szociális politizáláshoz szükségesek. S ilyenkor a legjobb szándék is ellenkező eredményre vezethet. Az például elvárható egy – bármilyen területen dolgozó – szociális segítőtől, hogy valamennyire átlássa azt a rendszert, amelyben dolgozik, azokat a helyzeteket, amelyekben a másik ember megakadt, segítségre szorul. Botor dolog lenne azonban azt is elvárni minden egyes segítőtől, hogy ezeket a körülményeket, rendszereket változtassa is meg, még ha az messze túl is nyúlik segítői kompetenciáján.

Subjektív értékelésem szerint nem csak a gyakorlati szociális segítségben való járatlanság indukálja a normatív elvárást, hogy a szociális segítő a maguk helyén

legyenek „kis szociálpolitikusok”. A hazai szociálismunkás-képzés néhány fontos iskolája is alapvetően szociálpolitikusi gyökerű. Ráadásul nem ismeretlenek számunkra sem azok a szociálpolitikusi iskolák vagy tanítások, amelyek a társadalmi bajok, köztük a tömegesen megjelenő egyéni kiszolgáltatottság orvoslását kizárólag a fennálló struktúra alapvető megváltoztatásán keresztül tudják elképzelni. E kínosan leegyszerűsített tanításokkal nemcsak az a gond, hogy tapasztalataim szerint számos fejben ez ténylegesen ennyire kínosan leegyszerűsítve él, hanem az, hogy számos esetben e tanítások képviselői nem találták még meg a szociális segítség helyét a megváltoztatandó struktúrákban, vagy éppen mélyen, teoretikusan elítélik azt a szerepet, amelyet a szociális segítők betöltenek mindennapi munkájuk során. Aki csupán segítséget nyújt másoknak nap mint nap, s nem gyakorol hasonló intenzitással nyilvános rendszerkritikát, az végső soron kiszolgálója a meglévő – megváltoztatásra érett – viszonyoknak. És máris szembeállítható egymással a „hangos kisebbség” és a „hallgatag tömeg”.

Mert a többségnek persze eleve nem adatik meg, ha egyáltalán akarná is, hogy napi szinten áttörje az őt is körülvevő strukturális gátakat és a nyilvános rendszerkritika eszközével éljen. A szociális szakmában dolgozók döntő többsége beosztott munkavállaló, annak minden helyi nyűgével és terhével. Még saját munkavállalói érdekeinek védelméhez sem rendelkezik elegendő munícióval. Többségük egzisztenciális nyomorúságát csak tetézi munkájuk fontossága elismerésének a hiánya és az, ha saját „szakmatársaik” vetik időről időre a szemükre, miért is nem láznak már fel?! Más országokban magam azt tapasztaltam, hogy a szociális segítők – legyenek bármilyen gondjaik is – általában ott tudják maguk mögött a tágabb társadalom, vagy éppen a szűkebb közösség, de legalább annak egy része erős támogatását. Elismerik mindennapi munkájuk fontosságát, s azok, akik képesek erre, ezen a bázison építhetik fel szakmájuk identitását, szakmaiságát. E bázis hiányában a hazai szociális segítők valójában nap mint nap a lehetetlennel kísérleteznek.

Visszatérve írásom elejére, fiatal kollégám néhány, általam idézetként idecitélt mondatára. Nekem megadatott, hogy több száz szakdolgozó napi munkáját próbáljam meg navigálni, s éppen a hajléktalanellátás területén. Egy olyan területen, ahol a szociális segítségre szoruló emberek tömegeit nemcsak az emlegetett strukturális viszonyok lökik folyamatosan alávetettségbe, hanem az elmúlt években verbálisan is, a politika legkülönbélebb eszközei által is szinte úzótt vadakká váltak. Szubjektív megítélésem szerint utóbbiban a velük foglalkozó szociális segítőknek is osztozniuk kellett. Ilyen külső körülmények között kellett megőrizni több száz segítő szakember segítő entitását, a nyitott odafordulás és segítségnyújtás képességét.

Nyilván látja az ember, hogy számos kolléga, köztük sok vezető kolléga is mennyire „alámegy” a hangosan és brutálisan bontakozó szegényellenes hangoknak, hogyan hajtják el a „problematikus ügyfeleket” maguktól, utálják ki őket – miközben erre, hogy azt ne mondjam, segítői alapelveik feladására valójában

senki és semmi nem kötelezi őket. De személyes tapasztalatból azt is tudom, hogy mennyi munkával jár az emberközpontú szakmaiság megőrzése, vagy akár csak kialakítása, és azt is tudom, hogy a mai világban ehhez a kockázatvállalás szabadságára is szükség van. Látom, hogy mennyien nem vállalják ezt a kockázatot, nem szabadok. De látom azt is, hogy történjen bármi körülöttünk, ha ott ül egy szociális segítő a másik emberrel, és megadja neki azt a méltóságot, tisztességet, amelyet az az ember eddig sehol meg nem kapott, a segítő átlendíti őt a saját baja homályán, s a másik ember emelt fővel és tudatosabban távozik a találkozás, a beszélgetés, a segítségnyújtás végeztével, mint ahogy érkezett, akkor az a szociális segítő megtette azt, amit megtehetett, ami a dolga.¹

¹ Ahol mindez nálam sokkal jobban ki van fejtve: Spiró György: „Ez a félelem mindenben benne van” – Friderikusz Sándor interjúja. http://www.galamuscsoport.hu/tartalom/cikk/381634_spiro_gyorgy_ez_a_felelem_mindenben_benne_van

KRÉMER BALÁZS

AZ ALAPVETÉSEK ÉRTHETŐSÉGÉRŐL – ÉS TARTHATATLANSÁGÁRÓL

Hozzászólás a vitairathoz

Hetek óta készülök reagálni Bugarszki Zsolt indulatos vitairatára: bár általában nem szokott nehézséget okozni gondolataim kifejtése, itt most eléggé gondban vagyok. Részben a „válaszoló szerepem” skizofréniája miatt, részben az írás mondandója okán. Válaszoló szerepem ügyében zavarba hoz az a kettősség, hogy egyfelől volnék egy, a kritikai szociológia hagyományain felnevelkedett szabad gondolkodó és szabad szájú értelmiségi, másfelől meg vagyok a Szociális Szakmai Szövetség elnöke, akinek szabad szájú kritikáját némiképp korlátozzák a funkciójából adódó diplomáciai késztetések és kényszerek. E skizofréniát felnagyítja Zsolt írásának indulatos modora és stílusa. A kétségkívül valós problémák alapjaira épülő indulatossággal személyesen nincsen különösebb gondom, de az indulatosságból fakadó torzításokkal már vannak, különösen funkcióból adódóan. Nos, így is...

Amikor Zsolt a szakma válságáról szóló fejtegetéseibe belelendül, akkor első alcímként a szakma „morális válságáról” beszél. Ha ezt más szavakra le akarnám fordítani, akkor az alapvetés úgy szólna, hogy „a szociális szakma becstelenné vált”, hogy „elveszítette erkölcsi alapjait és tartásait”.

Be kell valljam, hogy én ezt nem így gondolom, és ha netán mégis meggyőzne valaki ezen alapvetés igazságáról, akkor azonnal le is mondanék a 3SZ elnökségéről, és minden egyéb, a szakma közéletében viselt funkcióimról. Szerintem Zsolt sem gondolja ezt egészen így, hiszen ha így gondolná, akkor minek írogatna efféle vitairatokat? Racionális érvekkel nem lehet gazemberekből tisztességes és becsületes népeket „faragni”, de még a használhatatlanul idiótákat is nehéz meggyőzni az erény mibenlétéről (mert idióták...). Problémákat felvetni tisztességes, becsületes és értelmi képességeiket nem teljesen leamortizált népeknek érdemes – másnak minék?

Zsolt alapvetése tehát tarthatatlanul eltúlzott, inkább indulatok és dühök kifejeződése, és emiatt korlátozottan alkalmas kiindulópont a szakma válságos állapotának elemzéséhez. Nem vitatom azonban, hogy az indulatoknak és dühöknek van alapja, és talán épp ezek lehetnének egy feltárási vita kellően motiváló kiindulópontjai.

A dühök szinte mindig valamiféle beszorítottságok, fullasztó levegőtlen-ségek és megbéklyózott tehetetlenségek által kiváltott indulatok. Igen, ebben az értelemben ugyanez az oka a dühnek most is: a magyar társadalom, és különösen a közszolgálatokat benyelő politika jó nagy ülepként telepedett rá a szociális munkára, amely alól alig kapunk levegőt. Talán ennek belátása Zsolt legnagyobb torzító tévedése: a szociális munka nem a vákuumban, szabad és befolyásoktól mentes térben önmagát odanavigálva van válságban – hanem, valamelyest, bizonyosan a külső körülmények, ha úgy tetszik, maga a társadalom, a gazdaság, a politika és a jog taszította e válságos helyzetbe.

Nem tudnék pontos arányokat jelezni abban, hogy mekkora mértékben nincs igaza Zsoltnak akkor, amikor a szociális munka válságáról szólva nem vesz tudomást a külső kényszerekről, és mennyiben van igaza akkor, amikor amellet érvel, hogy maga a szociális munka is hozzájárult a saját maga válságba sodródásához. Merthogy, és ebben van kétségkívül igaza: a helyzet kialakulásában a szociális munka szereplői (értsd: a szociális szakemberek, a szociális munka intézményei) is cselekvő ágensként vettek részt, akkor is, amikor nem tették meg azt, amit meg kellett volna; és akkor is, amikor megtettek olyanokat, amiket nem kellett volna.

Számomra ez az a kontextus, amiben érthetők a dühök és indulatok – még akkor is, ha Zsolt nem vonja meg a maga tanulságait. Nem elemzi azt, hogy a szakma hol és miben nem reagált eléggé bölcsen, elég tartással és „tökösséggel”, netán kellő akcionalista kockázatvállalással az ellen, hogy az ülepek fojtogatva ráhuppanhattak; nem elemzi azt, hogy mi az, amit csak magunknak köszönhetünk; és pláne nem beszél arról, hogy mit lehet tennünk az ülepek ránk nehezedő súlya és bűze alatt.

Bár jó lenne, de nem tudom rövid és frappáns elemzésben és arra épülő programként kifejtetni én sem. Néhány tényezőre talán megpróbálhatok rámutatni – vagy legalábbis erre fogok kísérletet tenni az alábbiakban.

Az erényről, avagy a morális válságról

Zsolt moralizáló alapvetésével alapvetően nem értek, nem érthetek egyet: nem gondolom azt, hogy a szociális munkások többsége bitang és becstelen lenne, hogy a szakma ennyiben morális válságban lenne. Ugyanakkor azt gondolom, hogy egyrészt vannak a szakmában tisztességtelen, hitvány emberek is, és másrészt a szakma soha nem alakította ki azokat a tisztázó mechanizmusokat, beszélgetéseket, amelyeken részben elválhatna a „ocsú a búzától”, részben lenne módja, szava, formája annak, hogy a szakma kifejezhesse megvetését a szakmai erkölcs-telenséggel és az amorális kollégákkal szemben. Ennek némiképp az ellenkezője is igaz: ugyanígy nincsenek mércék, mechanizmusok és szavak az erény, benne a hősiesség, a kiállás, a tartás elismerésére és mércéként való megbecsülésére sem. Hogy mennyire nincsenek szakmai normák, azt Zsolt szövege – szándéka ellené-

re is – jól mutatja: az általa hivatkozott példák a bulvármédia feltupírozott hírei, amelyekről a „belső hírek” mást (is) mondtak. Azaz, amikor a szakmai erényt ápoló és elismerő mechanizmusok (a hírektől a történetek objektív, tárgyyszerű feltárásán keresztül a „szakmai ítéletek” meghozataláig) nem működnek, akkor Zsolt is, más is elfogadja a máshonnan jövő híreket, elemzéseket és ítéleteket. Na, ettől fogva a szakma valóban védtelen, nem képes sem kifejezni saját normáit, sem jelezni erkölcsi megvetéseit. Az elmúlt időszak nyilvánosságot kapott szociális botrányait valamennyi esetben az jellemezte, hogy a „testnedvekre gerjedő” bulvársajtó tematizálta az ügyeket, a szakma vagy háritással reagált, vagy mindenki másnál hangosabban a saját nyakába igyekezett borogatni a botrány kapcsán előtérbe tolt minden bilit. Mintha a szociális szakma nem az árnyalt, objektív, szakszerű elemzések világa lenne, hanem a bulvárra való rálicitálás „hát az még semmi!” pletykáit a bennfentesek magabiztosságával terjesztő népek körét jelezné.

Nos, ennél fogva valóban többeknek sokkal kétesebb moralitásúnak, sokkal mélyebb válságban levőnek tűnhet a szociális munka annál, mint amennyire tényleg válságban van.

A morális válság másik, szintén létező megnyilvánulása az, hogy a szociális problémákra, még a legszélsőségesebb nyomorra való hivatkozás is, olykor pusztán alibi a szociális munkások, szociális intézmények érdekeinek képviselőéhez, megjelenítéséhez. Ebben a kérdésben sem lehet feketén-fehéren fogalmazni. Egyfelől az ügyfeleknek az önérdék alibijeként való tálalása nyilvánvalóan ütközik a szakma normáival. Másfelől viszont, amint az az elmúlt időszak bérvételései kapcsán világossá vált, a szociális területen dolgozók életkörülményei és jövedelmei valóban tarthatatlanná váltak, és valóban, a szociális terület dolgozói mintha belesimultak volna az ügyfélkörük szociális státuszaiba – ahonnan nézvést már (ha nem is védhetőbb, de) érthetőbb a csúsztatás. Továbbá a hasonló csúsztatások a sokkal jobb helyzetű szakmák és csoportok körében is sztenderd, bevált gyakorlatok, mondjuk, az egészségügy érdekartikulációja szinte soha nem lépett túl azon, hogy „a betegnek csak az a jó (attól már minden jobb), ha jobb az orvosnak”.

Ebben a kérdésben is morálisan billegő pályára lavírozta magát a szociális munka – akkor is, ha ezt nem züllöttségéből eredően, hanem létező társadalmi játékszabályokat követve, kicsit bután, önmaga hosszú távú érdekei ellenében tette. (Tegyük zárójelbe: az egészségügy ugyancsak bután teszi...)

Amiről itt fentebb szó esett, az indokolja leginkább a késztetésemet a reagálásra: az erény mibenlétét csak olyan hagyományok alapján lehet körülírni, amely hagyományokat vagy megteremt és ápol egy közösség a napi érintkezései, közös ügyei kapcsán, vagy nem – és akkor a közösség moralizáló bűnbakgyártásait a külső hatalmak kényszeríthetik rá a közösségre. Zsolttal ellentétben nem gondolnám, hogy a morális normákat galádul maga a szociális szakma foszlatta szét; még azt sem, hogy e foszlatás a szakma egészére, többségére jellemző lenne (sőt

azt gondolom, hogy ez legfeljebb egy szűk kisebbségre igaz) –, de azt is gondolom, hogy a szakma elhanyagolta és felmorzsolta a maga védekező mechanizmusait a kollektív, „hivatásrendi” moralitások karbantartására. Mégis talán ez a legfontosabb védekezési és kilábalási teendő a szakma identitásának ápolásában – amely teendő nem megvalósíthatatlan, nem elvégezhetetlen. Ha nem tűnne 3SZ önképzésnek, akkor mondhatnám azt is, hogy mindennek sikerült megőrizni az alapjait is: az Etikai Kollégium, ha elszigetelten is, ha források és nyilvános érdeklődés nélkül is, de ápolja a kódexet és annak szellemét.

A szakmai gyökerek

Zsolt indulatosságával leginkább ott és abban tudok egyetérteni, ahol és ahogyan a létező szociális munka értékorientációit kritizálja. Azt hiszem, nagyon igaza van a paternalista, az infantilizált ügyfelek szabad akaratát átlépő és figyelmen kívül hagyó gyakorlatok szapulásában. Amint abban is, hogy a létező, az ügyfelek autonóm, szabad választásait és felelősségteljes döntéseit mellőző gyakorlatok ellenére, a szakma önképe, identitásait kifejező értékdeklarációi ennek az ellentétéről szólnak: az ügyfelekkel való szabad és önkéntes alapú együttműködésről, a kliensek „hatalommal való felruházásáról” („empowerment”) és hasonlókról.

Ám itt is, miközben kétségkívül és letagadhatatlanul vannak felelősségei az alapértékek koptatásában és kompromittálásában magának a szakmának is, a szakmai képzéseknek is – mégsem varrható a probléma egésze a szakma nyakába. Nem hagyható figyelmen kívül az a politikai, igazgatási és szakmai környezet, amely nem csupán nem számol, nem épít a közös értékekre, de jószerevel teret sem biztosít a szociális munkások számára ahhoz, hogy ezeket az értékeket elkönyvelt, közszolgálati munkájuk során érvényesíthessék. Való igaz, hogy szabad és felelősségteljes választások nélkül nincsen önrendelkezés és hatalom. De, kérdelem én: hol, milyen a szociális munka menetét, vagy akár utólagos dokumentálását előíró szabályban jelenik meg egyáltalán az opciók felkínálásának követelménye vagy lehetősége? Milyen adminisztratív szabályok számolnak bármiféle választási lehetőségekkel, no pláne olyan elvárásokkal, hogy a szociális munkásnak miben és hogyan kellene a kliensek felnőtt, autonóm szabad választását, döntéshozatalát támogatniuk?

Azt hiszem, hogy a külső környezet ennél még retrográdabb. Ott, ahol ezek a trendi és szexi értékecskék megjelennek, ott nemhogy senki nem veszi komolyan azokat, hanem – a hallgatóságos magyar szabályok szerint – e szavak a kijátszandó rítusok körébe tartoznak. Azokban az uniós és hazai forrásokból finanszírozott programokban, ahol az „empowerment” feltűnik, ott mindenki épp annyira veszi komolyan azokat, mint a lepapírozandó indikátorokat vagy a „fenntarthatóság” kritériumait. (Mint tudjuk, a fenntarthatóság legfeljebb arra vonatkozik, hogy „ha majd mosogatunk a projekt során, akkor foszfátmentes mosogatóval tesz-

szük”, és nem arra, hogy a projekt működési költségei finanszírozhatók legyenek, és ekképp a létrehozott intézmények és kifejlesztett módszerek fenntarthatókká váljanak a projekt lezárása után is...)

Igen, a szociális munka teljesítési elvárásaiban sajátos „üzlet” alakult ki a szociális munkások és a fenntartást finanszírozók között: igaz, hogy nem biztosítják a működés elemi feltételeit sem, de cserébe elfogadást nyer az, ha a munkát a szolgáltatói érdekek vezérik, és a teljesítések formálisak, rituálisak, csak papíron létezők maradnak.

Talán innen nézvést igazán drámai a hazai szociális munka gyökereitől való másik jelentős eltávolodás – amely távolodást szintén nem varrhatunk egészében a szociális munka nyakába. A hazai szociális munka más országok hagyományaival szemben a kezdetekkor erősen szociológiai gyökerű volt. Ez nem csupán annyit jelentett, hogy a szociális munka alapjait szociológusok (Ferge, a Kemény-iskola stb.) fektették le, hanem azt is, hogy a szociális problémák értelmezésében és megoldásában az individualizált okok és terápiák keresése helyett a társadalmi és intézményi utak keresését preferálta a szociális munka. Ebben a hagyományban a szociális munka elfogadóbb és megértőbb volt az ügyfelek magatartásaival szemben, és kritikusabb, akár konfliktusokat is felvállaló az ügyfelek sorsát meghatározó-kijelölő hatalmi és intézményi mechanizmusokkal szemben.

Ebből a nézőpontból a szociális munka számára súlyos traumákat és vákuumba kerüléseket idézett elő a szociológia elhúzódó válsága, amelynek során elveszítette a társadalmi problémák értelmezésében való kompetenciáit (a társadalmi problémákat az elmúlt évtizedekben befolyásosabban tematizálják a pályázatok kiíró és elbíráló menedzserei mint a pályázatokon nyertes kutatók...).

Ha ezt egyetlen, szimbolikusan drámai jelenséggel akarnám megvilágítani, akkor arra mutatnék rá, hogy számos szociológiai munka a mai társadalmi struktúrát is Ferge Zsuzsa '60-as évekbeli, a szocialista nagyipar társadalmi szerkezetének leírására bevezetett munkajelleg-csoportokkal próbálja meg ma is leírni...

Igaza van Zsoltnak abban, hogy a szociális munka világában születő „kutatások” szakmai színvonala összességében siralmas, hogy a képzés során minimálisan sem nagyon tanítjuk meg a szociális munkásokat „kutatni”, és hogy ennek hatására a szociális kutatások gyakorta annak az elemi követelménynek sem tesznek eleget, hogy a „tényeket” elválasszák a „vélekedésektől” és „előítéletektől”.

De, kérdelem én: mennyiben tehető a kutatási kompetenciákat, a megfelelő forrásokat és eszközöket nélkülöző szociális munkások felelősségévé az, hogy az általuk végzett és közzétett „kutatások” nem töltik ki a szociológia által hagyott űröket? Nem szeretném azt mondani, hogy semennyire, amint azt sem, hogy teljesen.

A színvonal

Szerintem ebben a kérdésben keveredik Zsolt a legmesszebb a tárgyilagos elemzéstől: nem tisztázza ugyanis azt, hogy mit ért a szociális munka színvonalán. Nem is könnyű tisztázni...

Amikor külföldön járok tanulmányúton, vagy oktatóként tanítok (nem az elitkehez tartozó) külföldi szociális munkásokat, akkor mindig erős ambivalenciák törnek fel bennem. Egyfelől mindig megdöbbsz az, hogy a külföldi szociális munkások mennyire műveletlenek, olykor kimondottan bunkók, akik nem hallottak még sem Freudról, sem Millről, sem Durkheimről, sem Senről (hogyan is olvasnák őket...), és olyan fogalmakról sem hallottak még, mint a „kognitív diszszonancia redukció”. Másfelől lehet, hogy számomra ugyan „betanított munkaként”, de beletanulnak és beletanultak a szociális munkába, a gyakorlataik során jól alkalmazzák azokat a „recepteket”, amelyeket a valóban szakácskönyvszerű és színvonalú tankönyveikből megtanultak.

És amikor erre a felismerésre jutok, akkor mindig be kell lássam, hogy egy kiszámíthatóan, általában jól és eredményesen működő, minden tekintetben biztonságos szociális rendszer működtetéséhez leginkább ilyen szakemberekre van szükség – és nem a társadalomelmélet filológusaira, kritikai szociológusaira. Merthogy nyugatabbra a szociális rendszerek majdhogynem unalmasan kiszámíthatóak, garantáltan eredményre vezetők, és ily módon a biztonságot erősítő rendszerek.

Innen nézvést a hazai szociális munka elmúlt évtizedei történetének megítélése is ambivalens. A „fejlett szociális rendszerek” világával való együttműködések és programok (mind a képzés, mind a konkrét programok szintjén) a kiszámítható és biztonságos rendszerbe illeszkedő betanított munkás eszményeit állították magas színvonalú normának. Ilyen a fejlett világ magas színvonalú szociális munkája: problémaérzékeny, a problémákra a saját jól definiált köreiből alternatív választási lehetőségeket kínáló és a választást, a folyamatot precíz protokollokba, eljárásrendekbe szervező folyamatokat foglal magában.

Fennmarad az a kérdés, hogy milyen lehetne, lenne a magas színvonalú szociális munka a nem jól, nem megbízhatóan és nem biztonságosan működő rendszerekben (amelyekben húsz éven át évente átlagosan négyszer módosítják a szociális törvényt, és ennél lényegesen többször a csatlakozó rendeleteket... amelyekben a munkáját végző szociális munkás vagy tanulmányozza a szabályozás változásait, vagy szociális munkát végez, de a kettő együtt nem fér bele az életébe).

Be kell valljam: nem tudom. Az én szívemhez közel áll az a kicsit barkácsoló (értsd: nem a nyugatias elvárások szerint hatékonyan és szakszerűen dolgozó) szociális munkás, aki nem a (nem) bevált sémákat követi, hanem képes a felmerülő problémákat (akár a nem adekvát rendszerszerű sémáktól eltérő módon is) kreatívan értelmezni, és rájuk az optimális válaszokat megtalálni. De tudom azt is, hogy a saját preferenciáim nem azt a magas színvonalú szociális munkát jelenti,

amit általában a fejlett világban jelent, és emiatt igencsak óvatosan merem jelezni saját preferenciámat.

Happy end nincs? Nincs...

Azt hiszem, hogy Zsolt írása – minden kritikám ellenére – fontos gesztus: ideje megpróbálni szembenézni azzal, hogy hol vagyunk, kik vagyunk, hol tévedtünk el, és miért nem azok vagyunk, akinek hinni szeretnénk magunkat. Zsolt alapvetése jogos: a szociális munka válságban van, azaz közös belátássá vált a szakmában az a felismerés, hogy a dolgok nem mehetnek úgy tovább, ahogyan eddig mentek.

De azt is látni kell, hogy ugyanebben az értelemben a magyar társadalom (gazdaság, politika, civil lét stb.) is válságban van. Badarság és illúzió lenne azt gondolni, hogy a környezet válságos állapotának fennmaradása mellett a szociális munka kikeveredhet a válságból. Ezért nincs és nem is lehet happy end.

Ha viszont a szociális válság nagyobb és átfogóbb válságok részese, akkor egyszerre kell belül rendezni a még rendezhetőket, és ezzel párhuzamosan tisztázni azt, hogy mi is a viszonya a szociális munkának a környezet válságaihoz, valamint hogy mennyiben járulhat hozzá (még akár válságos állapotában is) a környezeti válságok rendezéséhez.

Erre sajnos bizonyosan nincsen válaszom. Legfeljebb egy „kicsike válaszcseke”. Nevezetesen az, hogy a szociális munka talán legmélyebb válságtünete épp a környezettel való kapcsolati rendszereinek beszűkülése, társadalmi elszigetelődése. Ha úgy tetszik: a válság legsúlyosabb tünete az, hogy Zsolt a válság leírásában is már úgy tesz, mintha csak magunkra számíthatnánk, mintha csak belül és belterjesen lehetne tenni bármit is.

Pedig szerintem a mára kialakult helyzetnek lenne egy másik olvasata is. Eszerint a szociális munka (részben önszántából és saját lehetőségeit felnagyítva, részben külső kényszerek hatására) az elmúlt évtizedekben magára vállalta (a nyakába szakadt az...), hogy a társadalom nyúgeit és gondjait majd ő maga elrendezi. Magára vállalt és húzott olyan kérdéseket, mint például a szegénység vagy a tartós munkanélküliség – miközben lényegében nincsenek eszközei a problémák orvoslására.

Mondhatnám, dráma az, hogy ezt a „bevállalást” a magyar társadalom és a politika elhitte neki. Hogy másoknak nincsenek teendői ezekben a kérdésekben. Előző példánál maradva, mintha a szegénység és a tartós munkanélküliség okát a szegények és munkanélküliek adottságaiban kellene keresni, és azokra lehetne bízni a probléma megoldását, akik a szegényekkel és tartós munkanélküliekkel szakmájuk szerint foglalatostkodnak. Miközben ez lehetetlenség. Ám e lehetetlenségbe szorulás maga a válság: a szociális munkára akkora tömegű gond, szenvedés és nyomor szakadt, hogy kizárólag az ilyen helyzetbe sodródott emberekkel „ügyfelezik”, ám ügyfeleinknek épp a külső kapcsolódásaik hiányai, az „integráció

eszköztelenségei” miatt nem nagyon tud megfelelően segíteni, ami miatt mára már az ügyfelei bizalmát is elveszítette, hiszen nem tud érdemben segíteni. Márpedig a szegénység és nyomor akkor csökkenthető, ha az emberek több pénzhez juthatnak (persze a szociális szférának nincsenek pénzei ehhez); munka pedig akkor lesz, ha keletkeznek munkahelyek (a szociális munka nyilvánvalóan nem fog munkaerő-piaci konjunktúrát teremteni...).

Nem tudok tehát receptet adni a szociális munka válságának leküzdésére. Ám ha mégis nekem kellene valamiféle kiindulópontot javasolnom, akkor számomra a kulcskérdés az lenne: mitől és hogyan lehetne a szociális munka szociális? Miképpen lehetne a szociális munka társadalmi beágyazódását, integrálódását, kapcsolatrendszereinek színesebbé, sokrétűbbé, intenzívebbé tételét elősegíteni?

Megint igazat kell adnom Zsoltnak annyiban, hogy ehhez tennünk kell, megbecsültségeinket és elismertségünket javítani kell, amihez bölcsebbnek, önmagunk kompetenciáinak és lehetőségeinek határait befelé és kifelé is képviselni képesnek kell lennünk. És ami talán ennél is fontosabb: nem kellene megpróbálni másnak beállítani magunkat annál, mint amik valóban vagyunk és lehetünk. Zsolt indulatossága és dühe innen nézvést érhető: ma nem vagyunk kellően őszinték sem magunkhoz, sem másokhoz. Nem hitványságból és csalási igyekezetből, hanem azért, mert reflektálatlanul hagytuk magunkat ide sodródni. Amit észre sem vettünk, észre sem akartunk venni.

Talán innen kell kezdeni... itt és most.

SZOBOSZLAI KATALIN

A SZOCIÁLIS MUNKA A VÁLTOZÁSOK TŰKRÉBEN: KIK VAGYUNK, HOL TARTUNK ÉS MIT KELLENE TENNÜNK?

Hozzászólás a vitairathoz

Írásom tulajdonképpen szubjektív gondolatokról szól. Bugarszki Zsoltnak a szociális munka válsága kapcsán kérdéseket felvető vitairatához készült, és a szociális munkában eltöltött, tanulmányi időkkel egyben számolt, huszonnégy év tapasztalataira épül. A szubjektív nézőpont rámutat arra a kedvezőtlen helyzetre is, miszerint hiányzik a szakma építkezéséből a szociális munka kutatása. Ennek hiányában a rendszerező, tényeket közlő, elméleteket alakító, a szociális munka gyakorlatát elemző, magyarázó hazai vizsgálatokon alapuló írásokat is nélkülözzük.

Jómagam a rendszerváltás évében kerültem először kapcsolatba a szociális munkával. A pályaválasztás hozta elélem a szociális munka tanulásának lehetőségét. A nyíregyházi képzésben és az ELTE-n töltött évek alatt erősödött meg bennem az elhivatottság, a tenni akarás és a még több tanulásra való igény; mindezekből jó sokat gyűjtöttem, úgy érzem, ma is ezekből táplálkozom. Szociális munkás vagyok. Szociális munkás, aki megjárta a képzések minden szintjét, egyformán közöm van az oktatáshoz és a praxishoz.

Ki a szociális munkás?

A szociális munkás diplomás szociális szakember, aki alap- és mesterképzésben tanulja a szakmát, ismeri a társadalom működését, a társadalompolitika eszközeit, fogalma van a szociális munkához kapcsolódó jogi, pszichológiai, egészségügyi ismeretekről, kezdetben az iskolában, utána a gyakorlatban tanulja meg alkalmazni a szociális munka elméleteit, módszereit, rálátása van a gyakorlat területeire.

Vajon hányan mondják magukat bemutatkozáskor, beszélgetésekben szociális munkásnak? Megfejtésre várt 1990-ben és 2014-ben is a „ki a szociális munkás?” kérdés. Az utca embere a kor jellegzetességeit magán viselő válaszokat ad. A rendszerváltás idején a szocialista munkással azonosították a szociális munkást, jelen időben a közmunkás, a közhasznú munkás, a köztisztasági vállalatnál dolgozók

jutnak eszébe a válaszadóknak. Meglehetősen szakmai az a válasz, amikor a szociális munkást felismerik az utcai hajléktalanokat segítőkben.¹

A teljes népességén belül statisztikailag alig észrevehető a diplomás szociális szakképzettséggel rendelkezők jelenléte a társadalomban. Az utolsó közzétett adat 2004-ben valamivel több, mint 12 ezer diplomás szociális szakembert jelzett (Mányai Juditra hivatkozik Budai–Csoba–Goldmann 2006). A képzések átalakulását és kapacitásának csökkenését figyelembe véve úgy vélem, 20 ezer diplomás szociális szakembernél nincs több az országban, és közülük sem találunk meg mindenkit a praxisban.

Képesek vagyunk-e elmondani, mi a szociális munka?

Az előbbieken említett példák alapján a közgondolkodás a valóságtól eltérő jelentéstartalmat társít a szociális munkához. Ez a narratíva a fizikai munkát jeleníti meg, azoknak az embereknek az arca sejlik fel, akik nem több mint szakmunkás végzettséggel, minimálbérért dolgoznak fáradságos munkában. Továbbmenve: a szociális munkát igénybe vevők körében a szociális munkás hivatali, ellenőrző, segítő arca egyaránt felszínen van (Pataki 2006).

Mint látjuk, nem tisztultak le azok a narratívák, melyek világosan megfogalmazzák a társadalomnak a szociális munkát és a szociális munkások karakterét. Ennek hiányában fanyaloghatunk azon, hogy a „munkás” szó nem elegáns és nem növeli a szociális munkások presztízsét; előre azzal léphetünk, ha közérthetővé tesszük, megjelenítjük a szociális munkást, a szociális munkát a társadalomban. Példaképekre, szociálismunkás-történetekre, a professziót valóságosan ismertető megjelenésre édesvízként van szükségünk, kiemelve a szakma és a szakemberek olykor lázadó, újító, máskor együttműködő és minden esetben segítő jellegét.

Ehhez kapcsolódóan vannak fontosságukat veszítő, feledésbe merülő jelenségeink. Visszatérve a szakma újjászületésének időszakához, akkoriban a szociális munkának a segítő szakmák közé való beemelése rendkívül fontos volt. A szociálismunkás-képzések elindulása mellett a közösséghez tartozást kifejező egyesületek is létrejöttek. A Szociális Munkások Magyarországi Egyesülete az elsők között alakult meg. Ez a szervezet lenne hivatott befogadni minden szociális munkást az országban, érdeküket képviselni, szakmai fejlődésüket segíteni, szakmai bázist teremteni. Mindezeket nélkülözve jó néhány éve egy maroknyi csoport tartja kézben a szervezetet, munkájuk elszigetelt, kapcsolódásuk a szociális munkások húszezres táborához nem történt meg.

¹ Budapesti és nyíregyházi hallgatók gyűjtéséből.

Együtt lélegzik-e az oktatás és a praxis?

Másként nem tudom elképzelni. Saját szakmai utamon mindkettőt járom. Egy időben lettem szociális munkás és oktató. Kezdő, újító és alakító a kilencvenes évek közepén mindkét területen. Az utcai szociális munka kialakulásának hajnalán indult a gyakorlati munkám, kezdve a hajléktalanság terepszintű megismerésével, szolgáltatások indításával, a szociális munka feltételeinek megteremtésével a Periféria Egyesületben. Az egyesületi forma a végtelen lehetőséget, a szabadságot és az intézményesülés elvetését jelentette, miközben a körülöttünk változó környezet az intézményesítésről szólt. Jogszabályok útvesztői között ma is a szolgáltatásokban és módszerekben gazdagodó szociális munkát képviseljük.

Szakmai szervezetekben való tagságom igen sokrétű. Belülről látom a képzők egyesületét éppúgy, mint a hajléktalanellátásban dolgozók, a szociálpolitikával foglalkozók szervezeteit és a Szociális Szakmai Szövetséget. Alapproblémának vélem a különállóságot. Szakmai szervezetek közötti egyetértésre, ügyek közös képviselésére nagyon kevés példával találkoztam az elmúlt másfél évtizedben. Sajnálatos módon több az összeütközés, mint az összefogás. A képzések sok esetben fekete báránként szerepelnek a praxist képviselő szervezetek reprezentánsainak hozzászólásaiban. Olyan ügyekben nem sikerült partnerré válni, mint a szakképzettségek és a munkakörök letisztulása, a szakvizsga, vagy az az elvárás, hogy a gyakorlat kezdeményezője, alakítója és ne csupán kritikusa legyen a képzéseknek. Visszatérő gondolat a praxist megjelenítő szervezetek részéről, miszerint a képzés nem készíti fel a szociális munkást a szakmára. Felfogásomban a képzés dolga az alapvető szakmai kompetenciák megtanítása. A képzés végén arra kap jogosítványt a diplomás szociális munkás, hogy pályakezdőként belépjen a szociális munka világába. Innentől újabb tanulási időszak kezdődik, ami a terepmunka tanulásáról szól. Annak a terepmunkának az elsajátításáról, ami a szociális munkás munkaterülete, szolgáltatása, itt meg kell ismernie a klienskört, meg kell tanulnia az alkalmazott módszereket, az együttműködések formáit, a munkahelyi és intézményközi viszonyokat, az intézmény sajátos működését. Mindez nem megspórolható, a munkahelyek, a sokéves szakmai tapasztalattal rendelkezők mind tanítói a frissen végzett szociális munkásoknak, akik egy-két év alatt beoldozzák magukat a szolgáltatásokba.

Milyen tevékenységek jellemzik ma a szociális munkásokat?

Tanulás praxis előtt és közben. Gyakorlat a szociális munka egy meghatározott területén. Végtelenségig leegyszerűsített a szakmai önkép. A szociális munkás ezek alapján hallgató a képzésben, aztán családgondozó, utcai szociális munkás, közösségi koordinátor, hogy csak néhányat említsek a szakmai területek, munkakörök közül. Mindezt addig teszi, ameddig lelkes és bírja vitalitással.

A szociális munkások tevékenységlistája ettől bővebb kell legyen. A terepmunka felkínálja a felmérések készítését, a módszerek gyakorlását, újak kialakítását, a szociális munka gyakorlásának írásba öntését, mások számára olvashatóvá tételét, az önképzést, a tanulmányutat, tapasztalatcserét, a rekreációt. Ez a sokszínűség elvész a merev intézményi, szolgáltatási struktúrákban, a módszerek leegyszerűsített használatában, a konfliktusok sűrűjében kimerült szociálismunkás-energiákban, szürkévé teszi a szakmát és fásulttá a benne dolgozókat.

Én sem mehetek el a kérdés mellett: mire alkalmazzák a szociális munkást hazánkban? Ő az ügyeletes, a beengedő, a létszámot felíró, a rendre felügyelő, a foglalkozást szervező, a családi életet ellenőrző, a hivatali ügyek intézője, a családgondozó, az utcai gondozó és a mindenes, ha arra van szükség az egyszemélyes szolgálatban. Ebből is kitűnik, sekélyes az a profil, amit Bugarszki a szociális munka nemzetközi meghatározását alapul véve számon kér vitaindító írásában a szakmán.

Magam is képviselem azt a nézetet, miszerint a szociális munka emberjogi szakma, folytonos küzdelem az egyenlőbb elosztásért, az esélyek kiegyenlítéséért, segítség a közösség főáramából kiszakadóknak, cselekvési hatalommal ruhazza fel mindazokat, akik nincsenek az önérvényesítés képességének birtokában. Meglátásom szerint a rendszerváltás utáni szociális munka hazai történetében a nyugati világ demokratikus, jogokon alapuló és azokat kiteljesíteni akaró attitűdje és ezeket az alapelveket képviselők mellett léteznek a sajátosan magyar működést magán viselő szakmai történet, ahol előbb volt gyakorlat, mint képzés, ahol jogszabályok és nem a szociális munkások határozzák meg a szociális munkát, ahol a szociális munkás tevékenységét ügyfélfogadásra, környezettanulmányra, jelentések készítésére, tárgyalásokra, projektekre egyszerűsítik le. A közelmúltban egy európai uniós projektet záró konferencián hallgattam egy közösségi munka projektről tartott előadást, amiben szó volt infrastruktúráról (épület), eszközökről (tárgyi eszközök), adatokról, de egy szó sem esett a folyamat belső részleteiről, a szociális munka módszereiről, a résztvevőkről, a változásról, vagyis a mit és a hogyan kérdésekről. Visszatértem ahhoz a témához: mit osztunk meg másokkal a szociális munkáról? Magunk között is igen ritkán beszélünk a cselekvéseinkről, a módszereink használhatóságáról, fejlődésről. Ehelyett követjük a kormányzati akaratot, úgy hajlunk, ahogyan a jogszabályok változnak, alig hallatjuk a hangunkat.

Gondozás kontra szociális munka

Egy városi legenda szerint a 1980-as évek közepén, amikor létrejöttek az első családsegítő központok és munkába álltak a családgondozók, Ferge Zsuzsa egy beszélgetésben így reagált a területen dolgozók munkájára: „Jó, jó, de mit követek el ezek a családok, hogy gondozni kell őket?”

A paternalista szemléletű segítő munka jelképévé vált „gondozó” munkával messze nem valósul meg az a kvázi egyenrangú helyzet a szociális munkában, amivel segítőként léphetünk be egyének/családok életébe, kialakíthatjuk a partneri együttműködés formáit a segítő kapcsolatokban. A gondozás mélyen beivódott a köztudatba, a szakmai és a társadalmi gondolkodásba. A szociális munka lényegi vonásait torzítja a „gondozás” szóhasználat egyes szakképzettségek és munkakörök megnevezésénél is. Elmaradt a korrekció a kilencvenes évek közepén a diplomás szociális munkások belépésével a munkahelyekre. Ekkoriban kellett volna felváltani a családgondozó kifejezést szociális munkásra. Nem állt meg itt a „gondozó” kifejezés alkalmazása, hiszen később előkerült az utcai gondozó, a közösségi gondozó. A probléma imént említett horizontális jellege mellett ott van a vertikális aspektusa. A gondozó szakmává alakult, a házi gondozást végző szociális gondozó szakképzettséghez elegendő 8 általános iskolai végzettség, és sokak fejében a fizikai ellátásra képzett gondozó jelenti a szociális munkást. A „minek egyetemi diploma a szociális munkásnak, mikor az ebéd kihordáshoz nem kell” kijelentés jól szemlélteti, mennyire összefolyik a jelentéstartalom a gondozás kapcsán. Szakmai szervezetek kinyilvánították elhatárolódásukat attól, hogy a szociális munkás és a házi gondozó nem egy és ugyanaz a szakma, tevékenység, azonban semmi más nem történt annak érdekében, hogy a közgondolkodás változzon ezen a téren.

Elszalasztott lehetőségeink

1. A szociális munka terepét jelentő szolgáltatások a szocializmus örökségét hordozzák magukon, a paternalista lenyomat éppúgy megtalálható, mint az állami akaratot kifejező szabályozás, ami kevés mozgásteret hagy azoknak a kezdeményezéseknek, amelyek az állam gondolkodásából kitorvén új irányokat, módszereket alkalmaznak. Nézzük meg, honnan tudunk ma közösségi munkára forrást biztosítani! Ilyen ellátás nincs a szociális törvényben, nincs a költségvetési forráshelyeken. Ami van, az pályázathoz kötött EU-s vagy nemzetközi forrás, ami időszakos finanszírozáshoz segíti a közösségekre építő szociális munka szereplőit. A szociális munka terepeit szabályozó jogszabályok nem idomulnak a szociális munka tevékenységeihez, hiszen ellátás-, nem pedig feladatalapú a szakemberek tevékenységének értékelése és finanszírozása. Kezdeményezések elindultak ez ügyben, azonban számottevő változás nem történt.

2. A szociálpolitikus- és szociálismunkás-képzések nyugati mintára alakultak ki a 1980-as évek közepétől, végétől. Akkoriban mindaz a korszerű tudás, ami jellemezte az amerikai, brit és német szociális munkát, részévé vált a képzéseknek a nyugatról érkező, oda kiutazó oktatók és tudománnyal foglalkozók tapasztalatain és a szakanyagokon keresztül. A hazai szociálismunkás-képzések nagy kor-

szakai az alapkötetételhez (1990) és a bolognai folyamathoz (2006) kapcsolódnak. Az elsónél közös alapokra helyeződött a képzés, a másodiknál a mostani alapképzések egyben tartása volt fontos célkitűzés, és elmulasztottuk megtenni a képzési szintek és tartalmak közös nevezőre hozását.

3. A szociális munka hazai ismérveivel többnyire tisztában vagyunk, azonban alig van fogalmunk a szociális munka világbeli történéseiről. Kevés kivételtől eltekintve a szociális munkások nem kapcsolódnak be a nemzetközi véráramba. Szakmai szervezeteink többnyire nem képviseltetik magukat a nemzetközi szervezetekben, szociális munkások nem tagjai ezeknek a szervezeteknek, ebből adódóan nincs fogalmuk arról, mi a szakma nemzetközi jellegzetessége, fejlődése, melyek az aktuális kérdések, álláspontok, és pláne nem tudjuk ezeket nyilvánosságra hozni itthon. Bezárkóztunk a hazai viszonyokba, hagyjuk, hogy a politika, a jogalkotó, a jogalkalmazó és bizonyos esetekben mi magunk felőröljük mindazokat az elveket, amelyek a szociális munka sajátjai.

4. Öngólnak tartom a szociális szakkvizsgát. Tizennégy év nem volt elegendő arra, hogy megszűnjön a szakképzettséget kiváltó alapvizsga. Arcpirító a szociális munkásokra nézve az a jogilag rendezett forma, ami 120 óra konzultációs idő után lehetővé teszi a szociális szakképzettséget kiváltó alapvizsgát, ezzel egyenértékűvé téve az alapvizsgát a szakképzettek diplomájával. Ilyen módon száz meg száz szakmában dolgozó, sok esetben vezető került rövidebb úton a szakkvizsga közelébe, és sikeres szakkvizsga esetén olyan munkaköröket töltenek be, melyekhez minimális feltétel a szociális szakképzettséget nyújtó diploma lenne, további előmenetelhez a szakkvizsga teljesítése.

5. A szociális szakképzettségek és munkakörök intézményesített megfeleltetése ugyancsak a múlt lenyomatát hordozza magán, és nem igazodik azokhoz a szakképzettségekhez, melyeket a felsőoktatásban szereznek meg a szakemberek. Néhány évvel ezelőtt Szabó Lajos *Hálóban* megjelent írásában elemezte a problémát, és halaszthatatlan feladatként fogalmazta meg a szociális szakképzettségek munkakörökhöz való hozzárendelését a kompetenciák figyelembevételével (Szabó 2012). Más szakmában nem találok arra példát, hogy mindenféle diplomás és középfokú végzettséggel lényegében professzionális munkát végezzenek emberek. A szakképzetség nélkülieknek beengedése a szociális munka világába idejétmúlt, és szakmánk leértékelődését hozza magával. Előrelépés, ha ők bejönnek a diplomát adó szociális képzésekbe a gyakorlatból. Ennek ellenére, amíg ennyire nyitott a munkakörök betöltésének szabályozása, addig megmarad a szociális szakképzettséget nélkülöző munkavégzés, olykor a szakképesítés hiányának szakkvizsgával történő kiváltása, és nem lesz erős védelme a szakmánknak.

Hogyan tovább?

Az írásból kitűnik, kérdés bőven van, amelyekre válaszokat kell találni. Felvetéseim a következők:

A szociális munkások közösségének megerősítése nem tűr halasztást. Kísérleteztünk szakmai kamarával, szociális munkás egyesülettel, de be kell látni, ezek a formációk nem hozták meg az odatartozás valóságát a szociális munkásoknak. Szükség van olyan közösségre, ami aktivizáló, gondolatokat átvivő, rendszerező, támogató, érdekérvényesítő, összekötő, elismerő, összetartozást jelentő.

A szociális munka és a szociális munkás helyén kezelése létfontosságú. Kiállással, bemutatással, önkifejezéssel láthatóvá kell tenni a munkánkat. Kommunikációnknak minden társadalmi réteghez szólania kell, felhívva a figyelmet azokra az egyénekre, csoportokra, közösségekre, akikhez a szociális munka elér, akiknek segítséget nyújt. Szakmai és közéleti publicitást segítő felületekre és szakcikkírókra, újságírókra is szükségünk van, mivel ők azok, akiknek szakma- és közvélemény-befolyásoló szerepük van.

Az elszigeteltséget meg kell törni azzal, hogy a terepen dolgozók bekapcsolódnak a szakmai szervezetekbe, eljutnak olyan hazai és nemzetközi eseményekre, programokra, amelyek résztvevőiként fejlődnek, ekképpen is csökkentve kiszolgáltatottságukat a mindenkori döntéshozóknak.

Szükség van a szociális munkások képzésének és a praxisnak a kiegyezésére. Beszelnünk kell azokról az ügyekről, amelyekben közös nevezők mentén együtt tudunk működni. Ilyen lehet a képzések tartalma (mit és hogyan tanítsunk?), a szociális munka oktatása, beleértve a terepgyakorlatokat, az általános tudások és kompetenciák mellett a speciális tartalmak kialakítása, a praxis módszereinek fejlesztése, alkalmazások visszacsatolása a képzésekbe, nemzetközi tapasztalatok megismertetése, a képzések megújítása, a szakképzettségek és munkakörök letisztulása.

Végezetül: megérett az idő arra, hogy újragondoljuk a szociális munkát hazánkban. A praxis harminc éve működik, a szociálismunkás-képzések negyedszázada léteznek az országban. Ez idő alatt rengeteg tapasztalat gyűlt össze, melyek elegendőek a problémákat megfogalmazó és feldolgozó beszélgetésekhez, a szakma céljainak, tartalmának újrafogalmazásához, a szociális munka biztos alapokon nyugvó jövőjének kialakításához.

Irodalom

- Budai István – Csoba Judit – Goldmann Róbert (2006): A szociális képzések hazai fejlődésének főbb állomásai. *esély*, (17), 2, 49–70. http://www.esely.org/kiadvanyok/2006_2/CSOBA.pdf (utolsó letöltés: 2014. 04.30.)
- Pataki Éva (2006): Kettős mandátum: a kontroll és segítő funkció problematikája a szociális képzésekben. In Albert József (szerk.): *Esélyek a szociális képzések megújulására*. Veszprém–Budapest: Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskola – Iskolaszövetség, 99–110.
- Szabó Lajos (2012): Megjegyzések a szociális képzések rendszere és a személyes gondoskodást nyújtó szociális intézményekben foglalkoztatottakra vonatkozó képesítési előírások kapcsán. *Háló*, 3, 2–9. http://www.3sz.hu/sites/default/files/HALO_2012_03.pdf (utolsó letöltés: 2014. 04.30.)

NÉMETH LÁSZLÓ

HOVA JUTOTT A SZOCIÁLIS SZAKMA A RENDSZERVÁLTÁSTÓL NAPJAINKIG?

Hozzászólás a vitairathoz

A szociális munka és szociális munkások jelenlegi helyzetéről szerintem úgy lehet beszélni, ha áttekintjük azt a közel 30 évet, ami a szakma kialakulásától a mai helyzetig vezetett. Valamikor 1986 körül kerültem kapcsolatba Ferge Zsuzsával és egy szűk szakmai körrel, akik a szociális képzés előkészítésén dolgoztak (akkor még a várban a Vezetőképző Intézetben). Gazdag sokszínű szakmai identitással, közös értékrenddel – egyszerűsítve liberális baloldali, kibontva a társadalmi egyenlőtlenségeket nem elfogadó, kritikai szemléletet képviselő, tevélegesen a társadalmat alakító, rendszerekben gondolkodó, a társadalmi szolidaritást építő és mindezt egy szociális szakma kialakításában megvalósítani akaró szemlélettel – rendelkező emberek voltak. A legfontosabb közös attitűd az volt, hogy mindenki úgy gondolta: alakítható az a társadalmi rendszer, amelyben élünk, és ennek eszköze a társadalompolitikát alakító szociálpolitika és az egyéneket, családokat, közösségeket segítő szociális munka oktatása és a szociális munka mint szakma kialakítása Magyarországon.

A szakmai elképzelés szerencsésen összekapcsolódott a politikai és társadalmi változásokkal, és még a rendszerváltást megelőzően megszületett a döntés a szociális oktatás és szakma kialakításáról. A rendszerváltással egy időben indult el a szociálpolitikus- és a szociálismunkás-képzés, ami aztán szakmává teljesedett ki. A szociális szakmákra úgy tekintettünk, mint több szakma (szociológia, pszichológia, jog, egészségügy, közgazdaság, szociálpolitika, szociális munka) tudásait integráló és a mindennapi élet kihívásaira nagyon gyakorlat közeli választ adó szakmára. Ezt az új integrált szakmai tudást képviselő szociális szakmai identitást állandó présben tartották és tartják a mai napig az egyes szakmák által képviselt szakmai normarendszerek, amelyek az integrált tudásban már másként érvényesek. Például az egyéni esetkezelés hangsúlya a domináns pszichológiai megközelítés következménye.

A szakmát meghatározó egyik jelenségnek tartom, hogy a mai napig sem sikerült önálló szakmai identitásként megteremteni a szociális munka integrált tudásait érvényesnek tekintő szakmai konszenzusokat. A szociális szakmán belül a különböző diszciplínák tudásainak alkalmazását a bizonytalanság (a kontárság érzése) kíséri. Ez összefügg azzal, hogy kik oktatják a szakmát és kik alkotják

a szakmai közösséget. Abból következően, hogy a szociális szakma születése egybeesett a rendszerváltással, a szakma összetétele tükrözi az akkori politikai és szakmai átrendeződést is. Három jellegzetes társadalmi helyzetből érkeztek a szakma képviselői és oktatói. A legnagyobb teret elfoglalók azok voltak, akik a pártállam szétesésével, pártfunkciókhoz kötődő vagy ideológiai munkakörökhöz kapcsolt állásokból ejtőernyőztek a szociális szakmába, illetve a szociális oktatásba. A második csoport olyan elméleti és gyakorlati szakemberekből állt, akik az új szociális szakmát alkotó szakmacsoport valamelyikében dolgoztak, résztudásuk révén lehetőséget láttak maguk előtt egy új szakma megteremtésére. A harmadik csoport pedig a földalatti (politikai és szakmai) mozgalmakból (a pártállam idején a második nyilvánosságot és az alternatív szakmai műhelyeket működtető) a nyilvánosságba át- és belépő elméleti és gyakorlati szakemberekből állt, ideértve az egyházi és karitatív szervezeteket is.

A szociális szakma akkori öndefiníciója az volt, hogy egy toleráns, nem dominanciára épülő társadalmat akarunk építeni, sokszínű szociális szakmai gyakorlatot támogató oktatással, szakmaépítéssel. Ebből pedig az következett, hogy a szociális szakma építésénél befogadó és toleráns attitűdöt képviseltünk, a legkülönbözőbb társadalmi helyzetből érkezett szakemberekkel. Azt gondoltuk, hogy a közös szakmai konszenzusok elég szilárd alapot adnak az együttműködéshez a szociális szakma építésében, az oktatás alakításában. Úgy gondoltuk, hogy a szakma integráló jellegéből adódóan megférnek egymás mellett különböző politikai nézetek, szakmai identitások, emberi attitűdök, mert csak így építhető egy olyan integrált szakmai autonómia, amely hozzájárul egy befogadó, toleráns társadalmi működés kialakításához.

A jelenből nézve ezt az elgondolást, úgy látom, hogy a megközelítés továbbra is helyes – így kellene működnie a szociális szakmának. De a valóságban nem így működik! Hozott attitűdök, értékpreferenciák, személyes (hatalmi) ambíciók, a politikai alárendelődést elfogadó magatartás miatt a szakmát meghatározó sok személy, vezető eltávolodott a közös konszenzustól, a befogadó, szolidáris társadalmat alakító közös szakmai fellépéstől; sőt a szakmába belépők között vannak olyanok, akik nem is hallottak ezekről a konszenzusokról. Hiányzik az a reflektív kultúra is, hogy valaki egyénileg szembenézzen önmagával és a szociális szakma konszenzusainak elárulásával. Elmulasztottuk megkövetelni a szociális szakma tagjaitól ennek a konszenzusnak a mindennapokban való megfeleltetését.

Nélkülözve a szakmai kiállást, az elmúlt 25-30 évben sokféle árulás ásta alá a szociális szakma hitelességét, kérdőjelezte meg a szociális szakma szakmaiságát és érdek-képviselői rendszerét. A képzések ügyében: Esztergom, Veszprém, Wesley; a szakma ügyében: kistelepülések csak formális ellátása, intézményi öszszevonások, a szociális munka ellehetetlenítése, eljárásokban intézményes bántalmazások, az első sztrájkoló team szétforgácsolása és még sorolhatnánk... Ezeket a szakma szó nélkül hagyta/hagyja, sőt asszisztál hozzá.

Ezen felül szétfeszíti a szakmát, hogy a gyakorlatorientáltsága egyre inkább elveszik. Az indulástól kezdve feszültség volt a képző intézmények által közvetített

szakmai tartalmak és a napi valóság között. Ennek fő oka az, hogy az oktatásban résztvevők gyakorlati tapasztalata meglehetősen szerény mértékű, ezért a gyakorlatban dolgozókat az oktatás nem tudja megfelelően integrálni, még a terep-gyakorlatok rendszerén keresztül sem. A tudományos fokozat megszerzése más készségeket igényel, mint a jó segítő szakemberé. Mervevvé váltak az életpályák, ami csak tovább növeli a feszültségét az oktatásban és a terepmunkában tevékenykedők között. Már nagyon régen szertefoszlott az elképzelés: a hiteles szakmai képzés elengedhetetlen eszköze, hogy az oktatók a gyakorlatban is képesek legyenek „mesterként” megmutatni, továbbadni az elmélet gyakorlati alkalmazását. Az oktatók a gyakorlati tapasztalatuk hiánya miatt még a kiegészítés (burn-out) elleni védelem terén sem tudják megóvni a személyiséget, noha meghatározott időnkénti szerep-, illetve munkakörcsere előmozdíthatná az ennek való megfelelést. A szakma gyenge érdekérvényesítő képességének tudható be, hogy nem tudta elfogadtatni a társadalommal és a döntéshozókkal a szupervíziós támogatás fontosságának elismerését és biztosítását a gyakorlatban dolgozó szakemberek számára.

Az osztatlan képzés is nehezen adta át a szociális munkához szükséges tudásokat és készségeket, de a bolognai rendszer osztott képzése még tovább növelte a szakmai tudások véletlenszerűségét, miután különböző alapokra (BA képzés) nehéz a szakmai identitást is adó mesterképzést (MA) építeni. A nem igazán erős szociális szakmai alapokat tovább gyengíti a szociális továbbképzési rendszer, amely nem a területen dolgozók szakmai igényeire ad választ, hanem különböző szakemberek felesleges egyéni kapacitásainak a szociális szakma számára történő „eladását” támogatja, sokszor módszertanilag megalapozatlan, ötletszerű, sekélyes ismeretekre építő továbbképzések formájában. A továbbképzések minőségében résztvevők szakmai felelőssége, hogy hagyják a szakmát fertőzni ezekkel a képzésekkel.

A Szociális Szakmai Szövetség a megalakulásakor egy jó elgondolás volt: összefogni mindazokat a szervezeteket, amelyek a szociális szakmához tartoznak, és ernyőszervezetként képviselni a szociális szakma érdekeit. Sajnos a működése során a szövetség elvesztette az eredeti célját, és erodálódott a szakmai tekintélye, mert tehetetlen szemlélője és részese volt annak a folyamatnak, amelyben a szociális oktatás ilyen színvonalra süllyedt, amelyben a szakmai műhelyek szétverése megtörténhetett, és a szakmai értékek képviselése során ütközésbe került szociális szakember semmilyen támogatást nem kapott. Hozzájárult ehhez, hogy egy olyan etikai kódexet tart érvényesnek a 3SZ, amely a szociális munkásra úgy tekint, mint egy „kis istenre”, és olyan követelményeket támaszt az etikai kódex, amelyeket élő ember nem tud teljesíteni. Méltó tükre az etikai kódex annak a torz szakmai képnek, amelyet a „szakma öregjei” összehoztak és érvényes viszonyítási pontként kezelnek.

Az etikai kódex minősége szoros összefüggésben van azzal, hogy azt leginkább karitatív szervezetek munkatársai alakították. Ez is a szakmai félreértések

területe. Nagyon fontos szerepet töltenek be a karitatív szervezetek a különböző célcsoportok napi segítésében, de a karitatív munka nem egyenlő a professzionális szociális munkával, amely az egyén, csoport, közösség segítésén túl a társadalmi feltételrendszer alakításában is szerepet vállal. Az egyházi és karitatív szervezeteket támogató állami rendszer eszköznek használja ezeket a szervezeteket arra, hogy az állam kihátráljon a szociális ellátásokból, azokat karitatív feladatként értelmezve. Az ebben közreműködő karitatív szervezetek szintén felelősek a szociális védelmi rendszer gyengüléséért. Az állam részéről a szociális feladatok karitatív szervezetekre való átbillentése összefüggésben van azzal az értékazonossággal, miszerint a szegénység önhibája a szegénységben élőknek. A karitatív szervezetek ebben partnerei az állami politikának. A professzionális szociális munka azt képviseli, hogy a szegénység társadalmi folyamatok következménye, és az államnak vannak kötelezettségei a szegénység felszámolásában, a kirekesztés megakadályozásában, a társadalmi integráció elősegítésében.

Újabb kori jelenség a szociális szakmában, hogy elkezdik használni a baloldali és a jobboldali szociálpolitika fogalmát. Lehet bármilyen fogalmat bevetni öngazolásként, de Európában szakmailag elfogadhatatlan, ha szociális szakemberek azt képviselik, hogy a szegénység önhibából jön létre, és támogatják, hogy az állam büntető szankciókkal éljen a szegényekkel szemben. Mindazok a szakemberek felelősek a kirekesztésért, akik csatlakoznak a politika primitív bünbakkereséséhez, akik feladják azt, hogy a szociális munkát és a szociálpolitikát társadalomformáló erőként használják a befogadó társadalmi működés elérése érdekében. További felelőssége ezeknek a szakembereknek az, ha csatlakoznak ahhoz a mainstream gondolkodáshoz, ami azt akarja elhíttetni, hogy egyetlen (keresztény, középosztályi) életforma érvényes, és minden ettől eltérő minősíthető. Amelyik szociális szakember a domináns gondolkodás képviselőjévé válik, véleményem szerint a továbbiakban nem tekintheti magát szociális szakembernek, miután az élet természetes jellemzője a (biológiai) sokféleség, ami egy társadalomban abban nyilvánul meg, hogy különböző társadalmi csoportok, kultúrák eltérő értékrendet és életformát követve egymás mellett élhetnek. Az európai eszmefejlődésnek és jogfejlődésnek köszönhetően ennek a szemléletnek érvényessége van, legalábbis Európában.

Azt látom, nagy baj van a szociális szakmában, miután egyre több képzésbe járó, napi szociális munkát végző csatlakozik a fenti mainstream beállítódáshoz (és a szélsőjobb demagógiához) – gondolkodás nélkül, a szakmai szerepének tisztázása nélkül. Az már mindegy is, hogy ezt egzisztenciális félelemből, saját értékpreferenciái miatt teszik, vagy a nyájszellemlennek alávetve magukat. Vergődnek az intézményvezetők, mert az intézményfenntartók (politikai döntéshozók) egyre inkább azt várják el, hogy az intézmények a mainstream igényeit szolgálják ki, ami ütközik a szakmai értékrendjükkel (optimális esetben). A gyakorlatban dolgozó szakemberek egyre többször sértik meg a klienskapcsolatokban az önkéntesség elvét, hoznak létre alárendeltségre épülő kapcsolatot a partneri viszony helyett, és

képviselek a mainstream elitélő hozzáállását a kliensekkel kapcsolatban, ráadásul hatalmi tényezőként intézkednek a kliensek életében. Teszik mindezt reflektálatlanul, a hatalom igényeit kiszolgálva, jó pincsi módjára, az egész szociális szakma hallgatóság tudomásulvételével, a 3SZ tehetetlen asszisztálása mellett.

Az ilyesfajta napi gyakorlatot megtámogatják az államigazgatás különböző szintjein működő szociális szakemberek, akik kiszolgálói a mainstream gondolkodás jogi formába öntésének, és ezen keresztül a szakmailag elfogadhatatlan politikai működés legalizálásának. Mindenki önigazoló magyarázatokat tud adni a saját szerepére. Nincs személyi felelős, csak a folyamatok adódnak össze, és végeredményként megállapítható, hogy egy kirekesztő társadalomban élünk, a szegénység meg döbbenetes mértékben növekszik. A szociális szakemberek tehetetlenek, a szakmai értékeket feladva a mainstreamet szolgálják ki, túlélni próbálnak, szakmai jövőkép nélkül, a terhelés és a belső ütközések miatt felgyorsult folyamatban bekövetkezik a kiégés. A fiatalok meg se tudnak érkezni a szociális szakmába, mert a felajánlott azonosulási minta elfogadhatatlan, akik pedig ezzel azonosulnak, azoknak nincs helye a szakmában. Nagyon kevés olyan szakmai műhely van, amelyik a szociális szakmai értékrend szerint működik, és pozitív azonosulási mintát, jövőképet tud adni a fiataloknak.

Visszaolvasva amit írtam, elkésérítő a szociális szakma képe. Próbálok át-gondolni, hogy milyen pozitív folyamatok vannak. Nagyon keveset találok, és köztük is főként olyanokat, ahol nem a szociális szakemberek a meghatározók. Fontos és példaértékű társadalomformáló erő „A Város Mindenkié” csoport, ahol szociálisan elkötelezett fiatal értelmiségiek lépnek fel együtt a hajléktalanságban élő emberekkel, a hajléktalanok érdekeit védve, a szükségleteikre választ adva.

Az *esély* felkérése alkalmat adott arra, hogy végiggondoljam, hol tart ma a szociális szakma. Nem tetszik a következtetés, amire jutottam, de nem tudok eltekinteni attól, hogy milyen folyamatokban éljük a szakmai életünket. Bugarzski Zsolt vitairatára reflektáló cikkem jellegét tekintve maga is vitaindító. Induljon el egy diskurzus, örülnék, ha az derülne ki, hogy én nem látom jól a folyamatokat, és más a szakmai valóság. Kíváncsian várom a véleményeket.

CSIKÓS TÍMEA – KISS BERNADETT

A (TÉLI) KRÍZISIDŐSZAK TEREPTAPASZTALATAI AZ OMBUDSMAN SZEMÉVEL

A rendkívüli, zord időjárás miatt a téli krízisidőszak kihívásai minden évben fokozott figyelmet követelnek meg a hajléktalanokat ellátó rendszer dolgozóitól, fenntartóitól és az erre irányuló tevékenységet monitorozó jogvédőktől egyaránt.

Az elmúlt három év során szinte hagyománnyá vált a krízisidőszak kihívásait monitorozó ombudsmani vizsgálsorozat, amely mindig sok tapasztalatszerzéssel, fontos megállapítások rögzítésével zárult. 2011-ben az „aluljáró-tisztogatással” kapcsolatosan tárt fel súlyos problémákat a helyzetet feltérképező ombudsmani jelentés, majd ennek 2012. évi utóvizsgálata során a túlélőpontok megszüntetéséről, ugyanakkor új szálláshelyek megnyitásáról, a férőhelyszámok növeléséről számolt be az alapjogi biztos. 2013 telén pedig a helyzet alapvető változatlansága mellett, romló és javuló tendenciákat, figyelemre méltó szempontokat emelt ki a biztos monitoringjelentése.¹

A problémakör visszatérő, idényjellege miatt fokozottabb aktualitására is tekintettel, illetve a hajléktalanellátással összefüggésben bekövetkezett jogszabályi és finanszírozási változások, a továbbra is jelen lévő kriminalizációs szemlélet, a közterület-használat szabályozásának problémaköre, és különösen a közelmúltban tapasztalható élénk közfigyelem miatt indokoltá vált, hogy a korábbi években folytatott vizsgálatok módszertanát megtartva, idén is felmérést végezzen a biztos a fővárosban élő hajléktalanok aktuális helyzetéről.

Az alapvető jogok biztosa hivatalból indított átfogó vizsgálata igazolta, hogy a fővárosi hajléktalanellátó rendszer működésében a 2013–14-es téli krízisidőszakban egyszerre figyelhetők meg megoldatlan problémák és kisebb-nagyobb előrelépések. A részletes elemzést tartalmazó jelentés célja a világos helyzetkép megrajzolásán túl az volt, hogy segítse a felismert problémák megoldását.

Az alapjogi biztos a munkatársaival az önkormányzat budapesti „hajléktalantérképein” szereplő kiemelt aluljárókat, pályaudvarokat, jelentősebb hajléktalanszállásokat kereste fel. A látogatások során az intézményvezetőkkel folytatott személyes megbeszélések célja az volt, hogy áttekintsük a tavalyi ombudsmani jelentés óta eltelt időszak változásait, valamint a jelenlegi helyzet problémáit.

¹ Lásd az AJB-367/2011., az AJB-1834/2012. és az AJB-646/2013. ügyszámon kiadott jelentéseket.

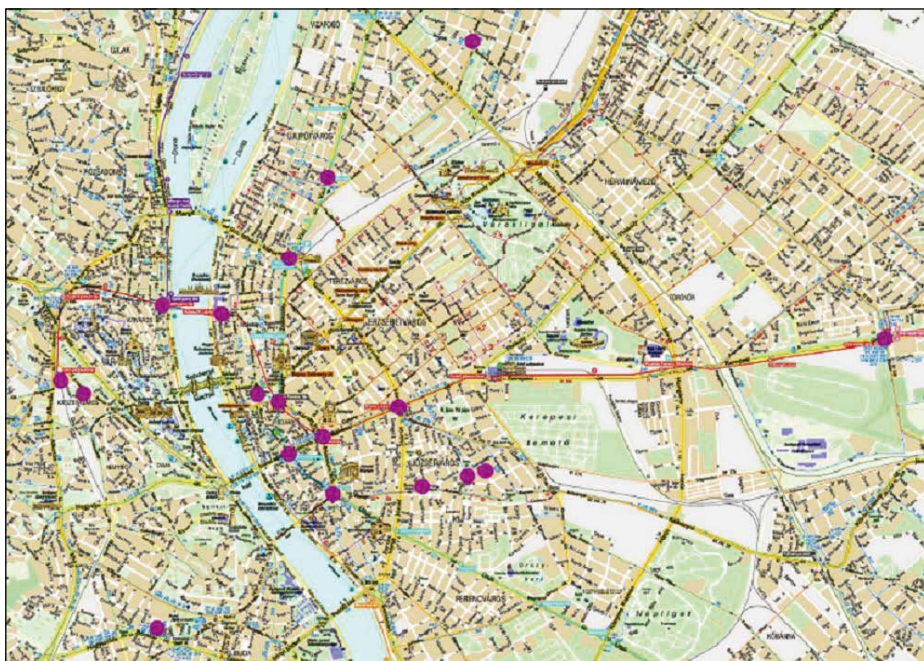
A helyszíni szemlék mellett megkerestünk hét fővárosi kerületi önkormányzatot, valamint tájékoztatást kértünk a Magyar Máltai Szeretetszolgálattól (MMSZ) és a Menhely Alapítványtól (MA) is.

A látogatásokon az intézményvezetőkkel folytatott személyes megbeszéléseken tapasztaltak alapján az ombudsman jelentése kiemeli, hogy a kerületek szintjén zökkenőmentes, sőt eredményes volt a hajléktalanellátásban részt vevő egyes hatóságok, szervek és intézmények közötti szakmai együttműködés.

Vizsgálata során az ombudsman a korábbi, ún. gyorsjelentésekben érintett fővárosi kerületek (V., VII., XI. és XIII.), valamint három „új”, a közelmúltban történt események kapcsolódó ügyei okán ebből a szempontból látókörébe került kerület (VI., XIV. és XVII.) hajléktalanpolitikáját térképezte fel. Vizsgálatát kiegészítette a fedél nélküliek ellátásában járatos VIII. kerületi önkormányzat megkeresésével, valamint az utcai szociális gondozást végző szervezetek tapasztalatairól is tájékozódott.

Tette mindezt annak érdekében, hogy az elmúlt három-négy év krízisidőszakának tapasztalatait összehasonlítva, a hajléktalanokkal és hajléktalanellátással összefüggő aktuális helyzetet és problémákat, az intézményi háttérre vonatkozó legfontosabb adatokat és az utcai körülményekben felismert változásokat áttekintve, a problémák valódi okait tárhassa fel.

A következő térkép jól áttekinthetően szemlélteti a vizsgálat gyakorlati háttérét: a biztos munkatársai a főváros számos pontját bejárva végeztek megfigyeléseket, helyszíni vizsgálatokat, gyűjtöttek tapasztalatot.

Budán az újbudai Polgármesteri Hivatal mellett a Batthyány tér és a Déli pályaudvar környékét (Vérmező, Feszty Árpád utca, M2-es metró és a pályaudvar aluljárója, folyosói) keresték fel.

A pesti oldalon pedig a megkeresett önkormányzatok épületeiben tett látogatás mellett a leginkább érintett aluljárókra, közterületekre fókuszáltak, a Ferenciek tere – Kálvin tér – Astoria – Blaha Lujza tér tengelyen át, a Dózsa György úton, az Aszódi úton és a Szabolcs utcán keresztül egészen a Lehel tér, Nyugati pályaudvar vonaláig.

A főváros budai kerületeinek hajléktalanellátásáért felelős *Magyar Máltai Szeretetszolgálat Bem rakparti központjában* tett látogatás során a MMSZ régióközpontjának vezetője, valamint a fővárosi súlyponti ellátóhelyek vezetői tájékoztatták az ombudsman munkatársait az idei krízisidőszak és az elmúlt tél tapasztalatairól. Hangsúlyozták, hogy az ellátási körzetük – önkéntes vállalás alapján – kibővült Budaörs területével, tekintettel arra, hogy a Budaörsi úton megnyílt az új kormányhivatali szabálysértési iroda, amely mellett egy éjjeli menedékhely/krízisszálló jellegű intézmény működtetését is elvállalta az MMSZ.

Az MMSZ a korábbi évekhez hasonlóan az idei télen is ideiglenes és krízisférőhelyekkel áll az érintettek rendelkezésére, az utóbbiak egy része állami, más része saját forrásból működik. A krízishelyeken szociális munkások által végzett gondozási tevékenység nem folyik, ugyanakkor a MMSZ saját költségén, időszakos jelleggel működtetett Etele téri és Szarvas Gábor utcai krízishelyeken mintegy 110 ágyat tudnak biztosítani a rászorulóknak számára. Ezek a lehetőségek azonban csak éjjeli szállásként vehetők igénybe, továbbá az Etele téri egység, ahol férfiakat és nőket, valamint párokat is fogadnak, csak a nagyon hideg időszakokban tart nyitva. A szociális munkások arról is beszámoltak, hogy az Etele téri szálláshely nemcsak a XI. kerületből érkező hajléktalanokat szolgálja ki, hanem az alacsonyküszöbű ellátóhely jellegénél fogva más kerületek hajléktalanjai is felkeresik. A hangsúlyozottan ideiglenes jellegű szállást igénybe vevőket igyekeznek a lehető legrövidebb időn belül szociális munkához közvetíteni, annak érdekében, hogy minden egyes hajléktalan számára gondozási terv készüljön, vagy legalábbis „esetgazda” szinten legyen olyan szociális munkás, aki tájékoztatást tud nyújtani az adott személlyel kapcsolatos információkról és intézkedésekről.

Az MMSZ vezetősége azt is hangsúlyozta: a munkavégzésük szempontjából pozitívum, hogy a főváros minden budai kerületében a szervezet végzi a hajléktalanellátással összefüggő feladatokat, így szinte naprakészen, személyesen ismerik az ellátottak életkörülményeit, problémáit. Nagy az igény a mozgó orvosi rendelőre és a szervezet által lebonyolított ételosztásokra is, ugyanakkor ezzel kapcsolatban nem számoltak be közterület-használati vagy más hatósági eljárásokkal összefüggő problémáiról. Ennek oka a szervezet képviselői szerint az, hogy az MMSZ az általa szervezett ételosztásokat szociális munkások koordinálásával, kulturált körülmények között (ideiglenes sátor, ülőhelyek, asztalok, WC stb.) végzi, az események után pedig gondot fordítanak az érintett közterületek takarí-

tására, rendbe tételére. Figyelnek arra is, hogy ezek a rendezvények ne kampány jellegűek legyenek, hanem kapcsolatfelvételi lehetőségként szolgáljanak a rászorulóknak és a kompetens szociális szakemberek számára.

A fenti tevékenységek ellátásához folyamatosan próbálnak pályázati forrásokból fedezetet biztosítani, a közeljövőben elsősorban gépjárművekre és egészségügyi ellátásra szeretnének támogatást igényelni. A pályázati lehetőségek ellenére gond viszont, hogy az igényelhető állami normatíva mintegy 5-6 éve nem növekedett, ami még akkor is nehéz helyzet elé állítja a szervezetet, ha a Nemzeti Rehabilitációs és Szociális Hivatal és az önkormányzati támogatások igénybevételén felül rendszeres egyházi támogatásban részesülnek.

A MMSZ vezetősége és az egyes intézmények vezetői jó napi kapcsolatot ápolnak a Budapesti Rendőr-főkapitánysággal (BRFK) és a kerületi rendőrkapitányságokkal. Tapasztalataik szerint az intézkedő rendőrök csak kivételesen indokolt esetben lépnek fel a hajléktalanokkal szemben, inkább jelzéssel élnek a szociális szolgáltatók felé.

Információik szerint az új, Budaörsi úti szabálysértési iroda a megnyitása óta a vizsgálat idejéig 13 fő esetében folytatott le hatósági eljárást, az előállítottak egyike sem budai kerületekben élő fedél nélküli személy volt. A BRFK 16 fős részlege, amely az életvitelszerű közterületi tartózkodással kapcsolatos eljárások lefolytatását végzi, szintén jó munkakapcsolatban áll a MMSZ munkatársaival, rendőri intézkedésre – tudomásuk szerint – még nem érkezett panasz.

A MMSZ munkatársai problémaként nevezték meg azt is, hogy a hajléktalanok között sok a mentális beteg, illetve vannak olyan, évek óta az utcán élő személyek, akiket a szociális munkások közreműködésével sem lehet rábírní arra, hogy valamely ellátó intézménnyel felvegyék a kapcsolatot. A mentális betegek ellátását a hetente egy napon rendelő pszichiáter szakorvos segítségével próbálják biztosítani, aki szükség esetén napi 10-15 pácienset is el tud látni, de folyamatosan pályáznak támogatásra, hogy csoportos terápiákat vagy a MMSZ munkatársai számára esetmegbeszélő műhelyeket tarthassanak. Vannak azonban olyan, a MMSZ szociális munkásai által is jól ismert fedél nélkül élő személyek, akik esetében az évek óta tartó társadalmi kirekesztettség olyan állapotot idézett elő, hogy a jogkövető életmód vagy az általános közösségi normarendszer tiszteletben tartása problémát okoz, rendszeresen konfliktust generál, és nehéz olyan motivációs tényezőt találni, amely segítségével hosszú távú gondozási tervet lehetne készíteni a számukra.

Érzékelhető problémát okoznak a – nem nagy létszámú – külföldi állampolgárok ellátásával kapcsolatos adminisztrációs anomáliák is, mivel az érintettek ellátása rendszerint nem oldható meg a hajléktalanellátás keretein belül, és ügyekben a hatóságok közötti kommunikáció is nehézkes.

A vizsgálat keretében tapasztalat- és információszerzés, az aktuális, tényleges helyzet gyakorlati megismerése céljából a biztos munkatársai több alkalommal

jártak közlekedési csomópontoknál, frekvenciált aluljárókban, közterületeken, elsődlegesen az előbbi térképen is megjelölt helyszíneken.

A *Déli pályaudvar környékén* az egykori ún. túlélőpont helyén kordont találtak a vizsgálatot végző ombudsmani munkatársak, illetve szemmel láthatóan hosszabb távra berendezkedett, régóta „zavartalanul” ott élő hajléktalan emberek csoportja húzódott meg az aluljáró és a közlekedő folyosó szélvédett zugaiban. A *Nyugati pályaudvari aluljáróban* sem hajléktalan személyeket, sem az aluljáró használatát szabályozó kordont nem lehetett észlelni. Érzékelhető volt ugyanakkor a koldusok és járőrszolgálatot teljesítő rendőrök folyamatos jelenléte, valamint jellemző volt a környező utcákon, közterületeken a nappalokat az utcán, az éjszakákat menhelyen töltő, vándorló fedél nélküliek jelenléte.

A *Keleti pályaudvar környékén*, az épületének bejáratainál, illetve a Kerepesi és a Thököly útról nyíló várótermekben a MÁV Vasútbiztonsági Szolgálat (Vasútórség) munkatársai tartózkodnak. Feltűnően aktív rendőri intézkedést nem lehetett tapasztalni, de megfigyelhető volt, hogy a járőrpárok folyamatosan a peronokon és az állomás nyilvánosság számára is hozzáférhető helyiségeiben töltik idejüket. A pályaudvart egyébként a hajnali órákban – üzemkezdetig – bezárják, ilyenkor senki nem tartózkodhat az épületben. A pályaudvar előtt (a vizsgálat idején még) zajló metróépítkezés miatt további biztonsági szolgálatok jelenléte tapasztalható, valamint az épület belső pénzárainál húzódó egykori, kör alakú aluljáróteret is lezárták, azt sem belülről, sem kívülről nem lehet megközelíteni. A Rákóczi út alatt – a metróépítéssel összefüggésben – kialakított aluljáróban hajléktalanok huzamosabb jelenlétére utaló jel nem volt. A pályaudvar környéki gyorsétermek bejárata közelében rendszeres a hajléktalanok jelenléte, időnként kisebb fedél nélküli élő csoportok is felkeresik a területet. Mindezeket túl a pályaudvar épületét övező utcákban több guberálót figyeltek meg a biztos munkatársai, illetve feltűnő volt a vélhetően illegális árusok jelenléte.

A hajléktalanellátó rendszer aktuális helyzetének, krízisidőszaki működtetésének feltérképezése céljából az ombudsman és munkatársai helyszíni vizsgálatot folytattak, amelynek keretében ellátogattak többek között a tavaly télen átadott, Szabolcs utcai egészségügyi ellátó intézménybe is. Tájékoztattak a krízisidőszakban megnövelt férőhelyszámmal, illetve meghosszabbított nyitva tartással, vagy eleve csak ideiglenesen üzemelő menedékhelyek, éjszakai szállások működtetéséről, illetve egy – finanszírozását a közelmúltban elvesztő – intézmény szolgáltatásának hiánya nyomán felmerülő problémáról is.

A Budapesti Módszertani Szociális Központ és Intézményei (BMSZKI) kezelésében, gondozásában átalakított, felújított Szabolcs utcai épületegyüttes – elsősorban idős és/vagy beteg, lábadozó, hajléktalan emberek átmeneti szállójaként, illetve nonstop egészségügyi centrumként funkcionál. A helyszínbemjáráson az intézmény igazgatója arról számolt be a biztosnak, hogy az épületet a fővárosi önkormányzat határozatlan időre bérlé a Magyar Nemzeti Vagyonkezelőtől, a szerződést pedig nyolc évig nem lehet felmondani, ami stabilitást ad. A jövőben

a volt kórház egy másik épületét is megkapják kezelésbe, és abban *egy 80 ágyas addiktológiai ellátást nyújtó osztályt terveznek alkoholbeteg hajléktalanoknak.*

A biztos munkatársai felkeresték a BMSZKI Aszódi úti szállóját is, ahol több ellátási forma működik: 150 férőhelyes éjjeli menedékhely férfiaknak és nőknek, nappali melegedő, valamint „munkásszálló” a munkahellyel rendelkező és az elhelyezésért fizetni tudó hajléktalan személyek számára. A többféle ellátási forma miatt a szálló egész nap nyitva van, és párokat is fogadnak. Ide a 25–65 évesek jöhetnek. Az éjjeli menedékhelyen 150 fő elhelyezése megoldott, de a krízisidőszakban az engedélyezett létszámon felüli ellátásra is felkészültek – erre az idei ombudsmani vizsgálat ideje alatt nem volt szükség.

Munkatársaival ugyancsak helyszíni vizsgálatot folytatott az ombudsman az Oltalom Dankó utcai központjában is, ahol meggyőződtek arról, hogy az Oltalom Karitatív Egyesület – a hajléktalanellátás területén nélkülözhetetlen módon – többszintű intézményrendszert tart fenn, az alacsonyküszöbű ellátási formáktól kezdve az OEP által finanszírozott betegellátásig.

Az Egyesület által működtetett ún. „*Fűtött utca*” nevű szálláslehetőség a hajléktalan személyek által igénybe vehető legalacsonyabb ellátási szint, amely a legkevesebb feltételt támasztja a befogadáskor, de ezzel arányosan kevesebb szolgáltatást is biztosít. Alapvetően azoknak a fedél nélkül élő embereknek alakították ki, akik az átmeneti szállót és az éjszakai menedékhelyet nem veszik igénybe, inkább közterületen élnek.

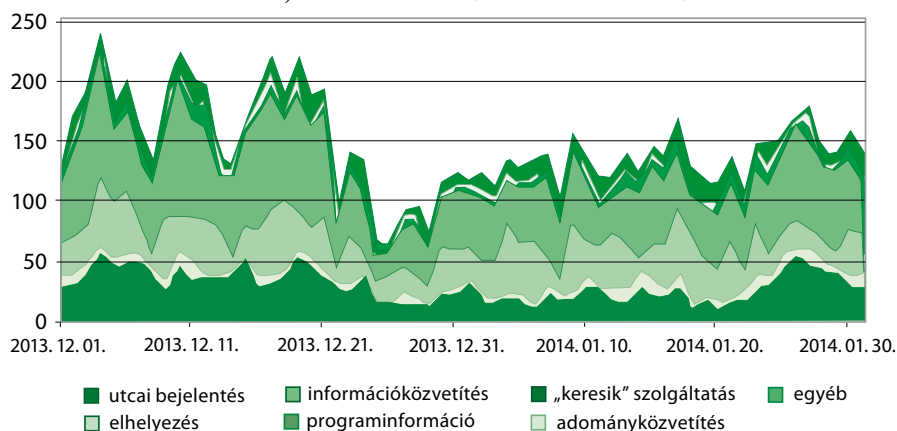
Az Egyesület speciális ellátást nyújtó részlege a *kórház és a speciális szükségletű hajléktalan személyek átmeneti szállása*, amely OEP-finanszírozással, összesen 51 ágygal működik. Itt alapvetően krónikus ellátást nyújtanak, a működést pszichiátriai rehabilitációs finanszírozás teszi lehetővé. Az itt elhelyezett személyek folyamatos ápolást, orvosi ellátást igényelnek, bár az intézmény vezetője szerint hosszabb távon számukra az idősothoni vagy a pszichiátriai otthoni elhelyezés lenne a megfelelő, erre azonban sokszor éveket kell várni.

A krízisvizsgálat keretében az ombudsman a Menhely Alapítvány diszpécser-szolgálatának és az utcai szociális gondozást végző szolgáltatók országos hálózatának vezetőjétől is részletes tájékoztatást² kért az utcai szociális munka idei téli tapasztalatairól.

Ahogy az *1. ábrán* is látható, 2013. december 1. és 2014. január 31. között összesen 9005 hívás futott be a Regionális Diszpécser Szolgálatokhoz. Ezen belül a Menhely Alapítvány Diszpécser Szolgálata és a Magyar Máltai Szeretetszolgálat Budai Alközpontja összesen 5031 hívást kapott; mind a két hónapban sokkal kevesebbet, mint az előző év hasonló időszakában.

² Forrás: Egységvezető, Menhely Alapítvány, Diszpécser-szolgálat

1. ábra: A diszpécsterszolgálatok beérkező hívásai 2013. december 1. és 2014. január 31. között (összesen 9005 hívás)

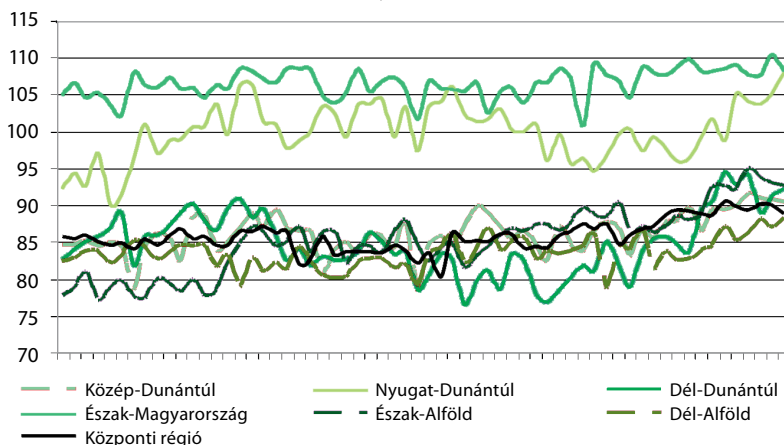
Ugyancsak visszaesett a közterületen kritikus helyzetbe kerülő emberekről beérkező hívások száma is, ilyen ügyben 1820 alkalommal keresték meg az Alapítványt (tavaly 2733), ebből 1369 hívás érkezett a Budapesten működő szolgálatokhoz (tavaly 2099).

A diszpécsert hívó személyi kör összetétele is változott az előző évekhez képest. A hívások többsége koordinációs tevékenységükhöz kapcsolódva jelenleg is szociális munkásoktól érkezik (59%), a magánszemélyektől érkező hívások száma lényegesen csökkent, 28-ról 21 százalékra, a közterületeken kritikus helyzetbe kerülő otthontalan emberekkel kapcsolatos bejelentések esetében 64-ről 49 százalékra. Lényegesen nőtt viszont a rendőrségtől kapott utcai bejelentések aránya, 16-ról 22 százalékra.

A szakemberek álláspontja szerint a hívások és ezen belül az utcai bejelentések számának csökkenését elsősorban az időjárási körülmények magyarázzák, 2013/2014 telén egy rövidebb decemberi és egy nagyjából 10 napos január végi időszak kivételével kifejezetten enyhe, tavaszias volt az idő. A diszpécsterszolgálatok vezetői szerint a magánszemélyektől érkező hívások csökkenését emellett egyéb társadalmi-gazdasági folyamatok, így – feltételezhetően – az otthontalan emberekkel kapcsolatos előítéletek növekedése, a kriminalizációs szemlélet elterjedése is befolyásolhatja.

Az ombudsmani vizsgálat feltárta, hogy az éjjeli menedékhelyek, illetve kríziszállók kihasználtsága a 2013/14-es krízisidőszakban nem érte el a 100 százalékot, a december–januári kihasználtsági adatok 5-10 százalékkal alacsonyabbak, mint a tavalyi év hasonló időszakában (2. ábra).

2. ábra: Az éjjeli menedékhelyek kihasználtsága 2013. december 1. és 2014. január 31. között régiók szerint (%)

A diszpécser szolgálat adatai szerint december közepétől január végéig 13 szabálysértési eljárás lefolytatására került sor, amelyet két, egyenként néhány napos akció keretében fogantatosítottak. A szabálysértési irodában minden esetben figyelmeztetés büntetést szabtak ki. Több olyan elkövető is volt, akit többször előállítottak, és legalább egy olyan, akit háromszor. Az intézkedésekkel összefüggésben pedig a Magyar Máltai Szeretetszolgálat Budaörsi úton kialakított szállásán 4 fő töltött el (önkéntesen) egy-egy éjszakát.

Az intézkedéssorozat egyik legjobban érzékelhető közvetett hatása az Alapítvány álláspontja szerint az volt, hogy a belvárosi területeken megnehezült az otthontalan emberek felkutatása. Sokan közülük arról számolnak be, hogy nincs stabil helyük, mindig ott töltik az éjszakát, ahol rájuk esteledik. A krízisautó működésében általánossá vált, hogy egy-egy rossz állapotú embert akár 3-4 olyan helyen is próbálnak megkeresni – többnyire kevés sikerrel –, ahol korábban találkoztak vele.

A diszpécser szolgálat munkatársainak tapasztalatai szerint az otthontalan emberek egy másik csoportja elhagyja a közterületeket, és romos, üresen álló épületekbe, pincékbe, padlásokra, üres telkekre húzódik be. Ezeken a helyszíneken a közvetlen környezetük is veszélyt jelent életükre, testi épségükre, miközben felkutatásuk, fizikai és mentális állapotuk figyelemmel kísérése is veszélyes, olykor szinte lehetetlen a szakemberek számára.

Az ombudsmani vizsgálat során a biztos megállapította, hogy az idei krízisidőszakban is érzékelhető a szállók és nappali melegedők igénybevételének lehetőségével kapcsolatos adminisztrációt érintő bizonytalanság, amit a felkeresett intézményvezetők is megerősítettek, vagyis konkrét problémát okozott az a nyilvántartási előírás, amely szerint egy hajléktalan egy napon csak egy nappali melegedőt vehet igénybe. Az erről szóló téves információk miatt ugyanis sok hajléktalan eleve nem

látogatta a korábban felkeresett nappali melegedőket, illetve csak azt az egyet, amely a számára legszükségesebb szolgáltatást nyújtotta. Ez azzal is járt, hogy a hajléktalan végeredményben több időt volt kénytelen közterületen tölteni.

Az alapjogi biztos a vizsgálatát lezáró jelentésében arra is rámutatott, hogy továbbra is kihatnak az ellátás egészére az egyes ellátástípusok működtetésének jogszabályi és finanszírozási környezetében tapasztalható, korábban jelzett konkrét hiányosságok, bizonytalanságok. E bizonytalanságok következtében nemegyszer romlott a szociális segítő szakma munkájának hatásfoka.

A hajléktalan emberek és az utcai lét jelenségével együtt élő „többség” közötti konfliktushelyzetekhez vezet, súlyos problémákat, egyre nehezebben megoldható helyzetet teremthetnek a fedél nélküliek közterületi jelenlétére adott rendészeti reakciók és a társadalmi szolidaritás csökkenése.

Az országgyűlési biztosok az ombudsmani intézmény megalakulásától kezdődően minden rendelkezésre álló eszközzel – helyszíni ellenőrzések, hivatalból elindított vizsgálatok, jogalkotási kezdeményezések révén – igyekeztek fellépni a hajléktalan vagy az egzisztenciálisan más módon kiszolgáltatott emberek alapjogainak, egyenlő méltóságának védelmében.

A biztosok a kezdetektől fogva egyértelművé tették azt is, hogy a jogvédelem és az egyenlő méltóság szempontjából nincs jelentősége annak, hogy az érintettek a jelenlegi egzisztenciálisan kiszolgáltatott helyzetbe önhibájukból vagy önhibájukon kívül kerültek. Az ombudsman a 2008-as, a hajléktalan emberek jogaival foglalkozó alapjogi projekt keretében, valamint számos korábbi jelentésében kiemelte, hogy az érintettek emberi méltóságához való jogával összefüggő visszaesség veszélyét hordozza minden olyan adminisztratív megoldás vagy arra irányuló javaslat, amely a szükséges intézkedéseket a hajléktalanok közterületi jelenlétének „városképi kérdésre” adott válaszként próbálja megfogalmazni.

Az állam számára – legyen az jogalkotó vagy jogalkalmazó szerv – nem fakultatív feladat a szélsőségesen rászoruló polgáraitól való gondoskodás, a felelős intézkedés a megfelelő ellátási rendszerek, kivezető mechanizmusok átgondolt működtetése, a helyzet jogállami megoldása kötelező. Az ombudsmani gyakorlatból az is következik, hogy a hajléktalan személyek ellátásával kapcsolatban az életvédelmi kötelezettség teljesítése szükséges, de nem elégséges feladat, az államnak a hajléktalan létből kivezető utakat, segítséget kell biztosítania. A szélsőségesen rászoruló emberekről való „gondoskodási” kötelezettség semmi esetre sem merülhet ki a potenciális lehetőség biztosításában. A hajléktalanság nem teremt törvényen kívüliséget, a társadalmi együttélés alapvető normáit mindenkinek be kell tartania. Világosan és egyértelműen el kell ugyanakkor választani a hajléktalanok (krízis-) ellátását és az esetlegesen elkövetett szabályszegések szankcionálását: az állami büntetőhatalom gyakorlása, illetve a szociális segítségnyújtás különböző funkciók és feladatok, amelyek egybemosódása alkotmányosan súlyos következményekkel jár.

Több ombudsmani jelentés rögzítette azt is, hogy az utcai, közterületi lét valóban nem lehet életkarrier; ez a megoldás kényszerű túlélési reakció a hajlék nélküli élők részéről. A hajléktalanná válást kiváltó társadalmi, gazdasági folyamatok, a munkanélküliség, az elszegényedés, illetve az egyéni sorstragédiák miatti utcára kerülés következtében az utóbbi időszakban a krízisellátásra szorulóak száma jelentősen növekedett, ráadásul – valódi kivezető utak hiányában – folyamatosan újratermelődik.

A hajléktalanságnak ugyanakkor csak az egyik, igaz, talán a legszembetűnőbb szegmense a közterületen való lét, a „funkcionális hajléktalanság”, a mélyszegénység, az emberhez méltatlan élet- és lakáskörülmények a magyar társadalomnak még számottevőbb részét érintik vagy veszélyeztetik. Az e veszéllyel közvetlenül nem érintett polgárok, illetve az állam reakciója a hajléktalanság jelenségére változatos lehet. Az egyik irány a szigorodó társadalmi együttélési szabályok betartásának számonkérése, illetve ezek nyomán szankciók alkalmazása: a hajléktalan személyek a közterület egészéről vagy annak egyes részeiről való eltávolítása, a „többségi társadalom” előli eltüntetése, a „tünet” kezelése. A másik irány a hajléktalanellátás rendszerének fejlesztése, a szakmai-civil szervezetekkel való együttműködés keresése, a hozzáférhetőség növelése, illetve ezzel összhangban a hajléktalan létből való kitörés lehetőségének biztosítása (pl. munkavállalás, lakhatás segítése). Magyarországon – eltérő intenzitással ugyan, de – mindkét irány megfigyelhető volt.

A 2013–2014-es téli időszak hajléktalanellátását érintő ombudsmani vizsgálat kiemelendő tapasztalata, hogy az életvitelszerű közterületi tartózkodás mint szabálysértési tényállás bevezetése és szankcionálása egyelőre nem rótt kiemelkedő mértékű többletfeladatot a hatáskörrel és illetékességgel felruházott hatóságokra.

A rendelkezésre álló adatok azt mutatják, hogy a főváros területén foganatosított előállítások és bírságkiszabással zárult szabálysértési eljárások száma (összesen 13 eset) a főváros közigazgatási területének nagyságához és a hajléktalanok ismert számához képest nem minősül kirívóan magasnak. A jogalkotónak ennek nyomán szükséges volna átgondolnia, hogy költséghatékonysági szempontból valóban indokolt-e a kormányhivatal kihelyezett egységének 24 órás munkarendben való üzemeltetése – különös tekintettel arra, hogy az ezt lehetővé tevő jogszabály elfogadására a megfelelő hatásvizsgálati eljárást követően került-e sor.

A biztos vizsgálata arra is fényt derített, hogy az ellátásban részt vevő egyes hatóságok, szervek és intézmények közötti szakmai együttműködés szűk körben, a kerületek szintjén zökkenőmentes, legtöbb esetben kifejezetten eredményes volt. A jogalkalmazás szintjén felmerülő nehézségeket, problémákat jelzik ugyan, de a központi, jogalkotói aktivitást is igénylő megoldások, válaszok elmaradtak.

A nappali melegezők igénybevétele tekintetében sajátos helyzethez vezetett a Nemzeti Rehabilitációs és Szociális Hivatal (NRSZH) által működtetett KENYSZI (Központi Elektronikus Nyilvántartás Szociális Szolgáltatások Igénybevételeiről) speciális nyilvántartási módja, amely szerint egy napon csak egy nap-

pali melegedő igénybevétele rögzíthető. Az erről szóló téves információk miatt – miszerint nem vehető igénybe két nappali ellátás egy napon – sok hajléktalan személy eleve nem látogatja a korábban gyakran felkeresett nappali melegedőket, illetve csak gondos mérlegelés alapján azt az egyet, amely számára a legszükségesebb szolgáltatást nyújtja, és végeredményben több időt kénytelen közterületen tölteni.

Összességében, a krízisidőszaki hajléktalanellátást elemző vizsgálat végeztével a biztos megállapította, hogy az egyes ellátástípusok működtetésének jogszabályi és finanszírozási környezetében tapasztalható – már korábban is jelzett, de megoldás nélkül maradt – hiányosságok, bizonytalanságok továbbra is a jogbiztonság követelményével összefüggő alapjogi visszásságot idéznek elő és tartanak fenn.

Rá kell mutatni ezzel összefüggésben arra, hogy e bizonytalanságok következtében a szociális segítő szakma eszközei számos esetben hatástalanokká váltak: a fedél nélküliek utcai, közterületi jelenlétének problémaköre a rendészeti megoldásokkal és a társadalmi szolidaritás csökkenésével párhuzamosan a hajléktalan emberek, valamint az utcai lét jelenségével együtt élő „többség” közötti konfliktushelyzetekhez vezethetnek, ami súlyos problémákat, egyre nehezebben megoldható helyzeteket vonhat maga után.

SOMOGYI ILDIKÓ

A SZOCIÁLIS MUNKA EURÓPÁBAN

Judit Csoba – Gunther Graßhoff, Franz Hamburger (Hrsg):
*Soziale Arbeit in Europa. Diskurse der Sozialarbeit,
 Europäisierung, soziale Bewegungen und Sozialstaat.*
 Schwalbach am Taunus: Wochenschau Verlag, 2014, 304 o.

A társadalmi, gazdasági, politikai változások nagy hatással vannak a szociális szférára. Az utóbbi években a szociális munka körülményei, feltételei és működésének lehetőségei drasztikusan megváltoztak. A jóléti rendszerek átalakulóban vannak, és egyre több országban érzékelhető a jóléti ellátások rendszerének szűkülése. A jóléti állam visszavonulása az egyes országokban különböző módon megy végbe, igazodva az adott ország demográfia, társadalmi, gazdasági és politikai körülményeihez.

A szociális munkára vonatkozó szakirodalomban kevés olyan tudományos munkát találunk, amely az európai modellek összehasonlításával foglalkozna, s komplex képet adna az Európa különböző országaiban működő szociális ellátórendszeréről. A Csoba Judit, Gunther Graßhoff és Franz Hamburger által szerkesztett „*A szociális munka Európában – A szociális munka párbeszédei, európaizáció, szociális mozgalmak és a jóléti állam*” című mű a szakmában e tekintetben egyedülálló, hiánypótló munka. A kötetből képet kaphatunk arról, hogy a jóléti rendszerek átalakulásának tendenciái, a szociális munka formálódásának sajátosságai hogyan jelennek meg az egyes európai államokban, milyen kihívásokkal kell megküzdeniük az adott ország szakembereinek. A kötet szerzői arra törekedtek, hogy bemutassák az egyes országok eltérő szociális modelljeinek érintkezési pontjait, a migráció, a demográfiai változások, a gyermekvédelmi rendszer, az idősellátás, a munkaerő-piac terén felvetődő kihívásokra az adott országokban az utóbbi években kidolgozott válaszokat, az adott téren alkalmazott legújabb ellátási modelleket. A kötet úttörő jellegét az adja, hogy a kötetben szereplő országok gyakorló szakemberei a legújabb változásokról adnak számot az érintett országban működő jóléti rendszerek jellegzetességeiről, szakmai, ideológiai hátteréről, gyakorlati technikáiról, s ezáltal az olvasó hiteles és aktuális képet kap az európai jóléti rendszerek működéséről. Sajnos hiányzik a kötetből egy, a változásokat átfogóan összegző, Európa különböző országainak meghatározó tendenciáit összehasonlító elemzés. Jelen kötetben az olvasó betekintést nyerhet Anglia, Ausztria, Csehország, Görögország, Írország, Lengyelország, Litvánia, Magyarország, Olaszország, Románia, Spanyolország, Svájc és Svédország ellátórendszerébe, az ezen országokban megvalósuló szociális munka egyes területeibe.

A kötet két szerkezeti egységre osztható. Az első részben az olvasó képet kaphat arról, hogy Európa különböző országaiban a szociális ellátórendszer hogyan működik, melyek a meghatározó problémák a szociális munka mindennapjaiban, s ezekre milyen megoldási módok léteznek. A kötet tanulmányait olvasva látható, hogy a szociális munka a vizsgált országokban több jelentős változáson ment keresztül az utóbbi évtizedekben. A tanulmányokból az is kirajzolódik, hogy a politikai rendszer igen erőteljesen befolyásolja a szakma működését, hogy a szakma érték- és normarendszere átalakulóban van. A posztoszocialista országokban a szakma fejlődésére rányomta bélyegét a kommunizmus és a rendszerváltozás, így a kelet-közép-európai országokban a szociális munka az 1990-es években született újjá, és a társadalmi változásokra reagálva folyamatos változáson megy keresztül. A kötetben szereplő legtöbb tanulmány hangsúlyozza, hogy az érintett ország XX. század második felének történelmi változásai nagy hatással voltak a jóléti ellátórendszerek fejlődésére, és a változás nemcsak a posztoszocialista országok jóléti államaira voltak hatással, hanem többek között Spanyolországra vagy a haladó gondolkodású Svédországra is. Az az általános tendencia látszik kirajzolódni, hogy a jóléti rendszerek szinte kivétel nélkül minden országban visszavonulóban vannak, s egyre több szerepet szánnak a természetes támogatórendszernek, a családoknak, a közösségeknek, illetve a magánszektoroknak.

A teljesség igénye nélkül a kötetben szereplő országok közül csupán néhány országgal foglalkozunk részletesebben.

A kötetben Csoba Judit a *magyarországi* szociális munkások szerepének változását elemzi, s bemutatja, hogy a jóléti rendszer változása milyen hatással van a szociális szférára. Munkaerő-piaci szempontból tekinti át a szakma alapvető értékrendszerének módosulását, s bemutatja, hogy a jóléti állam ideológiája a rendszerváltozás óta hogyan változott. A tanulmány lépésről lépésre ábrázolja, hogyan lesz a jóléti szolgáltatásból napjainkban társadalmi kontroll. Már több alkalommal esett szó az érték- és normarendszerek átalakulásáról, de kevés szakirodalom szól a szociális munkások változó szerepéről. A magyar változások egy szegmensét tárgyaló cikkben betekintést kaphatunk a szakemberek szerepkészletébe, s azok változásaiába is.

A mediterrán országokhoz tartozó *Spanyolország* egyike azon országoknak, amelyet a válság mélyen érintett. Az ország szociális ellátórendszerének egy szegmensét ismertető szerzőpáros – Fernando Mrhuenta és Miriam Abiétar – beszámol arról, hogy a jóléti állam Spanyolországban is visszavonulóban van, és a változás a múlt évtized óta erőteljesebb. A jóléti állam visszavonulásának következtében egyre nagyobb szerepet vállal a problémák megoldásában az egyház és a különböző civil szervezetek is (Caritas, Vöröskereszt). Külön szervezet (ONCE) alakult a szegények megsegítésére. A szerzők rávilágítanak arra a tényre – amely több országot elemző tanulmányban is megjelenik –, hogy Spanyolországban is nagy hangsúlyt fektetnek a családra és a nonprofit szakmai szervezetekre. A szerzők kiemelik, hogy a 2008 óta tartó pénzügyi válság hatással van a szociális munkára is, mivel a megszorítások következtében erőteljesebbé váló munkanél-

küliség nagyobb terhet ró a szociális szakemberekre. Különösen a fiatal generáció körében nyújtott szolgáltatások terén nagy az elvárás a jóléti államokkal szemben, hiszen a spanyol fiatalok munkanélküliségi rátája 55,7 százalék.

A posztoszocialista országoktól eltérő jóléti modellel bíró *Svédországot* elemző cikkben Angelika Kaffrell-Lindahl bemutatja a jóléti államban tapasztalt legjelentősebb változásokat, amelyek oka egyrészt a pénzügyi válság, másrészt a megváltozott politikai és ideológiai irányvonalak. A szerző tanulmányában kitér a svéd jóléti rendszer változásaira, s azok okaira. Legfontosabb fejlesztésként említi a decentralizációt, melynek előnyei és hátrányai is vannak. Svédországban a jóléti szolgáltatások decentralizációjának eredményeként nő a szolgáltatásban részesülők aránya, hiszen a földrajzi egyenlőtlenségek, nagy távolságok következtében sokan nem férnének hozzá az ellátásokhoz (oktatás, egészségügy). A tanulmányból láthatunk példát arra is, amikor a decentralizáció szükséges ahhoz, hogy a szolgáltatások minősége ne változzon, hiszen a szolgáltatások kiszervezésével szélesebb lesz a szolgáltatást igénybe vevők köre. Képet kapunk a svéd önkormányzatok és a szociális szolgáltatást nyújtók közötti együttműködésről is, melyek többek között a kiszervezett szolgáltatásokra terjednek ki. Az önkormányzati szociális jóléti szolgáltatások alvállalkozóiként, vagy kiszervezett szolgáltatás keretében a magánszférában működő szervezetek biztosítják a különböző szolgáltatásokat. Az együttműködések a partnerségre építve kívánják a szolgáltatások színvonalát fenntartani kevésbé költséghatékony területeken is.

Görögországról az elmúlt években nagyon sokat hallottunk, hiszen azok közé az európai országok közé tartozik, amelyet a válság mélyen érintett. Skevos Papaioannou, a tanulmány szerzője borúlátó Görögország jövőjét illetően, hiszen azt vallja, hogy a szociálpolitika kötelessége, hogy megszüntesse a társadalmi egyenlőtlenségeket az újraelosztáson keresztül, és hozzáteszi, hogy ennek eredménye Görögországban elmarad. A mediterrán országban is az a tendencia látszik kirajzolódni, hogy a jóléti állam visszavonulóban van, ami a válsággal együtt súlyos károkat okoz a görög ellátórendszerben. Szakemberek szerint a szegénységi ráta Görögországban minden eddigi rekordot átlép, a munkanélküliség tovább nő, aminek oka a jóléti támogatások mértékének csökkenése vagy megszűnése.

Romániában, Magyarországhoz hasonlóan, a rendszerváltozás nagy változásokat hozott. A szociális munka mint szakma csak az 1990-es évek elején indult újra, hiszen a szakma gyökereit a kommunista rezsim megsemmisítette. Szabó Béla tanulmányában bemutatja a szociálismunkás-képzés történeti jellemzőit, jogi szabályozását és a jelenlegi tendenciákat. A szerző kijelenti, hogy a mai szociális ellátórendszer és szociálpolitika inkoherens, hatékonysága megkérdőjelezhető, és bizonyos esetekben egymásnak ellentmondó célokat tűz ki, így az állami szolgáltatások minősége kifejezetten rossznak mondható. Ezen kijelentést tanulmányában adatokkal, konkrét tényekkel támasztja alá.

A modern szociális munkának *Litvániában* sincsenek mély gyökerei, hiszen 1992-ben fejlesztették ki az első szakmai programot. A szerzők – Vida

Gudžinskienė, Rimvydas Augutavičius, Dalius Bitaitis – a szociális munkások szerepét mutatják be munkaerő-piaci szemszögből. Nagy hangsúlyt fektetnek a szociális munkások képzésének elemzésére, a továbbképzések rendszerének bemutatására, melyek a szakma fejlődését teszik lehetővé. A tanulmányból választ kaphatunk arra, hogy a szerzők szerint miért nagyon fontos a szakemberek képzési rendszerének elemzése.

A kötet második részében szereplő elemzések feltárják az európai válság folyamatát és az azt követő európai politika alakulását, beleértve a szociális kérdések „európaizációját” is. Megtudhatjuk, hogy az európai politika elősegítette a szociális munka fogalmi modernizációját, és ideológiaként egy „szociális Európává” segítette a szociális szakmák identifikációját. Rossella Paino tanulmánya szerint ehhez hozzájárult a Bologna-folyamat is, s az egységesítést elősegítették azok a stratégiák és irányelvek, amelyek az európai egyesülést is támogatták. Mariusz Granosik arról számol be, hogy a szociális munka fejlődését Lengyelországban azok a folyamatok határozzák meg, amelyek Európa többi országában is megtapasztalhatóak, és a szociális munka „európaizációja” is jelen van. Ezt a hipotézist kutatással is alátámasztották. Megismerhetjük azokat a folyamatokat, amelyek formális keretek között szabályozzák a szociális ellátórendszer egy-egy elemének fejlődését. Így többek között az Európai Bizottság javaslatát, iránymutatását az európai ifjúságpolitikában.

A kötet tanulmányaiból kirajzolódó folyamatok összegzéseként elmondhatjuk, hogy a szociális szféra napjainkban egy igen jelentős és szerteágazó területe az európai jóléti modelleknek. A szakmai terület a megváltozott gazdasági és társadalmi környezetben betöltött súlyához és jelentőségéhez képest igen csekély figyelmet és megbecsülést kap mind hazai, mind nemzetközi téren. A kötetben bemutatott országok mindegyikében a jóléti állam visszavonulása tapasztalható, ami kedvezőtlenül hat a professzionális szociális munka szakmai és ideológiai feltételrendszerének biztosítására, s ennek következtében eredményességére is. A munkanélküliek számának növekedésével, a szolgáltatások körének szűkülésével, színvonalának csökkenésével, az ellátottak számával és szükségleteivel nem arányosan változó pénzügyi ellátások garantálásával a társadalmi feszültségek növekednek, s ilyen körülmények között a szociális munkások feladata – a mindenkori hatalom definíciója szerint – könnyen átbillen a leszakadók segítése, képessé tévése helyett a kliens ellenőrzésébe. Az írásokban vázolt trend sok tekintetben erre a veszélyre hívja fel a figyelmet, nagy vonalakban áttekintve, hogy egy-egy országban milyen alternatívák kínálóznak a szociális munka szakmai kereteinek fenntartására, professzionális segítő szerepének megerősítésére.

ABSTRACTS

Judit Csoba: Social service or social control?

In recent years the welfare state seems increasingly retreating also in Hungary. In our experience the state has significant backlog in reducing social inequalities and guaranteeing the satisfaction of existential needs. The transformation of the welfare model and the changes in the economic, social and political environment inevitably bring changes in the role of social workers as well. This widespread role change raises a serious professional and ethical debate. The discussion focuses on the marginalization of welfare benefits, services and activities and the strengthening expectations for social control. The aim of this study is justifying the changing role expectations of social workers from social services to social control on the basis of a research on social workers working with long-term unemployed clients.

Adrea RÁCZ: Appearance of prejudiced thinking in child protection

The recent changes in the structure of child protection, in the field of finance and law, made the experts face great challenges. The *Is the state a good parent?* research findings reinforce the professionals feelings concerning the crisis of the profession and the need for the renewal of child protection and change in the mentality of the professionals. The results of the research draw the attention to the emerged prejudiced attitude as a result of the profession's identity crisis. In the research we aim to reveal the factors that (can) cause prejudiced thinking in the profession regarding the primary (children and young adults) and the secondary (family) target group. The phenomenon can be traced back to many factors: 1) in the rapidly changing child protection professionals feel that they have not got professional instruments, without standardized practices we cannot talk about professional operation; 2) their middle-class value basis is very different from the clients' value system, the exclusion can be resulted from their socialization; 3) in the deteriorating economic and social environment even the professionals feel themselves oppressed or helpless, since like the clients, many of them has financial difficulties; 4) the prejudiced thinking is amplified by the current (public) policy directions.

Franz Hamburger: European strength test

After the European Parliament elections of 2014 it has become again clear: the heads of governments decide on the President of the Commission, the Parliament has nothing to say. However, the permanent democratic deficit of the European Union is only a structural problem of the EU. It is neither a social union, because the states are in competition with each other and the economically strong Germany ruins other states in competition. The financial capital has the power, the

governments have to function under its rules. The (relative) loyalty of the citizens is ensured by specific programs and many ideologies. Europe strives for an imperial position to the outside world. Europe is currently characterized by the reemergence of nationalism and racism. One of the few pro-European arguments is to work against them.

CONTENTS

Studies

- 3 **Judit Csoba:** Social service or social control?
24 **Andrea Rácz:** Appearance of prejudiced thinking in child protection

European Union

- 48 **Franz Hamburger:** European strength test

Workshop

- 64 **Zsolt Bugarszki:** Crisis of the Hungarian social work
74 **Péter Győri:** Some subjective thoughts on the social profession
79 **Balázs Krémer:** On the lucidity – and
indefensibility – of basic assumptions
87 **Katalin Szoboszlai:** Social work in the light of the changes:
who we are, where we are, and what we should do?
95 **László Németh:** Where did the social profession
get to from the system change until now?

Document

- 100 **Tímea Csikós – Bernadett Kiss:** Experiences of the (winter)
crisis period looking through the ombudsman's eyes

Rewiew

- 111 **Ildikó Somogyi:** Social work in Europe

- 115 Abstracts